

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р.

№ 1 (272) 2011

СІЧЕНЬ – БЕРЕЗЕНЬ

З М І С Т

Подія

Розширене засідання колегії Державного комітету архівів України	5
Доповідь Голови Державної архівної служби України О. П. Гінзбург	8

Статті та повідомлення

<i>Матяш І. Б.</i> Міждисциплінарні зв'язки архівознавства	33
<i>Калакура Я. С.</i> Психолого-педагогічні засади архівного менеджменту	65
<i>Старостін Є. В.</i> Біблія і архіви	79
<i>Кисельова Л. А.</i> До проблеми формування Державного реєстру унікальних документів Національного архівного фонду	90
<i>Берковський В. Г.</i> Поповнення Національного архівного фонду документами архівної україніки (2010–2011 рр.)	99

Архіви очима відомих сучасників

Юрій Костенко	106
Олександр Пономарьов	107

Огляди джерел та документальні нариси

<i>Пиріг Р. Я.</i> Джерельна база історії Української революції 1917–1921 років: архівний сегмент	108
<i>Уніят В. Б.</i> Постаць Никифора Гірняка в архівних документах	123
<i>Коломієць В. А.</i> Картографічні пам'ятки як джерело дослідження історії міст України (на прикладі м. Біла Церква)	129

Унікальний документ

<i>Кислий В. М.</i> Студентська робота Івана Франка “Про Лукіана і його епоху”, 1877 рік	140
<i>Бойко Г. В.</i> Посімейний список Шевченків з Ревізької казки Київської губернії Звенигородського повіту с. Кирилівки	174

Архівна справа за кордоном

<i>Волкотруб О. Н.</i> З історії Товариства американських архівістів	178
--	-----

Особистості

<i>Шандра В. С.</i> Іван Павловський – історик, архівознавець, педагог (до 160-річчя від дня народження)	192
<i>Фотодобірка.</i> До 110-річчя від дня народження Михайла Гришка. Упорядник <i>Матюценко С. П.</i>	196

Інформація і рецензії

<i>Аганітова І. В.</i> Нові надходження архівних документів журналістки, правозахисниці Надії Світличної та художника Юхима Михайліва.....	205
<i>Коломієць І. К., Філатова Н. С.</i> Поповнення реліквійних експозицій Національного музею історії Великої Вітчизняної війни	211
<i>Зворський С. Л.</i> У спеціалізованій вченій раді УНДІАСД: хроніка діяльності (друге півріччя 2009 – перший квартал 2011 рр.)	215
<i>Лосієвський І. Я.</i> Нове видання архівних документів з генеалогії та історії дворянських родів Слобожанщини	221
<i>Вронська Т. В.</i> Наукове дослідження радянського руху Опору на окупованій території України	223
<i>Козаренко О. В.</i> Важливе джерело для вивчення життя і діяльності Андрія Шептицького	227

На допомогу молодим науковцям

<i>Христова Н. М.</i> Генеалогічна евристика: алгоритм та джерела.....	231
--	-----

In Memoriam

Пам'яті відомого російського історика-архівіста, талановитого педагога Євгенія Васильовича Старостіна	239
---	-----

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ірина МАТЯШ (головний редактор), Ольга ГНЗБУРГ, Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ, Наталія МАКОВСЬКА, Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ, Георгій ПАПАКІН, Руслан ПИРИГ, Юлія ПРИЛЕПШЕВА, Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Леонід СКРИПКА, Валерій СМОЛІЙ, Павло СОХАНЬ, Ніна ТОПШКО, Олександр УДОД

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державний комітет архівів України
 Інститут історії України Національної академії наук України
 Інститут української археографії та джерелознавства
 ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України
 Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій та не несе відповідальності за достовірність наведених ними даних.

“Архіви України” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>
http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html

© Державний комітет архівів України, 2011
 © Інститут історії України НАН України, 2011
 © Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2011
 © Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2011

CONTENTS

Event

State Committee on Archives of Ukraine Collegium Expanded Meeting	5
The Report of Olha Hinzburh, Head of State Archival Service of Ukraine	8

Articles and Notices

<i>Matiash I. B.</i> Interdisciplinary Links of Archival Science	33
<i>Kalakura Y. S.</i> Psychological and Pedagogical Basis of Archival Management	65
<i>Starostin E. V.</i> The Bible and the Archives	79
<i>Kyseliova L. A.</i> On the Problems of Creating of State Register of National Archival Fond Unique Documents	90
<i>Berkovskyy V.</i> National Archival Fond Acquisition With the Documents of Foreign Archival Ucrainica (2010-2011)	99

Archives Through the Eyes Of Eminent Contemporaries

Yuriy Kostenko	106
Olexandr Ponomariov	107

Sources Reviews and Documentary Essays

<i>Pyrh R. Y.</i> The Sources on History of Ukrainian Revolution in 1917–1921: the Archival Segment	108
<i>Uniat V. B.</i> The Nykyfor Hirnyak Figure in Archival Documents	123
<i>Kolomiets' V. A.</i> Cartographic Materials as the Source of Studying of History of Ukrainian Cities (by the example of Bila Tserkva)	129

A Unique Document

<i>Kyslyi V. M.</i> The Ivan Franko's Student Work "About Lukian and His Contemporary" 1877	140
<i>Boyko H. V.</i> The Shevchenko's Family List on the Source "Reviz'ka Kazka" of Kyrylivka Village of Kyiv Province, Zvenyhorod County	174

Archival Affairs Abroad

<i>Volkotrub O. N.</i> On the History of the Society of American Archivists	178
---	-----

Personalities

<i>Shandra V. S.</i> Ivan Pavlovskyy – Historian, Archivist and Pedagogue (to the 176th Birth Anniversary)	192
<i>Photo Collection.</i> To the 110th Birth Anniversary of Mykhailo Hryshko. Compiler <i>Matushchenko S. P.</i>	196

Information and Reviews

<i>Agapitova I. V.</i> The New Receipt of Archival Documents of Nadiya Svitlychna, Journalist and Human Rights Defender and Yuhym Mykhailiv, an Artist	205
<i>Kolomiets' I. K., Filatova N. S.</i> The Refilling of the National Museum of History of Great Patriotic War Relic Exposition	211
<i>Zvors'kyi S. L.</i> The Specialized Scientific Council of Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Record Keeping: Activity Chronicle (Second Half 2009 – First Quarter 2011)	215

<i>Losievs'kyi I. Y.</i> The New Publication of Archival Documents on Genealogy and History of Noble Families of Slobozhanshchyna Region	221
<i>Vrons'ka T. V.</i> Scientific Research of Soviet Resistance Movement on Occupied Territory of Ukraine	223
<i>Kozarenko O. V.</i> Important Source on Studying of Andriy Sheptytskyi's life and work	227

For Young Scholars

<i>Khrystova N. M.</i> Genealogical Heuristics: Algorithm and Sources	231
---	-----

In Memoriam

In Memory of Eugeniy Vasyliovych Starostin, the Famous Russian Historian, Archivist and Talanted Pedagogue	239
---	-----

РОЗШИРЕНЕ ЗАСІДАННЯ КОЛЕГІЇ ДЕРЖАВНОГО КОМІТЕТУ АРХІВІВ УКРАЇНИ

24–25 лютого 2011 р. у конференц-залі комплексу споруд центральних державних архівів України (м. Київ, вул. Солом'янська, 24) відбулося розширене засідання колегії Державного комітету архівів України, присвячене підбиттю підсумків роботи державних архівних установ у 2010 р. та завданням на 2011 р.

Першого дня роботи колегії Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург вручила премії імені Василя Веретенникова у номінації “археографія, архівна евристика” колективу авторів Держархіву Чернігівської області за підготовку збірника документів та матеріалів “М. В. Гоголь у документах Держархіву Чернігівської області (до 200-річчя від дня народження)”; дипломи за кращі науково-методичні і науково-інформаційні роботи: колективу авторів Центрального державного науково-технічного архіву за підготовку довідника “Картографічні матеріали у складі звітів про науково-дослідні роботи (за фондами ЦДНТА України)”; колективу авторів Держархіву Волинської області за підготовку спеціального довідника “Каталог метричних книг Державного архіву Волинської області (1600–1933)”, дипломи переможцям конкурсу “Автор року” – 2010 за кращу наукову статтю, надруковану в журналі “Архіви України”, першому заступнику Голови Держкомархіву І. Б. Матяш та заступнику директора Державного архіву Одеської області Л. Г. Білоусовій за кращу науково-популярну статтю в журналі “Архіви України”.

За вагомий особистий внесок у забезпечення розвитку архівної справи, багаторічну сумлінну працю та високий професіоналізм Голову Державної архівної служби України О. П. Гінзбург нагороджено Почесною грамотою Кабінету Міністрів України. Нагороду вручила заступник Міністра юстиції України А. М. Панченко.

З доповіддю “Підсумки діяльності державних архівних установ України у 2010 році та завдання архівної служби на 2011 рік” виступила Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург. В обговоренні доповіді взяли участь перший заступник Голови Держкомархіву І. Б. Матяш, заступник Голови Державної архівної служби України О. В. Музичук, начальник управління фінансового та кадрового забезпечення Держкомархіву О. О. Тюрін, начальник відділу організаційно-аналітичного та правового забезпечення Держкомархіву Н. К. Богунова, директор ЦДАГО України В. С. Лозицький, директор ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного Н. О. Топішко, директор Державного архіву м. Києва В. П. Купченко, директор Державного архіву Полтавської області Г. П. Білоус, заступник голови Центрального комі-

Розширене засідання колегії Державного комітету архівів України відкриває
Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург.

Учасники розширеного засідання колегії Державного комітету архівів України.

тету профспілки працівників державних установ України В. М. Ковтун, директор Державного архіву Київської області С. А. Каменєва, голова Громадської ради Держкомархіву Р. Я. Пиріг.

Після обговорення проекту учасники засідання ухвалили рішення колегії.

Наступного дня роботи колегії відбулися семінари на теми: “Застосування антикорупційного законодавства в органах виконавчої влади” (доповідач в. о. директора юридичного департаменту Голодержслужби України А. С. Козловський), “Забезпечення супроводу та інформаційного наповнення веб-порталу Держкомархіву та веб-сайтів державних архівних установ” (перший заступник Голови Держкомархіву І. Б. Матяш, начальник управління інформації та міжнародного співробітництва Ю. А. Прилепішева, заступник начальника управління-начальник відділу інформаційних технологій Ю. І. Забенько).

25 лютого також відбулося робоче засідання української частини Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей з питань архівної спадщини.

У засіданні взяли участь Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург, перший заступник Голови Держкомархіву І. Б. Матяш, заступник Голови Державної архівної служби України О. В. Музичук, начальник управління інформації та міжнародного співробітництва Держкомархіву Ю. А. Прилепішева, начальник відділу зберігання та обліку Національного архівного фонду Держкомархіву Л. А. Кисельова, директор Державного архіву Вінницької області Ю. В. Легун, директор Центрального історичного архіву України, м. Львів Д. І. Пельц, директор Центрального історичного архіву України, м. Київ І. М. Кісіль, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України О. І. Мельничук, керівник Центру досліджень проблем повернення та реституції культурних цінностей Інституту історії України НАН України С. І. Кот, завідувач сектора контролю за вивезенням та ввезенням культурних цінностей Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України О. В. Юрченко-Микита, головний спеціаліст-юрисконсульт Держкомархіву О. І. Швець.

Обговорено важливі питання, які стосуються можливості передачі польській стороні оригіналів документів з історії міста Бохні, що зберігаються в ЦДІАК України. За результатами засідання прийнято рішення про необхідність співпраці у сфері реституції в рамках Концепції спільної українсько-польської архівної спадщини відповідно до ст. 7 Угоди від 17 жовтня 2008 р. про співробітництво між Держкомархівом та Генеральною дирекцією державних архівів Республіки Польща в галузі архівної справи.

ДОПОВІДЬ ГОЛОВИ ДЕРЖАВНОЇ АРХІВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ О. П. ГІНЗБУРГ

Підсумки діяльності державних архівних установ України у 2010 році та завдання архівної служби на 2011 рік

Шановні колеги!

На зламі 2010–2011 років розпочався новий етап розвитку державної архівної служби, позначений розширенням її функцій та поглибленням суспільної значущості архівів. При цьому незмінною домінантою залишається місія архівістів, що полягає у збереженні пам'яті та відповідальності за долю національної архівної спадщини. Як слушно зауважив відомий французький архівознавець Бруно Дельмас, “архівісти – це люди, які дозволяють суспільству перетнути час”. Усвідомлення архівістами своєї ролі в суспільстві є запорукою надійної збереженості документальних скарбів України. Тим більш важливо, підбиваючи підсумки роботи за 2010 рік, не лише констатувати успіхи чи з'ясувати невдачі, а проаналізувати їх причини, визначити чіткий алгоритм дій державних архівів на 2011 рік.

Звернімося насамперед до аналізу виконання пріоритетних завдань Держкомархіву 2010 року. Першим пріоритетом у діяльності архівних установ у 2010 р. було **створення і підтримання умов надійного довговічного зберігання документів Національного архівного фонду**. Успішність реалізації цього завдання тісно пов'язана із забезпеченням державних архівів сучасними приміщеннями з належними умовами зберігання документів. Відтак ключовим моментом у діяльності Держкомархіву було продовження реконструкції комплексу споруд центральних державних архівів України у м. Києві, на яку було витрачено 33 млн. 800 тис. грн. Сподіваємося, що активізація зусиль у цьому напрямі в 2011 р. дозволить відкрити першу чергу нових корпусів комплексу до 20-ліття незалежності України.

Реконструкцію архівних будівель проводили і державні архіви областей, зокрема Рівненської та Тернопільської. Крім того, умови зберігання документів НАФ було поліпшено шляхом ремонту та надання архівним установам додаткових приміщень. Так, ЦДАЗУ орендував приміщення загальною площею 604 кв. м., додаткові приміщення площею 2560,44 кв.м отримали 35 архівних відділів райдержадміністрацій і міських рад, 17 архівними відділами райдержадміністрацій і міськрад замінено приміщення площею 2070,84 кв. м. Крім того, відремонтовано 8283,46 кв. м. площ архівних установ.

Однак темпи реконструкції не можна вважати достатніми, а багато проблем матеріально-технічної бази державних архівів залишаються невирішеними. Не завершено будівництво приміщень держархівів Київської, Тернопільської областей та м. Севастополь, не вирішено пи-

тання щодо добудови корпусу № 2 Держархіву Чернігівської області, переміщення фондів держархівів Харківської та Одеської областей з аварійних будівель. Будівлі держархівів Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Запорізької, Одеської областей потребують капітального ремонту. Повністю вичерпано резерви площ для приймання документів на зберігання у ЦДАК, ЦДАЛ, держархівах Київської, Полтавської, Тернопільської, Харківської, Чернівецької областей, міста Севастополя. Сховища ще у дванадцяти державних архівів заповнені на 90–99 %. У той же час в архівних підрозділах установ – джерел комплектування – понад встановлені строки зберігається 1 млн. 765 тис. справ. У критичному стані досі перебуває Галузевий державний архів фінансових посередників Фонду державного майна України. У зв'язку з недостатністю фінансування у 2009 р. у його приміщеннях було відключено енерго- та водопостачання, систему пожежогасіння, охоронну сигналізацію, що створило загрозу для документів НАФ.

Важливою умовою забезпечення збереженості архівів є надійна охорона приміщень. У 2010 р. для здійснення заходів з охорони приміщень державних архівів із запланованих 6 989 400,00 грн. освоєно 6 531 702,10 грн. Архівні установи з метою посилення охоронного режиму задля запобігання несанкціонованому доступу до архівосховищ, виносу або крадіжкам документів, працювали над організацією позавідомчої охорони, встановленням охоронної сигналізації та систем відеоспостереження. Повністю забезпечено позавідомчою охороною та оснащено пожежною сигналізацією з підключенням до центрального пульта спостереження всі будівлі держархівів Волинської, Івано-Франківської, Луганської, Харківської, Черкаської областей. Однак загальний рівень захищеності архівних будівель і сховищ залишається недостатнім. Загалом позавідомчою охороною забезпечено лише 20 % від загальної кількості будівель архівних установ, охоронну сигналізацію встановлено у 60,5 % архівних будівель. Відтак фінансування охорони архівосховищ можна назвати проблемою, яка потребує особливої уваги. З метою вирішення цієї проблеми Держкомархівом ініційовано зміни до профільного закону із тим, щоб сума витрат на забезпечення охорони архівних установ обов'язково визначалася в державному та місцевих бюджетах і входила до переліку захищених статей видатків загального фонду бюджетів.

З метою посилення пожежної безпеки у державних архівних установах спільно з органами протипожежного нагляду проведено перевірки протипожежного стану приміщень, архівосховищ, а також технічного стану електромереж, засобів пожежогасіння. Держкомархівом та ЦДНТА проведено командно-штабне навчання “Організація роботи штабу ЦО (ЦЗ) при настанні надзвичайної ситуації техногенного характеру”. У Держархіві Одеської області, 20 архівних відділах райдержадміністрацій і міських рад встановлено, а в держархівах Волинської,

Запорізької, Рівненської, Черкаської, Чернігівської областей та 14 архівних відділах райдержадміністрацій і міських рад відремонтовано пожежну сигналізацію. У ЦДАГО пожежну сигналізацію підключено до центрального пункту спостереження МНС у м. Києві. Держархівом Запорізької області виконано поточний ремонт електрообладнання системи газового пожежогасіння із заміною протипожежної автоматики у сховищах 3 і 5 поверхів корпусу № 1 архіву.

Проте завдання оснащення архівних приміщень сучасними протипожежними засобами залишається нагальним з огляду на загальні цифри: пожежною сигналізацією забезпечено майже 60 % архівних установ та 52 % архівних відділів райдержадміністрацій, а системами пожежогасіння оснащено лише 5 % архівосховищ. З метою забезпечення архівних установ необхідними протипожежними засобами Держкомархівом подано узагальнені пропозиції архівних установ до проекту Державної цільової соціальної програми забезпечення пожежної безпеки на 2011–2015 роки.

Непокоїть збільшення кількості будівель, у яких системи життєзабезпечення застарівають і потребують постійного ремонту та модернізації. Так, у березні 2010 р. сталася аварія системи опалення в Держархіві Львівської області, а в листопаді – у приміщенні ЦДІАЛ та Держархіву Львівської області за адресою: вул. Підвальна, 13. У результаті замокання стелі у архівосховищі ЦДІАЛ пошкоджено 281 од. зб. НАФ. Крім того від наслідків аварії постраждали стелі двох робочих кабінетів Держархіву Львівської області.

Серед інших проблем, що потребують невідкладного вирішення, є й потреба в оснащенні архівосховищ сучасними системами вентиляції і кондиціонування повітря (нині лише 15% архівосховищ обладнано такими системами), адже через постійні порушення температурно-вологісного режиму в сховищах відбувається біоураження документів. На тлі загальної картини позитивним є встановлення в архівному відділі Дніпропетровської міської ради не лише автоматичної системи пожежогасіння, а й системи кондиціонування та вентиляції повітря.

З метою поліпшення фізичного стану всіх видів документів проводилися роботи з виявлення й обліку документів, що потребують ремонту і реставрації, виконувалися реставрація, ремонт, дезінфекція, дезінсекція і знепилення справ, здійснювалися заходи з попередження пошкоджень документів та спеціальні обстеження у ЦДІАК, ЦДАГО, ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного, держархівах Київської та Черкаської областей. За результатами обстежень архівами вжито заходів. У Держархіві Хмельницької області тривала робота з документами, постраждалими внаслідок пожежі 2003 р.

Зусилля щодо забезпечення збереженості документів НАФ невіддільні від заходів щодо його поповнення важливими документами з історії українського народу. Протягом 2010 р. на постійне зберігання

до державних архівів та архівних відділів міських рад надійшло понад 362 тис. од. зб. різних видів документів НАФ, що перевищує планові показники на 41 %.

Архіви забезпечили приймання та описування документації з виборів Президента України і місцевих виборів. Однак через брак вільних площ для зберігання документів НАФ становище державних архівів, які змушені зберігати виборчу документацію тимчасового строку зберігання, потребує коригування. Прикладом вирішення цієї проблеми є надання Держархіву Хмельницької області в оренду додаткового приміщення площею 273,3 кв.м. для зберігання виборчої документації. У цьому контексті планується внесення змін до деяких законів України щодо порядку зберігання виборчої документації.

Значна увага приділялася питанням контролю за станом діловодства та організації зберігання документів в архівних підрозділах установ – джерел формування НАФ, зокрема архівістами проведено 7 787 перевірень роботи служб діловодства, експертних комісій та архівних підрозділів, 29 оглядів стану роботи з документами в установах – джерелах формування НАФ, організовано 1 145 семінарів та курсів з підвищення кваліфікації для працівників діловодних, архівних, експертних служб підприємств, установ, організацій.

Покращилися показники роботи експертних комісій підприємств, установ і організацій. З метою нормативно-методичного забезпечення організації діловодства та експертизи цінності документів у 2010 році підготовлено низку важливих документів, серед яких: проект Інструкції з діловодства у центральних органах виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади та проект Переліку типових документів, що створюються у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших підприємств, установ, організацій, із зазначенням строків зберігання документів. Ці проекти нормативно-правових актів були погоджені із зацікавленими органами виконавчої влади, однак вони потребують перепогодження у зв'язку з реорганізацією органів виконавчої влади. Методичному забезпеченню експертизи цінності документів сприятиме науково-методичний посібник “Експертиза цінності управлінських документів: історія, теорія, методика”, підготовлений кандидатами історичних наук С. В. Сельченковою та К. Т. Селіверстовою.

Удосконаленню роботи державних архівних установ щодо надійного зберігання документів НАФ сприяли перевірки їх діяльності. Упродовж 2010 р. проведено комплексні перевірки діяльності держархівів Житомирської, Луганської, Херсонської областей, ЦДАМЛМ, які супроводжувалися наданням методично-консультативної допомоги з широкого кола питань. Аналіз результатів проведених комплексних перевірок засвідчив, що найбільша кількість виявлених недоліків і порушень стосується організаційних та кадрових питань і не пов'язана з браком

коштів, а саме: формування планів роботи та здійснення контролю за їх виконанням; організація роботи дорадчих органів; організація методичного керівництва архівними відділами райдержадміністрацій і міських рад, трудовими архівами; складання списків джерел формування НАФ; оформлення видачі справ у тимчасове користування за межі архіву; ведення обліку документів НАФ; організація документообігу. Крім комплексних перевірок, відбувалися перевірки фінансової діяльності та контрольні перевірки з метою встановлення повноти усунення порушень, виявлених попередніми перевірками (ЦДАВО, ЦДАК, ЦДАГО, держархіви Сумської, Хмельницької областей, м. Севастополя).

У контексті діяльності щодо створення і підтримання умов надійного зберігання документів НАФ видаються актуальними ще кілька проблем. Так, вирішення потребує питання збільшення обсягів страхового копіювання документів НАФ, задля чого необхідно відновити діяльність лабораторій з виготовлення мікрофільмів страхового фонду, оснастивши їх відповідним сучасним обладнанням і матеріалами.

Залишаються недостатніми щорічні обсяги реставрації та ремонту документів. Обсяги цих робіт, що виконуються ДЦЗД НАФ, не задовольняють потреб центральних державних архівів. Досі не вирішено питання щодо виділення Держархіву Хмельницької області додаткової штатної чисельності, що унеможливує розгортання роботи центру реставрації документів, постраждалих внаслідок пожежі 2003 р.

До проекту розпорядження Кабінету Міністрів України “Про затвердження Плану заходів з розвитку реставраційної справи в Україні на 2010–2011 роки” Держкомархівом подавалися пропозиції щодо створення та оснащення спеціальних лабораторій для реставрації, ремонту, експертизи архівних документів, створення страхового фонду. Однак розпорядження не було затверджено.

Окремою проблемою є питання комплектування державних архівів аудіовізуальними документами, що вимагає нових підходів. Задля забезпечення повноцінного комплектування НАФ нагальним є зокрема усунення протиріччя у законодавстві щодо права архівів на одержання обов’язкового примірника аудіовізуального документа та авторське право.

Загострюються питання взаємодії архівних установ з фондоутворювачами приватної форми власності. Досвід взаємодії державних архівів з недержавними структурами показує, що більшість із них не мають наміру передавати на державне зберігання свою документацію. Як наслідок – у складі джерел комплектування державних архівів переважають органи управління та державні установи. Водночас фондоутворювачі приватної форми власності не забезпечують упорядкування та належне зберігання документів НАФ, їх документи не доступні для дослідників. Почастішали випадки, коли архівістам, посилаючись на комерційну таємницю, авторське право тощо, не дозволяють здійснювати

експертизу цінності документів з метою виявлення документів НАФ, а також проводити перевірки стану діловодства та архівної справи. Відтак підготовлено зміни до архівного Закону, зокрема передбачено такі нові норми, як право доступу державних архівних установ та архівних відділів міських рад до документів юридичних осіб з метою виявлення документів НАФ та право перевіряти роботу архівних підрозділів і служб діловодства підприємств, установ, організацій усіх форм власності на предмет дотримання профільного законодавства.

За останні роки погіршилась якість упорядкування документів в установах. Це пов'язано з ліквідацією госпрозрахункових груп при державних архівах. Нині управлінська документація впорядковується приватними підприємствами та підприємцями, які, зазвичай, не є спеціалістами з архівної справи. Лише в Києві функціонує 20, а в Харкові – 7 приватних підприємств з упорядкування документів.

Таким чином, активізація зусиль архівістів, спрямованих на забезпечення надійної збереженості документів НАФ, потребує підтримки суспільства і держави і повинна залишатися пріоритетом на наступний рік як ключова складова місії державної архівної служби.

Наступним пріоритетом у діяльності державних архівних установ у 2010 р. було **розроблення і запровадження технологій архівного зберігання електронних документів**.

Початок упровадження в Україні, як і в більшості країн світу, електронного документообігу значно ускладнив традиційну систему управління документацією, адже нам необхідно максимально зберегти напрацьовану методику роботи з паперовими документами із врахуванням сучасних технологічних рішень і водночас забезпечити тривале зберігання і доступ до електронних документів, можливість підтвердження їх юридичної сили шляхом засвідчення архівістами електронних документів у разі їх конвертації в нові технічні формати. Упродовж 2010 р. розроблено Галузевий стандарт “Метадані архівного електронного документа: структура та зміст”, методичні рекомендації “Конвертування електронних документів для постійного зберігання в архіві”, “Проведення експертизи цінності електронних документів”, “Правила найменування файлів архівних електронних документів та конвертованих копій”. Підготовлено пропозиції до розпорядження Кабінету Міністрів України “Питання реалізації пілотного проекту щодо впровадження технологій електронного урядування”, до проекту створення Електронного архіву національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті. Фахівці Держкомархіву разом з УНДІАСД та ЦДЕА брали участь у багатьох спільних з іншими центральними органами влади нарадах, семінарах, робочих групах, у тому числі в спільному з Головдержслужбою проекті пілотного передавання на державне архівне зберігання електронних документів. Держкомархів також є активним учасником розробки Концепції та Державної програми впровадження

електронного документообігу з електронним цифровим підписом в органах державної влади та самоврядування України.

У квітні 2010 р. Центральний державний електронний архів України спільно з фахівцями Держкомархіву та Навчально-методичного комплексу Інституту підвищення кваліфікації Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут” провели науково-практичний семінар “Електронні документи: від створення до архіву”. До участі в семінарі були запрошені спеціалісти УНДІАСД, Державного комітету інформатизації України, Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України, Національної академії наук України, інших центральних органів виконавчої влади та наукових кіл. У результаті плідного і активного обговорення проблем почалася і активно продовжується розробка Концепції планування життєвого циклу електронних документів та електронних інформаційних ресурсів, яка охоплює всі етапи існування електронного документа – від створення до довготривалого архівного зберігання.

До ключових сучасних напрямів організації доступу до інформації належить переведення в електронну форму довідкового апарату архівів та архівних документів. У минулому році це робили усі держархіви, однак різними темпами та з неоднаковою ефективністю. Держархіви Вінницької, Волинської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької та Чернігівської областей мають книжкові сканери та можливість оцифровувати архівні документи, але постає питання організації ефективного та зручного доступу, захисту та надійного зберігання електронної інформації.

У держархівах, за винятком ЦДІАК (сховище на 6 терабайтів) та ЦДКФФА (12 терабайтів), відсутні централізовані сховища даних для зберігання отриманих цифрових зображень, що створює загрозу пошкодження або втрати інформації.

Повільними темпами впроваджується в державних архівах видача електронних (оцифрованих) документів у читальних залах. Позитивні приклади мають Держархів Донецької області, де видавання документів у електронному вигляді до читального залу зросло на 45 % (видаєно 1621 справу), Держархів Волинської області, який оцифрував 489 справ, Держархів Херсонської області видає в читальний зал документи, оцифровані та оприлюднені у виданнях архіву упродовж останніх 4-х років.

На жаль, через недостатнє фінансування Державна архівна служба та державні архіви не можуть нині впровадити систему електронного документообігу. У бюджетному запиті Держкомархіву на 2011 р. було передбачено придбання та встановлення системи електронного документообігу в центральному апараті, але через брак реальних коштів планується тестове впровадження однієї з систем електронного документообігу для практичного оцінювання її складових.

З метою вивчення зарубіжного досвіду роботи з електронними документами українські архівісти взяли участь у низці міжнародних заходів: у робочих засіданнях 42-ї Міжнародної конференції Круглого столу архівів (CITRA) “Довіра та доступ. Проблеми управління документами та архівами у цифрову епоху” (Королівство Нідерланди), у щорічній тристоронній зустрічі керівників державних архівних служб та директорів державних архівних установ України, Росії та Білорусі (Республіка Білорусь), пленарні засідання якої були присвячені проблемам та перспективам комплектування державних архівів України, Росії й Білорусі та створенню страхового фонду на документи архівів та фонду користування.

У м. Одесі відбулися робочі засідання 11-ї Загальної конференції Євро-Азійського регіонального відділення (ЄВРАЗІКА) Міжнародної ради архівів (МРА), Консультативної ради керівників державних архівних служб держав-учасниць СНД (Консультативна рада) та міжнародні наукові конференції: “Спільна архівна спадщина та національні архівні фонди”, “Електронний документообіг та електронні архіви”.

Пріоритетом діяльності державних архівів, спрямованим на соціальний захист населення, було в 2010 р. **створення розгалуженої мережі трудових архівів**. Нині можна констатувати, що в Україні станом на 1 січня 2011 р. функціонує 1 198 трудових архівів, що зберігають понад 356 тис. од. зб. (за 2010 р. надійшло 164 тис. од. зб.), 271 установа з них має статус юридичної особи. За минулий рік створено 63 нові трудові архіви: 1 – при міській раді, 7 – при районних радах, 55 – при сільських та селищних радах. Водночас, протягом року було ліквідовано 19 трудових архівів: 17 – при сільських та селищних радах Житомирської, Сумської та Чернівецької областей, при Євпаторійській міській раді (Автономна Республіка Крим), при районній раді Великопетиського району (Херсонська область). Площа архівосховищ, які займають трудові архіви, порівняно з минулим роком збільшилася більш ніж на 4 тис. м². Однак у зв'язку з тим, що мережа трудових архівів створюється повільно, залишається невирішеною проблема надходження до державних архівів та архівних відділів міських рад документації з особового складу.

Найбільші надходження документів з особового складу від ліквідованих установ здійснили державні архіви Львівської та Чернівецької областей, архівні відділи райдержадміністрацій Івано-Франківської області, архівні відділи міських рад Автономної Республіки Крим, Вінницької, Дніпропетровської, Луганської областей. Державна архівна служба намагається вирішити цю проблему шляхом удосконалення чинного законодавства через надання районним і обласним радам права створювати трудові архіви, а також забезпечення їх фінансування.

Формування системи надання державних послуг архівними установами як пріоритетний напрям діяльності впродовж 2010 р.

було спрямовано на забезпечення прозорості та дотримання законодавства при наданні архівними установами платних адміністративних послуг. Держкомархівом підготовлено проект постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження переліку платних адміністративних послуг, які надаються архівними установами”.

Після консультацій до переліку внесено лише надання архівними установами фактографічних, генеалогічних, біографічних, історичних, тематичних та майнових довідок. Проект постанови розміщено на офіційному сайті Держкомархіву та направлено на погодження до профільних міністерств.

До пріоритетів діяльності державних архівів, пов'язаних із поглибленням співпраці із закордонним українством, належало в 2010 р. **поповнення НАФ документами зарубіжної україніки**. З огляду на це Держкомархів у 2010 р. продовжив консультації з Федеральним архівним агентством та Державним фондом кінофільмів Російської Федерації щодо можливості копіювання фільму О. П. Довженка “Зачарована Десна” та передавання копії фільму на зберігання до ЦДКФФА.

Під час перебування делегації українських архівістів у Празі (Чеська Республіка) українській стороні було вручено копії листів Михайла та Катерини Грушевських. Нині вони зберігаються в ЦДАК. Делегація також отримала та привезла в Україну негативи та звукові плівки документального фільму “Володимирський собор у Херсонесі, хроніка 1997–2002 рр.”.

Упродовж 2010 р. ЦДКФФА отримано грамплатівки із записами творів у виконанні хору “Україна” (Монреаль, 1959 р.) під керуванням українського диригента Н. Городовенка (Канада); компакт-диск із світлинами з сімейного архіву інженера Ярослава Зайшлого, що висвітлюють діяльність товариства “Сільський господар” на Галичині у 1930–1940-х рр. (Канада); фонозаписи та світлини з особистого архіву відомої правозахисниці, громадської діячки та журналістки Надії Світличної (США).

ЦДАЗУ отримано на постійне зберігання родинний архів О. Сухенка, громадського діяча (Італія), документи Українського православно-го братства ім. митрополита Василя Липківського (США), документи Об'єднання демократичної української молоді (ОДУМ) (США). Документи зарубіжної україніки отримали також ЦДАМЛМ, держархіви Вінницької, Кіровоградської, Сумської областей.

Взаємне виявлення документів та обмін ними обумовлюється низкою угод, укладених держархівами. Так, ЦДКФФА укладено Договір з Державним Фільмофондом Азербайджану, яким передбачено пошукову роботу з історії України та Азербайджану, обмін переліками та копіями документів, проведення спільних виставок, кінолекторіїв, інших заходів. ЦДАЗУ укладено Угоду про співробітництво з Бібліотекою та Архівом ім. Т. Г. Шевченка Союзу українців у Великій Британії

щодо взаємного обміну інформацією про архівні документи та розвиток співпраці з українськими громадами у Великій Британії. Держархівом Тернопільської області підписано Договір з Центральним архівом історії єврейського народу (м. Єрусалим), яким передбачено мікрофотокопіювання документів з історії єврейського народу на території Галичини. Держархівами Івано-Франківської та Тернопільської областей укладено Договори про співробітництво з Фундацією Європейських досліджень “Сармація” (Краків, Польща), метою яких є розширення доступу до архівної інформації з історії Римо-Католицької Церкви Речі Посполитої та створення фонду користування документами цієї тематики, що зберігаються в архівах. ЦДАВО підписано Угоду про співробітництво з громадською організацією Клеймс Конференс, відповідно до якої сторони мають реалізувати проект зі створення, наповнення та удосконалення через мережу Інтернет електронної бази даних документів з історії Голокосту єврейського народу та переміщення культурних цінностей, награтованих у роки Другої світової війни, що містяться в колекції Айнзацштабу рейхсляйтера Розенберга і зберігаються в ЦДАВО.

Результатом співпраці з зарубіжним українством у Канаді став вихід комплексного довідника “Архівна україніка в Канаді”, презентація якого відбулася в Посольстві Канади в Україні та Посольстві України в Оттаві, також у наукових і архівних закладах Торонто, Вінніпегу, Едмонтону, Калгарі. ЦДАЗУ у співпраці з УНДІАСД підготовлено довідник “Архівна україніка в Білорусі”.

Таким чином, можна вважати достатньо високим рівень виконання цього пріоритетного завдання. Однак темпи передавання документів зарубіжній україніки в Україну залишаються повільними і потребують активізації.

До пріоритетних завдань діяльності державних архівів у 2010 році належало й **створення системи удосконалення документної інформації Національного архівного фонду**. Світова тенденція розширення доступу до архівної інформації впроваджувалася насамперед у продовженні розсекречення необгрунтовно засекречених документів. За станом на 1 січня 2011 р. показник таємних справ відносно до загальної кількості справ становить 0,24 %, що на 20 % менше ніж у 2008 р. Загальна кількість секретних справ, що знаходяться на зберіганні в державних архівних установах України становить 108 448 справ. Повністю завершено роботу з перегляду грифів секретності матеріальних носіїв інформації колишнього СРСР держархівами Миколаївської, Одеської, Полтавської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької областей та міста Севастополь.

Широкий суспільний резонанс мало завершення в 2010 р. роботи з розсекречення справ, які зберігаються в ЦДАВО, про табори і поховання німецьких військовополонених та інтернованих у роки Другої сві-

тової війни, а також про місця поховання померлих у таборах. Разом із Міністерством внутрішніх справ України та іншими зацікавленими органами вирішено питання щодо оприлюднення даних, що містяться в матеріалах архівних справ про долю німецьких військовополонених та інтернованих у роки Другої світової війни. Співробітниками ЦДАВО спільно з УНДІАСД підготовлено до друку міжархівний довідник “Реєстр розсекречених архівних фондів. Фонди ЦДАВО України”, готується “Реєстр розсекречених архівних фондів України (фонди, розсекречені у 2004–2010 рр.)”.

Загалом планові показники з питань використання інформації документів НАФ порівняно з показниками минулого року перевищено в 1,5 рази, а з підготовки виставок – удвічі. Майже незмінним є показник виконання запитів щодо підтвердження цивільного стану – 22 019 запитів. Загальний показник виконання держархівами запитів соціально-правового характеру становить 351 331 запит, практично на 87% запитів надано позитивну відповідь. Стабільно висока кількість виконання архівами генеалогічних замовлень, яких упродовж року надійшло 2 155. Географія цих запитів охоплює Австрію, Білорусь, Естонію, Ізраїль, Італію, Канаду, Латвію, Литву, Молдову, Нідерланди, Німеччину, Польщу, Португалію, Росію, Румунію, Туркменістан, США, Францію.

Проте державні архіви не мають змоги повноцінно здійснювати генеалогічні дослідження через брак робочого часу та спеціально підготовлених фахівців. З метою розширення форм співпраці в цьому напрямі та активізації самостійного пошуку дослідниками доцільно було б започаткувати на базі УНДІАСД науково-навчальний семінар з питань генеалогії.

Поліпшенню організації роботи зі зверненнями та запитами громадян сприяє створення баз даних (переліків), каталогів, інших довідково-пошукових засобів. Так, у серії “Архівні зібрання України” вийшли друком міжархівні довідники “Державний архів Черкаської області: анотований реєстр описів. Фонди періоду після 1917 року”, “Каталог метричних книг у Держархіві Житомирської області. Т. 1–2”, “Фонди міських, районних та трудових архівів Одеської області. 1944–2009. Ч. 1–2”, “Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России. 1799–1876. Аннотированная опись фонда” та інші.

Путівники по фондах держархівів 2010 року друком не виходили. Оскільки в планах установ цей вид роботи планується впродовж кількох років, а результатів немає, такий стан розвитку довідкового апарату архівів викликає серйозне занепокоєння. Видається очевидним, що не брак коштів на видання, а нераціональний розподіл бюджету часу на підготовку архівних довідників є основною причиною затримки виходу цієї суспільно значущої серії. Отже, у 2011 р. слід зосередити зусилля на усуненні цієї прогалини.

Одним із головних інструментів забезпечення інформаційної політики Держкомархіву залишається офіційний веб-портал, обсяг інформації якого становить 5 ГБ, а кількість відвідувачів – 2–3 тисячі на добу (з них – 65,7 % громадяни України, решта – представники 108 країн світу). На сьогодні майже усі архівні установи представлені в мережі Інтернет через свої сайти. Наступне завдання – забезпечити відповідність змісту сайтів вимогам чинного законодавства, постійне оновлення і розширення інформації, всебічне висвітлення діяльності архівних установ, а також приведення сайтів у відповідність до вимог веб-стандартів і технічного захисту інформації. Найбільшу увагу користувачів привертають Інтернет-виставки, яких на веб-порталі представлено 130, 9 виставок розміщено на власних сайтах центральних держархівів, 156 – на сайтах державних архівів та сайтах обласних державних адміністрацій.

Щодо підготовки виставок документів планові показники перевищено на 42%. На високу оцінку заслуговує рівень підготовки виставок “Війна і Перемога в історичній пам’яті українського народу” до 65-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років (Меморіальний комплекс “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.”), “Вирішальний вибір. Документи Національного архівного фонду до 20-ї річниці Декларації про державний суверенітет України” (ДНАБ, Верховна Рада України), “Конституція України: Шлях державотворення” (ЦДАМЛМ), “Незабутнє. До 66-ї річниці визволення України від фашистських загарбників” (ЦДАМЛМ), до 90-річчя від дня народження видатного українського письменника, правозахисника, громадського діяча М. Д. Руденка (ЦДАМЛМ), “Радянське суспільство і війна. 1941–1945 рр. До 65-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні”, підготовленої за документами федеральних архівів Російської Федерації (ЦДАМЛМ).

Розширення співпраці архівних установ із засобами масової інформації сприяє поінформованості суспільства щодо діяльності архівної системи. Державні архіви у 2010 р. підготували і провели 517 радіопередач, 556 телепередач, на сторінках періодичної преси вміщено 1625 документальних публікацій. Зокрема, в ефір телеканалів “РАДА”, “Культура”, “СТБ”, “Інтер”, “1+1”, “Перший національний”, “24”, “Всесвітня служба УТР”, “ГЛАС”, “СІТІ”, КДРТРК, Всесвітньої служби “Радіо Україна”, радіо “Культура”, радіо “Свобода” та ін. вийшло 109 сюжетів та спеціальних репортажів за участі керівництва Держкомархіву.

До пріоритетних напрямів належало також **проведення сертифікації системи управління якістю в Держкомархіві та архівних установах**. Фактично йдеться не про створення нової окремої системи управління якістю, а про звичайну систему управління, яка повинна бути зручним робочим інструментом, за допомогою якого здійснюється управління Держкомархівом. Протягом 2010 р. було внесено зміни до Плану заходів щодо запровадження та функціонування системи

управління якістю в Держкомархіві, поновлено склади Координаційної ради, робочої групи та групи внутрішніх аудиторів, складено орієнтовний план-графік розроблення та впровадження документації системи управління якістю в Держкомархіві, розроблено Настанову з якості, шаблон матриці відповідальності, уточнено та скориговано політику Держкомархіву на 2010 р., виписано показники реалізації політики Держкомархіву та схему їх моніторингу, складено процесну таблицю взаємозалежності загальних процесів та процесів надання послуг.

Для автоматизації обробки документів із впровадження та функціонування системи управління якістю було встановлено програмний комплекс “Конструктор систем менеджменту підприємства”. За допомогою цього програмного комплексу створено модель системи управління якістю Держкомархіву, відображено процесну схему Держкомархіву, інформаційно наповнені необхідні довідники: штатний розклад, структура установи, довідники параметрів та клієнтів, задокументовано методики низки процесів.

Під час навчальної поїздки української делегації до м. Маастрихт (Королівство Нідерландів), яка була організована Головним управлінням державної служби України, заступник Голови Держкомархіву – Головний уповноважений з питань впровадження системи управління якістю ознайомила з кращими практиками функціонування систем управління якістю країн Євросоюзу та взяла участь у тренінгу з питань управління якістю за моделлю КАФ на базі Європейського інституту державного управління.

Спеціальної уваги потребувало таке пріоритетне завдання як підвищення результативності роботи Держкомархіву та запобігання проявам корупції. З цією метою здійснюється щотижневий випереджувальний контроль виконання доручень; щоквартально, щомісяця та щотижнево готуються інформаційні довідки про стан виконання актів та доручень Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, звернень та запитів народних депутатів України; ведеться реєстр персонально відповідальних за несвоєчасно виконані завдання, визначені актами законодавства, дорученнями Президента України, Кабінету Міністрів України.

У грудні 2010 р. проведено атестацію державних службовців. Всього підлягали атестації 611 державних службовців, з них: відповідають займаним посадам – 603 державних службовців, відповідають займаним посадам за певних умов – 8 державних службовців. Таких, що не відповідають займаним посадам, немає.

З метою реалізації Концепції подолання корупції в Україні “На шляху до доброчесності” та державної антикорупційної політики на період до 2011 року Держкомархівом затверджено план заходів на 2010 р., згідно з яким запроваджено проведення щотижневої прямої

телефонної лінії “Суспільство проти корупції” за участю керівників Держкомархіву.

На офіційному веб-порталі Держкомархіву розміщено банер “Антикорупційний портал”, для посилення відомчого контролю за додержанням принципів прозорості та відкритості діяльності Держкомархіву запроваджено рубрику “Запобігання проявам корупції”. Визначено перелік посад державних службовців апарату Держкомархіву та центральних державних архівів, які працюють у сферах, де існує високий ризик прояву корупції.

Згідно з вимогами чинного законодавства Держкомархівом та держархівами реалізуються принципи відкритості та доступності до державної служби шляхом надання інформації про вакантні посади, впровадження механізмів конкурсного іспиту. При призначенні на державну службу та звільненні з посад державних службовців Держкомархів керується виключно нормами чинного законодавства.

Запроваджено обов’язковий розгляд на засіданнях колегії, оперативних нарадах питань виконання законодавства про державну службу, боротьбу з корупцією, здійснення заходів щодо запобігання корупційним проявам та реагування на них.

Звісно, виконання пріоритетних завдань забезпечувалося злагодженою роботою всіх служб державних архівів. Зупинимося стисло на аналізі роботи дорадчих органів.

За останній рік кількісний склад *Колегії* виправдано зменшено з 19 до 12 осіб. Протягом року проведено 18 засідань колегії, у тому числі розширене (за участю керівників державних архівних установ України, на якому розглядалися питання щодо підсумків роботи архівних установ у 2009 році та їх завдань на 2010 рік).

На 5 засіданнях *Нормативно-методичної комісії* Держкомархіву було розглянуто 20 та схвалено 17 документів (3 – повернуто на доопрацювання). Вагомим науковим підсумком минулого року є нова редакція Правил роботи архівних установ України. Текст проекту Правил, розміщений на офіційному сайті Держкомархіву, широко обговорювався архівістами усієї України. За підсумками обговорення було внесено зміни та уточнення. Проект Правил подано на державну реєстрацію до Мін’юсту. Про недоліки у підготовці нормативно-методичних документів свідчить той факт, що 35 % документів, поданих на розгляд Нормативно-методичної комісії, повертаються на доопрацювання. Водночас слід зазначити, що загальний обсяг виконаних нормативних і методичних документів у порівнянні з 2009 р. збільшився на 29 %.

У зв’язку з низькою ефективністю роботи *Наукової ради* (1 засідання за рік) було проведено реорганізацію Наукової та Редакційно-видавничої ради в Науково-видавничу раду. Така оптимізація діяльності дорадчих органів позитивно позначилася на їхній роботі.

При Держкомархіві діє *Громадська рада*. З метою налагодження конструктивного діалогу з інститутами громадянського суспільства, залучення до консультацій найбільш зацікавлених та фахово підготовлених представників громадськості на офіційному веб-порталі Держкомархіву створено спеціальну рубрику “Громадянське суспільство і влада”.

Особливу роль у розвитку архівної справи в Україні відіграють міжнародні контакти. 2010 р. міжнародна діяльність Держкомархіву України та державних архівів була спрямована на подальшу активізацію двостороннього співробітництва з архівними службами іноземних держав та пошук нових міжнародних контактів, забезпечення участі делегацій українських архівістів у міжнародних форумах, організованих Міжнародною радою архівів та її регіональними відділеннями, встановленню нових та зміцненню існуючих зв'язків з українцями, які проживають за межами України.

Окрім згаданих заходів продовжувалася робота з укладення двосторонніх міжнародних міжвідомчих договорів з архівними службами іноземних держав, що сприяє налагодженню та подальшому розширенню взаємовигідної співпраці, досягненню взаєморозуміння у напрямі реалізації спільних проектів. 21 травня 2010 р. відбулося урочисте підписання Меморандумів про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Національним архівним управлінням Азербайджанської Республіки, Національним архівом Грузії, Угоди про співробітництво в сфері архівної справи з Міністерством зв'язку та інформації Республіки Казахстан; 12 листопада 2010 р. в приміщенні Держкомархіву підписано Меморандум про співробітництво з Національною бібліотекою та архівом Ісламської Республіки Іран.

Упродовж року проводилися консультації та узгодження текстів Договору про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Головними архівами Королівства Бельгія та державними архівами Провінцій, Угоди про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Національним Меморіалом Катастрофи і Героїзму Яд Вашем (Ізраїль), Договору про співробітництво між Державною архівною службою України та Генеральною дирекцією архівів Португальської Республіки, внесено зміни до чинної Генеральної Угоди про співробітництво між Державною архівною службою України та Генеалогічним товариством Юта, США від 10 грудня 2004 р.

Державним комітетом та державними архівами здійснювались також й інші заходи, спрямовані на поглиблення та встановлення конструктивних взаємовідносин з державними архівними службами іноземних держав.

Одним із найважливіших досягнень у сфері фінансування державних архівних установ стало прийняття Кабінетом Міністрів України

Постанови № 153 від 3 лютого 2010, згідно з якою за Держкомархівом було закріплено контроль за виконанням бюджетної програми “Забезпечення охорони приміщень державних архівів”. Фінансування зазначеної програми здійснювалося з квітня 2010 р. відповідно до Порядку використання у 2010 р. коштів Стабілізаційного фонду для здійснення заходів з охорони приміщень державних архівів.

На жаль, на 2011 рік визначено інший порядок проведення заходів з охорони приміщень державних архівів. Кабінетом Міністрів України не прийнято рішення щодо виділення коштів з Державного бюджету на 2011 р. за рахунок Стабілізаційного фонду. Разом з тим, Кабінет Міністрів України зобов’язав у 2011 р. Кабінет Міністрів АРК, обласні державні адміністрації, державні адміністрації м. Києва і м. Севастополя забезпечити охорону приміщень державних архівних установ.

Не було повною мірою профінансовано й Державну програму розвитку архівної справи на 2006–2010 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2006 року № 92. Це була перша програма, державним замовником якої був Державний комітет архівів України, виконавцями – міські, районні ради Автономної Республіки Крим, областей, центральні державні архівні установи, держархіви в Автономній Республіці Крим, держархіви областей, архівні відділи райдержадміністрацій та міських рад.

Загальне фінансування за п’ять років склало лише 18% від запланованих обсягів. На заваді до виконання заходів Програми в першу чергу стала фінансова криза. Програмою діяльності Кабінету Міністрів України “Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток” було передбачено суттєве зменшення бюджетних витрат і жорсткий відбір державних програм розвитку зі скороченням кількості державних замовників. І, хоча наша Програма залишилася у заходах Програми діяльності Уряду, фактично її фінансування з 2008 р. не проводилося.

Ще однією причиною низького рівня виконання заходів є багатовекторність програми, якою передбачалося охопити основні сфери діяльності усіх архівних установ України.

З метою бюджетної підтримки розвитку архівної справи Держкомархів ставить питання щодо розробки концепції нової, більш вдосконаленої Програми задля продовження модернізації та розвитку матеріально-технічної бази архівів. В усіх цивілізованих країнах архіви знаходяться на державному фінансуванні, забезпечення їх функціонування є державною справою. Ми зі свого боку сподіваємося на те, що державна підтримка архівної справи буде значно підсилена.

Загалом у 2010 р. обсяги бюджетних призначень загального фонду Державного бюджету на фінансування видатків Держкомархіву та центральних державних архівних установ у порівнянні з 2009 р. збільшились на 6,1 млн. грн. (або на 14%) і склали 42,5 млн. гривень.

Збільшення фінансування дозволило в першу чергу підняти рівень середньомісячної заробітної плати у 2010 р. в державних архівних установах з розрахунку на одного штатного працівника на 519 грн.

Загалом використання бюджетних призначень головним розпорядником та центральними архівними установами у 2010 р. складало 99,7 %, місцевими державними архівними установами – 99,1 % від затверджених показників, що на 0,4 % більше, ніж у 2009 р.

Найефективніше використали бюджетні кошти (у розмірі 100 %) державні архіви: Донецької, Дніпропетровської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Херсонської, Черкаської, Чернівецької областей, міст Києва та Севастополя.

Додатковим і вкрай необхідним у сучасних економічних умовах джерелом фінансування архівів залишаються позабюджетні кошти, отримані від надання платних послуг. У порівнянні з минулим роком вони збільшились на 60% і становили 7, 6 млн. гривень. Найактивніше у цьому напрямку працювали ЦДІАЛ, ЦДКФФА, ЦДАГО, ЦДАВО, держархіви Івано-Франківської, Київської, Тернопільської, Полтавської, Рівненської областей, міста Києва. Водночас, недостатньо проводилася робота у держархівах Черкаської та Луганської областей, де від надання платних послуг надійшло лише 19,3 тис. грн. і 26,0 тис. грн. відповідно.

Вперше за декілька років Головним контрольно-ревізійним управлінням України та його підрозділами на місцях проведено планову ревізію фінансово-господарської діяльності Державного комітету архівів України, ДЕКС, та у 17-ти місцевих державних архівних установах за 2008, 2009 роки та завершений звітний період 2010 р. Ревізіями місцевих державних архівів установлено порушень законодавства на загальну суму 3,86 млн. грн., зокрема таких, що призвели до заподіяння збитків державі – 1,14 млн. грн., недоплат фізичним особам – 0,29 млн. гривень.

У зв'язку з уведенням нового Бюджетного кодексу України звертаю увагу директорів державних архівних установ на забезпечення у 2011 р. ефективного та цільового використання бюджетних коштів і переконливо пропоную вжити заходів щодо посилення бюджетної дисципліни у підпорядкованих державних архівних установах.

У центрі уваги керівництва Держкомархіву та керівників державних архівних установ постійно перебуває робота щодо забезпечення стабільності кадрового складу державних архівних установ, залучення і збереження кваліфікованих кадрів, підвищення професіоналізму трудових колективів. Укомплектованість кадрами архівних установ становить 97 %. Плинність кадрів залишається стабільною і складає 11 %. Статус державних службовців мають 60 % працівників архівної галузі. Працівники, які обіймають керівні і провідні посади, мають вищу освіту, що становить 72 % фактичної чисельності. Працівникам створено

відповідні умови для їх безперервного навчання, підвищення кваліфікації, професійного розвитку та службової кар'єри. Керівництвом підтримується навчання молодих фахівців у аспірантурі. Держкомархівом проведено низку стажувань реставраторів державних архівів на базі ДЦЗД НАФ.

Водночас проблему набору кваліфікованих кадрів не можна вважати вирішеною остаточно, зокрема через неprestижність професії архівіста серед випускників вузів, низький рівень матеріального забезпечення і соціальної захищеності. З тієї ж причини звільняються і кваліфіковані фахівці. 36 % працівників архівної галузі мають стаж роботи на займаній посаді від 1 до 5 років.

Отже, проаналізувавши діяльність державних архівних установ у 2010 р., пропонуємо обговорити **пріоритетні завдання Державної архівної служби України на 2011 рік:**

- забезпечення дієвого контролю за станом діловодства і збереженістю архівних документів;
- розроблення і запровадження порядку передачі електронних документів на архівне зберігання, технологій їх тривалого збереження і використання;
- удосконалення системи соціального захисту громадян;
- забезпечення гарантованої збереженості документів Національного архівного фонду;
- поглиблення ефективності міжнародного співробітництва;
- розширення доступу до документів Національного архівного фонду та розвиток довідкового апарату;
- проведення сертифікації системи управління якістю в Державній архівній службі та архівних установах;
- забезпечення повноцінного функціонування Страхового фонду документації;
- розроблення Концепції Державної цільової програми розвитку архівної справи.

РІШЕННЯ
КОЛЕГІЇ ДЕРЖАВНОГО КОМІТЕТУ
АРХІВІВ УКРАЇНИ

м. Київ

24 лютого 2011 р.

**Про підсумки роботи державних архівних установ
у 2010 році та пріоритети на 2011 рік**

Розглянувши підсумки виконання архівними установами планових завдань у 2010 р. та завдання на 2011 р., колегія Держкомархіву відзначає, що діяльність Держкомархіву, архівних установ у 2010 р. була спрямована на реалізацію законодавства про архівну справу та створення сучасної європейської системи забезпечення збереженості і загальнодоступності архівних інформаційних ресурсів держави.

Основні показники роботи архівних установ, заплановані на 2010 рік, виконано.

Тривала робота щодо удосконалення архівного законодавства, нормативно-методичного забезпечення діяльності архівних установ.

Верховною Радою України прийнято підготовлений Держкомархівом Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення порядку та строків зберігання деяких категорій документів”.

Протягом року розроблено один законопроект, дев’ять проектів постанов та три проекти розпоряджень Кабінету Міністрів України.

Завершено роботу над Правилами роботи архівних установ.

Держкомархів посів друге місце у Всеукраїнському конкурсі “Приязна адміністрація”.

Загальний обсяг фінансування Держкомархіву, центральних державних архівних установ, Держархіву в Автономній Республіці Крим, державних архівів областей, міст Києва і Севастополя в 2010 р. становив 90,0 млн. грн., з них видатки на оплату праці – 37,9 млн. грн.

Додатковим і вкрай необхідним джерелом фінансування архівів у сучасних економічних умовах залишалися позабюджетні кошти. У порівнянні з минулим роком вони збільшилися на 60 % і становили 7,6 млн. грн.

Середньомісячна заробітна плата працівників галузі становила 2 662 грн. (2009 р. – 2 149 грн.).

На постійне зберігання до архівних установ надійшло 362 089 од. зб., з них 347 998 од. зб. управлінської документації, 5 110 од. зб. документів особового походження, 4 448 од. зб. науково-технічної документації, 4 533 од. зб. кіно-, фото-, фоно-, відео документів. Окрім того, прийнято 163 737 од. зб. з особового складу.

Архівні установи забезпечили приймання та описування виборчої та іншої документації з виборів Президента України 2010 р.

Кількість установ – джерел формування НАФ порівняно з минулим роком залишається стабільною і становить 42 862.

На 12 % збільшився показник проведення оглядів стану діловодства та збереженості архівних документів на підприємствах, в установах і організаціях.

До описів справ включено 69 % справ постійного зберігання, схвалених ЕПК держархівів, та 79 % справ з особового складу, погоджених ЕПК (ЕК) архівних установ. 71 % установ мають погоджені ЕПК держархівів номенклатури справ.

Протягом 2010 р. було створено 63 трудові архіви, з них: при міських радах – 1 (Луганська область), при районних радах – 7 (Вінницька, Дніпропетровська, Запорізька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Рівненська, Чернівецька області), при сільських та селищних радах – 55 (Автономна Республіка Крим (9), Дніпропетровська (4), Закарпатська (6), Запорізька (6), Київська (7), Луганська (5), Рівненська (2), Херсонська (8), Черкаська (6), Чернівецька (2) області).

Здійснювалася реконструкція комплексу споруд центральних державних архівів у м. Києві (освоєно 33 млн. 814 тис. грн.).

Розроблено проект реконструкції приміщення корпусу № 2 Держархіву Рівненської області. Держархівом Тернопільської області освоєно 2 млн. грн. для продовження будівництва нового приміщення.

Низка архівних установ поліпшила умови зберігання документів НАФ шляхом отримання додаткових приміщень. Зокрема, ЦДАЗУ орендував приміщення загальною площею 604 кв. м., Держархів Хмельницької області – площею 273,3 кв. м.

Вжито заходів щодо посилення контролю за організацією охоронного режиму в архівних установах. Із Стабілізаційного фонду було виділено 6,6 млн. грн., за рахунок яких 26 архівних установ сплатили послуги фізичної охорони.

У ЦДАМЛМ, держархівах Київської, Одеської, Рівненської областей та 37 архівних відділах райдержадміністрацій і міських рад встановлено охоронну сигналізацію, у держархівах Вінницької, Волинської, Чернігівської областей та 13 архівних відділах райдержадміністрацій і міських рад – відремонтовано наявні. У держархівах Запорізької, Вінницької, Луганської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Херсонської областей встановлено системи відеоспостереження.

У Держархіві Одеської області, 20 архівних відділах райдержадміністрацій і міських рад встановлено пожежну сигналізацію. У держархівах Волинської, Запорізької, Рівненської, Черкаської, Чернігівської областей та 14 архівних відділах райдержадміністрацій і міських рад відремонтовано пожежні сигналізації.

У ЦДАГО пожежну сигналізацію підключено до ЦПС МНС у м. Києві.

Встановлено автоматичну систему пожежогасіння в архівному відділі Дніпропетровської міської ради.

Система кондиціонування та вентиляції повітря встановлена в архівному відділі Дніпропетровської міської ради, у двох будівлях Держархіву Волинської області наявна система відремонтована.

Тривали роботи з перевіряння наявності та стану документів, перевірено майже 3 млн. од. зб.

У півтора рази перевиконано планові показники щодо використання інформації документів.

Органам державної влади, місцевого самоврядування та іншим зацікавленим установам та організаціям направлено 1156 інформаційних документів. Виконано 41 790 тематичних запитів, 22 019 запитів цивільного стану, 2 155 генеалогічних замовлень.

Упродовж року держархівами розглянуто 351 331 запитів соціально-правового характеру. На 87 % зазначених запитів заявники отримали позитивну відповідь.

Центральними держархівами виконано 2 594 запити соціально-правового характеру, держархівами областей – 73 672 запити, архівними відділами райдержадміністрацій – 145 920 запитів, архівними відділами міськрад – 129 145 запитів. Найбільше навантаження припало на ЦДАВО, ЦДАГО, ЦДАЛ, Держархів в Автономній Республіці Крим, держархіви Волинської, Донецької, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Харківської, Чернівецької областей.

Серед архівних відділів райдержадміністрацій від 5,5 до 14,2 тис. запитів соціально-правового характеру виконано архівними відділами Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Одеської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької, Чернівецької областей; архівними відділами міськрад Автономної Республіки Крим, Дніпропетровської, Запорізької, Луганської, Сумської, Черкаської областей виконано від 6 тис. до 23,3 тис. запитів.

Активно здійснювали науково-видавничу діяльність ЦДАГО, ЦДАЛ, держархіви Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Кіровоградської, Одеської, Полтавської, Черкаської, Чернігівської областей.

Держархівами підготовлено 1467 виставок. Найактивнішими у підготовці і проведенні виставок були ЦДАВО, ЦДАГО, ЦДАМЛМ, ЦДКФФА, держархіви Вінницької, Закарпатської, Кіровоградської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької, Чернігівської областей, м. Києва, архівні відділи райдержадміністрацій Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Миколаївської, Одеської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Черкаської, Чернігівської областей та архівні відділи міськрад Автономної Республіки Крим, Дніпропетровської, Донецької, Київської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської областей.

На офіційному веб-порталі Держкомархіву функціонує 130 он-лайнних виставок.

У 2010 р. читальні зали держархівів відвідало 27 177 користувачів, у тому числі 879 іноземних дослідників. Найбільша кількість дослідників працювала в читальних залах ЦДАВО, ЦДАГО, ЦДІАК, ЦДІАЛ, ЦДКФФА, держархівів Волинської, Житомирської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Сумської, Харківської, Хмельницької, Чернігівської областей.

Держархіви підготували і провели 517 радіопередач, 556 телепередач, на сторінках періодичної преси опубліковано 1625 документальних публікацій.

Делегації українських архівістів взяли участь у 42-й Міжнародній конференції Круглого столу архівів (CITRA) “Довіра та доступ. Проблеми управління документами та архівами у цифрову епоху” (Королівство Норвегія), у щорічній тристоронній зустрічі керівників державних архівних служб та директорів державних архівних установ України, Росії та Білорусі (Республіка Білорусь).

У м. Одеса організовано і проведено робочі засідання 11-ї Загальної конференції Євро-Азійського регіонального відділення (ЄВРАЗІКА) Міжнародної ради архівів, Консультативної ради керівників державних архівних служб держав-учасниць СНД (Консультативна рада) та міжнародні наукові конференції: “Спільна архівна спадщина та національні архівні фонди”, “Електронний документообіг та електронні архіви”.

Держкомархівом підписано Меморандуми про співробітництво з Національним архівним управлінням Азербайджанської Республіки, Національним архівом Грузії, Національною бібліотекою та архівом Ісламської Республіки Іран, Угоду про співробітництво в сфері архівної справи з Міністерством зв'язку та інформації Республіки Казахстан.

Досить активно проводилася робота з перегляду грифів секретності матеріальних носіїв інформації колишнього СРСР. Показник таємних справ відносно до загальної кількості справ у 2010 році становить 0,24 %. Загальна кількість секретних справ, що знаходяться на зберіганні в державних архівних установах – 108 448 справ.

Разом з тим, у діяльності архівних установ залишається невирішеною низка проблем.

Майже не комплектувалися управлінською документацією через відсутність вільних площ держархівів Закарпатської, Тернопільської, Херсонської областей, м. Києва, Севастополя.

Не виконав плановий показник з приймання управлінської документації на постійне зберігання Держархів Львівської області.

Не планували і не забезпечили приймання документів особового походження держархівів Івано-Франківської, Чернівецької областей, не виконав плановий показник Держархів Закарпатської області.

Понад 1 млн. 765 тис. од. зб. не передано на постійне зберігання до державних архівів. Порівняно з 2009 р. цей показник збільшився на 41 тис. од. зб. Найгірші показники в Київській, Луганській, Харківській, Полтавській, Тернопільській областях, місті Києві.

Викликає занепокоєння показник описування справ з особового складу, що зберігаються в приватних архівах, який складає 37% від загальної кількості зазначених документів.

Не завершено створення мережі трудових архівів.

Через незадовільне бюджетне фінансування архівної сфери залишаються невирішеними питання матеріально-технічного оснащення державних архівів, забезпечення їх придатними для зберігання приміщеннями. Зокрема, не завершено будівництво держархівів Київської, Тернопільської областей та м. Севастополь. Залишається невирішеним питання щодо добудови до корпусу № 2 Держархіву Чернігівської області.

Не вирішено питання щодо переміщення фондів держархівів Харківської та Одеської областей з аварійних будівель.

Будівлі держархівів Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Запорізької, Одеської областей потребують капітального ремонту.

Повністю вичерпали резерви площ для зберігання документів ЦДІАК, ЦДІАЛ, держархіви Київської, Полтавської, Тернопільської, Харківської, Чернівецької областей, м. Севастополь. Сховища ще 12 держархівів заповнені на 90–99 %.

Водночас фінансування заходів Державної програми розвитку архівної справи на 2006 – 2010 роки, якими передбачалося поліпшити матеріально-технічне становище архівних установ, склало лише 18 % від запланованих обсягів.

Не вирішено питання функціонування Галузевого державного архіву фінансових посередників Фонду державного майна України, у приміщеннях якого відключено енерго- та водопостачання, систему пожежогашіння та охоронну сигналізацію, що створило загрозу документам НАФ.

Недостатнім залишається загальний рівень захищеності архівних будівель і сховищ, оскільки лише 20 % від загальної кількості будівель архівних установ забезпечено позавідомчою охороною. Охоронну сигналізацію встановлено у 60,5 % архівних будівель.

Лише 59,5 % архівних установ забезпечено пожежною сигналізацією.

Невідкладного вирішення потребує проблема оснащення архівних приміщень сучасними системами вентиляції і кондиціонування повітря, новітніми технічними засобами для дезінсекції, дезінфекції документів.

Програму підготовки архівних довідників на 2009–2010 рр. виконано лише на 10 %.

Не здійснювали ініціативне інформування ЦДІАК, держархівів Івано-Франківської та Львівської областей. Генеалогічні запити не виконували держархівів Запорізької, Львівської областей.

Враховуючи зазначене, з метою подолання проблем архівної справи та забезпечення подальшого її розвитку

колегія вирішує:

1. Звіт про виконання Плану розвитку архівної справи в Україні на 2010 рік взяти до відома.

2. Схвалити проекти Плану розвитку архівної справи в Україні на 2011 р., Плану науково-дослідної та методичної роботи державних архівних установ України на 2011 р., Плану науково-видавничої роботи державних архівних установ України на 2011 р. та завдань, визначених пріоритетними для архівної галузі у 2011 р.

3. Схвалити План-звіт організаційної роботи Державної архівної служби на 2011 р.

4. Керівництву Державної архівної служби України, керівникам його структурних підрозділів забезпечити:

– реалізацію заходів, спрямованих на виконання пріоритетних завдань Державної архівної служби України та Плану розвитку архівної справи в Україні на 2011 р.;

– проведення урочистого відкриття нових корпусів центральних державних архівів до 20-ї річниці незалежності України;

– розробку та подання Кабінету Міністрів України проектів Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, Концепції державної цільової програми розвитку архівної справи;

– приведення своїх нормативно-правових актів у відповідність із Указом Президента України “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади”;

– запровадження системи управління якістю в Державній архівній службі України;

– участь у 12-й Загальній конференції Євро-Азійського регіонального відділення (ЄВРАЗІКА) Міжнародної ради архівів (Республіка Білорусь); щорічній зустрічі керівників державних архівних служб України, Росії та Білорусі (Російська Федерація); Міжнародній конференції Круглого столу архівів МРА (CITRA) (Іспанія);

– збереження статусу архівних відділів райдержадміністрацій і міських рад;

– функціонування СДФ.

5. Керівникам державних архівних установ:

– забезпечити першочергове приймання на постійне зберігання документів НАФ, що зберігаються в установах понад встановлені строки;

- забезпечити передавання документів з особового складу, що зберігаються в державних архівах та архівних відділах міських рад до трудових архівів;
 - ініціювати створення трудових архівів органами місцевого самоврядування зі статусом юридичних осіб;
 - посилити контроль за станом описування документів з особового складу, що зберігаються в архівних установах, створених фізичними та/або юридичними особами приватного права;
 - посилити контроль за наданням консультативно-методичної допомоги ліквідованим та реорганізованим підприємствам, установам та організаціям з питань передавання та упорядкування документів;
 - з метою впровадження нових нормативно-правових актів з питань діловодства та архівної справи запланувати на II півріччя 2011 р. проведення нарад (семінарів) з підвищення кваліфікації працівників служб діловодства та архівних підрозділів підприємств, установ, організацій.
 - забезпечити постійний та чіткий контроль за наявністю, станом та рухом документів Національного архівного фонду;
 - забезпечити надійну експлуатацію архівних будівель і приміщень, систем їх життєзабезпечення, а також охоронну й пожежну безпеку архівосховищ;
 - установити в читальних залах системи відеоспостереження;
 - забезпечити створення страхового фонду та фонду користування документів НАФ;
 - завершити у 2011 році підготовку путівників та анотованих реєстрів фондів;
 - забезпечити інформаційне наповнення та постійний супровід веб-сайтів державних архівів;
 - продовжити роботу над реалізацією архівно-пошукового інформаційного проекту “Український мартиролог ХХ століття”;
 - забезпечити ефективне та цільове використання бюджетних коштів, посилити бюджетну дисципліну;
 - вжити заходів щодо усунення порушень, які були виявлені під час контрольних заходів, проведених ГоловаКРУ України у 2010 р.;
 - продовжити роботу з перегляду грифів секретності матеріальних носіїв інформації колишнього СРСР.
6. Керівництву Державного архіву Львівської області (Куцинда В. І.) забезпечити прискорення завершення суцільного перевіряння наявності та стану документів у фондах архіву.

УДК 930.25

І. Б. МАТЯШ*

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ЗВ'ЯЗКИ АРХІВОЗНАВСТВА

У статті розглянуто зв'язки, напрями та форми взаємодії архівознавства з іншими науковими дисциплінами (історія, документознавство, джерелознавство, дипломатика, археографія, палеографія, бібліотекознавство, музеєзнавство тощо).

Ключові слова: архівознавство; міждисциплінарні зв'язки; історія; допоміжні історичні дисципліни; джерелознавство; історія державних установ; дипломатика; археографія; палеографія; сфрагістика; бібліотекознавство; музеєзнавство; теорія інформації.

Архівознавство не належить до замкнутих, суто галузевих дисциплін. Сфера його функціонування в суспільстві практично не обмежена і тісно пов'язана з формуванням культурних, правових, технологічних, соціальних і філософських тенденцій. Відтак архівна наука має численні зв'язки з іншими науковими дисциплінами. Сьогодні актуальною є думка російського вченого В. М. Автокротова, що “широта діапазону міждисциплінарних зв'язків архівознавства визначається тим, що воно, будучи дисципліною історичного циклу наук, має об'єктом дослідження документи і системи документів і вирішує інформаційні завдання”¹. Відомі визначення архівознавства як науки, що лежить “на стику традиційних історичних і сучасних інформаційних та соціологічних наук”² (В. М. Виноградов, М. І. Стяжкін, М. Ш. Цаленко, Е. Г. Чумаченко), “виду природної та соціальної науки, яка потребує втручання історії адміністративних установ, адміністративних наук, соціології організацій, соціальної психології, науки інформації та комунікації”³ (Бруно Дельмас), галузі науки “близької до управління, а можливо – до інформатики”⁴ (Дарія Наленч), “системи знань”⁵ (Я. С. Калакура), складової “соціальних комунікацій”⁶ (Н. М. Кушнарєнко та ін.). Історіографія архівознавства засвідчує типовість підходу тлумачення архівної науки як невід'ємної складової зовнішньої по відношенню до неї системи або системи з внутрішнім поділом на підсистеми. Як будь-яка наука, що

* *Матяш Ірина Борисівна* – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, перший заступник Голови Державного комітету архівів України.

розвивається на перетині кількох дисциплін, де в результаті міждисциплінарної взаємодії формуються спільні критерії істинності пізнання, що зумовлюють взаємодоповнюваність відомостей, апробовуються нові методи, виробляється нове знання, архівознавство розвивалося з урахуванням цих чинників. Засвоєння, у процесі становлення та розвитку, результатів, отриманих іншими галузями знань, поряд із формуванням власної теорії та методології сприяло його виокремленню із групи допоміжних (спеціальних) історичних дисциплін у самостійну науку.

Серед різновекторних міждисциплінарних зв'язків архівознавства можна окреслити кілька груп. До першої слід віднести взаємозв'язки з науками, які складають методологічну базу архівознавства (філософія, історія). Вони особливо важливі на сучасному етапі в умовах глобалізації світу, коли інтеграція гуманітарних і природничих дисциплін все чіткіше виявляється як провідна тенденція науки, а “феноменологічна за своєю основою, джерелознавча за ключовою позицією” парадигма поступово витісняє в історичних науках традиційну нарративістську⁷. Розглядаючи нарратив як спосіб повсякденного мислення, покликаний осмислити причинно-наслідкові зв'язки події, що відбулася, видатна російська вчена-джерелознавець О. М. Медушевська вважає нарративну логіку історика логікою “повсякденного і ненаукового мислення” та протиставляє їй “метадисциплінарний діалог” задля надання суспільству нового, системно побудованого, доказового знання⁸. У цьому діалозі важливе місце вона відводить філософії. Подібні ідеї поділяє й відомий французький вчений Бруно Дельмас: “Сьогодні використання архівів виходить за рамки дисципліни, оскільки вони стали основним джерелом наукових і технічних знань, коріння і пам'яті, а також джерелом ідентифікації людей і родин, соціальних груп, підприємств і громадських або приватних громад”⁹. У ситуації прийняття ключового постулату феноменологічної парадигми історії про цілісність і системність навколишнього світу надзвичайної ваги набуває вміння осмислювати і використовувати архівну інформацію та здобутки архівознавства. Тобто, плин часу, розвиток наукових знань і бурхливі геополітичні зміни не позбавили актуальності блискучу думку українського вченого В. О. Романовського: “Щоб використати увесь досвід минулих часів, щоб запобігти помилкам у подальшому будівництві, щоб зрозуміти розвиток і напрямок життя, однаково і адміністратор, і політик повинні звернутися до архіву, щоб знайти відповідь на пекучі питання сучасності”¹⁰. Без такої міждисциплінарної взаємодії неможливе компетентне осмислення людством власного історичного досвіду в глобальному масштабі.

Зважаючи на ці аргументи та визначальний характер міждисциплінарного підходу в гуманітаристиці, на сучасному етапі розвитку архівознавства Т. І. Хорхордіна запропонувала виокремлення такої

спеціальної дисципліни, що формується на стику методології і теорії наукознавства, філософії (культурології) та інформатики, як архівософія. Методологічним підґрунтям роздумів дослідниці було вчення видатного природознавця і мислителя-гуманіста В. І. Вернадського (1863–1945) про біосферу, світоглядну систему антропокосмізму – систему уявлень про єдність природної (космічної) і людської (соціально-гуманітарної) сторони об'єктивної реальності, одним із творців якої був учений, та вчення про ноосферу (сферу розуму, “царства розуму”), сутність якого полягає у визнанні переходу біосфери до ноосфери в результаті динамічного розвитку науки і наукового знання та його впливу на людину, суспільство і природу, на планету в цілому. В контексті вчення про ноосферу документ розглядається як всюдисуще єство, що саме по собі проникає під землю, під воду, у небеса й у космос¹¹. Розуміння необхідності вивчення першоджерел, реальної інформації, закодованої у документах, що зберігаються в архівах, як вихідного пункту будь-якого пошуку нового знання, Т. І. Хорхордіна вважає визначальною спонукою розвитку цієї дисципліни¹². На її думку, архіви є сукупним джерелом загальногуманітарних знань. Вони мають властивості всесвітності, загальнолюдськості, невичерпності за своєю інформаційною ємністю і повинні складати єдиний відкритий архівно-інформаційний простір та функціонувати на загальнообов'язковій для всіх категорій і видів архівів правовій основі. Лише за умови дотримання принципів аполітичності та позаідеологічності архіви посядуть у суспільстві належне їм місце історико-соціокультурного феномену загальнолюдського масштабу. На наукове осмислення цього феномену орієнтована архівософія. Сучасність підходу Т. І. Хорхордіної до розуміння архівів як специфічного прояву “зовнішньої пам'яті” людини і водночас “твору культури” у філософському сенсі поняття підтвердили дискусії на XV Міжнародному конгресі архівів (Відень, 2004) під загальною темою “Архіви. Пам'ять. Знання”.

Про зв'язок архівознавства з історією наголошується практично в усіх працях, які торкаються проблеми міждисциплінарних контактів архівної науки. Як відомо, давньогрецьке слово “στορία” (історія, оповідання), з яким пов'язана етимологія назви цієї науки, означає знання, набуте дослідженням. Об'єктивне вивчення минулого людства не можливе без джерельної інформації, яка міститься в письмових і матеріальних свідченнях минулих подій. Очевидно, що наукові висновки та узагальнення в історії мають спиратися на інформацію, що міститься в архівних документах. Або, як стверджують московські вчені В. М. Виноградов, М. І. Стяжкін, М. Ш. Цаленко, В. Г. Чумаченко, “зв'язок архівознавства з історією зумовлений тим, що воно вивчає методи надання необхідних відомостей для конструювання адекватної моделі минулого”¹³.

До другої групи наук, пов'язаних із архівознавством, належать близькі до нього щодо об'єкта, завдань і/або предмета дослідження, які часто об'єднують однією збірною назвою – допоміжні історичні дисципліни, спеціальні історичні дисципліни або спеціальні галузі історичної науки (М. Я. Варшавчик). До них відносять археографію, джерелознавство, дипломатику, генеалогію, геральдику, емблематику, епіграфіку, історіографію, картографію, метрологію, нумізматику, палеографію, сфрагістику, хронологію та ін¹⁴. Ці джерелознавчі галузі знань, орієнтовані на з'ясування закономірностей формування джерел і виявлення закодованої в них інформації, вивчають окремі типи (види) історичних джерел та розробляють теоретико-методологічні засади їх дослідження¹⁵. Варіативність терміна “допоміжні історичні дисципліни” свідчить про те, що в процесі розвитку більшість із цих дисциплін, зародження яких зумовила необхідність вивчення писемних історичних джерел, набували самостійності й перетворювалися на окремі галузі історичної науки. Відтак у історіографії архівознавства щодо визначення статусу архівної науки особливо “дискусійним” був терміноелемент “допоміжна”. Як зазначав знаний український науковець Ф. П. Шевченко, “назву “допоміжні” беремо в лапки, бо вона досить-таки умовна, а значення цих дисциплін велике. Від їх розробки в значній мірі залежить якість наукової продукції, краще пізнання фактів, розуміння першоджерел”¹⁶. Обстоюючи самостійність архівної науки, в цьому контексті, В. О. Романовський в 1920-х рр. наголошував, що “архівознавство має не тільки допоміжне для історичної науки значення, але й самостійне і це останнє полягає як у вивченні історії архівів та архівного законодавства (в цьому архівознавство стикається з історичною наукою і певною мірою допомагає їй), так і в розробці самостійних проблем збереження архівів для зручного користування ними з практичною та науковою метою”¹⁷. Формування допоміжними історичними дисциплінами специфічних методів та самостійної мети досліджень вважав обґрунтованою підставою виокремлення з них окремих спеціальних дисциплін С. М. Каштанов¹⁸. Статус самостійної самодостатньої науки, проблематика якої охоплює все, що стосується архіву в найширшому розумінні цього слова, обстоював польський науковець Адам Камінський¹⁹. Наприкінці ХХ ст. О. М. Медушевська пояснювала віднесення професійно пов'язаних із документами, архівами та історичними джерелами галузей науки і діяльності до допоміжних або службово-прикладних уявленням суспільства у ХХ ст. про гуманітаристику як “вторинне і не обов'язкове для серйозного вивчення поля діяльності”²⁰. Водночас, як прихильниця і репрезентант концепції архівів як складової пам'яті ноосфери, вона стверджувала, що ці дисципліни на сучасному етапі тяжіють до вироблення разом із природничими та точними науками спільних підходів для становлення єдиної науки про людину і мають непересічне значення для формування суспільної свідомості²¹.

Особливе місце серед міждисциплінарних зв'язків архівознавства із дисциплінами цієї групи мають ті, що спираються на принцип походження і пов'язані з поняттям про життєвий цикл документа²². Йдеться, зокрема, про зв'язки з документознавством та діловодством як його практичною сферою, історією державних установ, джерелознавством тощо. Зв'язок архівознавства з документознавством як наукою, що комплексно вивчає характеристики документів, процеси їх створення, зберігання, функціонування, а також історію розвитку цих характеристик і процесів²³, та діловодством як видом практичної діяльності, що охоплює процеси документування службової інформації, організаційної роботи зі службовими документами²⁴, зумовлений насамперед спільністю об'єкта дослідження. Утім, документознавство й діловодство та архівознавство мають своїм об'єктом документ²⁵ на різних стадіях життєвого циклу. Документознавство й діловодство досліджують документи, що перебувають у актуальному, динамічному стані, тобто на стадії виконання ними тієї соціальної функції, заради якої вони створювалися. Архівознавство ж вивчає документи на статичній стадії – як такі, що втратили актуальність, але зберігають наукову і культурну цінність й реалізують свою мнемонічну функцію. Ці дисципліни, як зауважував російський теоретик архівознавства В. М. Автократов, близькі також увагою до процесу документування, який він визначав як процес і способи закріплення інформації для використання і зберігання²⁶. На походженні терміна “документування” від слова “документ” наголошував російський учений К. Г. Мітяєв, розглядаючи документування, по-перше, як “процес фіксації інформації”, по-друге, як вказівку на те, що “носієм тієї чи іншої інформації є документи, що інформації притаманний діловий характер і засвідчується документами”²⁷. Сукупність процесів створення службових документів, змістом яких є організаційно-розпорядча документація та організація документообігу (тобто, руху службових документів в установі від дати створення до дати виконання чи надсилання), формування справ, зберігання службових документів, користування ними у поточній діяльності установи належить до предметної сфери загального діловодства²⁸. Для архівознавства процес документування службової інформації має непересічне значення, оскільки фіксує факти вироблення, прийняття і виконання управлінських рішень у конкретній установі і всебічно відображає діяльність установи-фондоутворювача. Важливе значення в діловодстві й архівознавстві має пов'язане з процесом створення й функціонування документа поняття про юридичну силу документа²⁹, під якою розуміють властивість документа, надану йому чинним законодавством, що є підставою для вирішення правових питань, здійснення правового регулювання та (або) управлінської функції³⁰.

Існує й ширше розуміння процесу документування. Так, у Міжнародному бібліографічному інституті³¹ під терміном “документування” розуміли надання вичерпної документації про що-небудь, тобто організацію залучення до суспільного обігу всього комплексу письмових чи графічних джерел людського знання, представлених різними документами, переважно – друківаними текстами³². На специфіку процесу документування, яка підкреслює його наддисциплінарний характер, зауважували російські вчені В. М. Виноградов, Н. І. Стяжкін, М. Ш. Цаленко, В. Г. Чумаченко. На їхню думку, документування притаманне лише людському суспільству і призначене для фіксації індивідуального або групового знання з наступним його поширенням і багаторазовим відтворенням³³. Таке розуміння процесу документування має значення для архівознавства не лише з огляду на специфіку формування фондів особового походження, але й урахування його точок дотику з інформаційними та соціологічними науками.

Слід зазначити, що науковці пострадянського простору розрізняють у структурі сучасного документознавства спеціальне, загальне та історичне документознавство. “Єдиним конституційованим представником” (за влучним висловлюванням відомого українського документознавця С. Г. Кулешова³⁴) і найдетальніше розробленим напрямом спеціального документознавства є традиційне або управлінське документознавство, яке вивчає теорію та методику документування управлінських процесів. Воно зосереджує увагу на типології та класифікації управлінських документів, вивченні моделей їхніх характеристик змісту та зовнішньої форми, на функціях управлінських документів та окремих характеристиках документної інформації³⁵. У зарубіжній науці, яка не оперує поняттям “документознавство”³⁶, близький до проблематики управлінського документознавства зміст має дисципліна “керування документаційними процесами” (англ. “records management”). Саме управлінське документознавство має найтісніший зв’язок із архівознавством, оскільки його головним об’єктом є управлінська документація, а спрямовані на застосування в діловодстві результати досліджень дають підстави для розвитку теоретичних засад фондування, обліку, експертизи цінності, формування архівного фонду, класифікації архівних документів. Дотримання наступності, уніфікації та безперервності в організації та описуванні документів від їх створення в діловодстві до зберігання в архіві українська дослідниця К. Т. Селіверстова визначила як принцип континуїтету³⁷.

Окрім того, існує й історичне підґрунтя цих зв’язків. Фундатором документознавства як наукової дисципліни вважають К. Г. Мітяєва, який виокремив її з архівознавства. У 1940-х роках, викладаючи в Московському державному історико-архівному інституті курс “Теорія і практика архівної справи”³⁸, вчений запровадив окремий підроз-

діл цього курсу – “Загальне документознавство”, в якому розглядалися класифікація документів Державного архівного фонду, методика вивчення документів та стисла історія діловодства. Таким чином, він обґрунтував теоретичні засади нового наукового напрямку, зосереджуючи увагу переважно на управлінській документації, зокрема – організаційно-розпорядчій. З розвитком науки погляди змінювалися, почали поступово формуватися інші напрями спеціального документознавства: кінофотофонодокументознавство (аудіовізуальне), картографічне, науково-технічне документознавство тощо. У 1960-х роках К. Г. Мітяєв визначив документознавство як “наукову дисципліну, що вивчає в історичному розвитку способи, окремі акти і системи документування явищ об’єктивної дійсності та створювані в результаті документування окремі документи, їхні комплекси та системи”³⁹. Вчений розглядав його в тісному зв’язку з архівною справою з огляду на те, що основну масу документів, які зберігаються в державних архівах, складають утворені в діловодстві документи службового походження, і вважав, що документознавство має стати “вступом у теорію і практику роботи з документами в архівах”⁴⁰. У 1970-х роках документознавство розвивалося як теорія документаційного забезпечення управління, однак документ уже почали розглядати як інформаційну систему (А. М. Сокова⁴¹). Згодом набули поширення думки про те, що документознавство має досліджувати не лише управлінську документацію, а й всю сукупність документів (Я. З. Лівшиць⁴², А. М. Сокова⁴³). До сфери його досліджень було включено машиночитані, пізніше – електронні документи. Результати таких досліджень мають непересічне значення для архівознавства, до функцій якого додалися проведення експертизи цінності та забезпечення збереженості електронних документів, які широко обговорюються архівною спільнотою в останні десятиліття ХХ ст.– першому десятилітті ХХІ ст.

Як доведено вченими, теорія документа у спеціальному, зокрема управлінському, документознавстві спирається на здобутки загального документознавства. За визначенням С. Г. Кулешова, загальне документознавство є “метанауковою надбудовою для всіх наук документально-комунікаційного циклу, що пов’язані з вивченням характеристик зовнішньої форми, змісту, функцій документа, проблемами його класифікації та типології, закономірностей історії та функціонування, а також розробленням універсальних технологій роботи з документами”⁴⁴. Історія документознавства свідчить про періодичну актуалізацію питання щодо існування метанауки про документ. Першим це питання порушив геніальний бельгійець Поль Отле (1868–1944), сформулювавши на початку 1930-х років постулат про необхідність “загальної науки і технології документа” – “документології” або “бібліології”, яка б “системно охоплювала всю сукупність відомостей, що належать до вироблення,

зберігання, поширення і використання рукописів та будь-яких документів”⁴⁵. Запропонований Полем Отле термін набував нових значень у другій половині ХХ ст., зокрема в працях Б. С. Ілізарова, Л. А. Дубровіної, С. Г. Кулешова, М. В. Ларіна, К. Г. Міт'яєва, Г. М. Швецової-Водки, В. В. Бездрабко та ін. Наприклад, Б. С. Ілізаров “документологією” вважав метанауку, що об'єднала б усі дисципліни, для яких документ є об'єктом дослідження: архівознавство, археографію, документознавство, інформатику, джерелознавство⁴⁶. На його думку, в процесі міждисциплінарної інтеграції цих дисциплін відбувається запозичення передусім методичних та методологічних знань. Про “майбутню теоретичну дисципліну, об'єктом якої стануть письмові документи всіх країн і часів” мріяв професор паризької Школи хартій А. Жирі⁴⁷. Натомість С. Г. Кулешов не поділяє думки щодо “документології” та “загального документознавства”, делегуючи компетенції цієї наукової дисципліни розроблення “питань теорії документа, вивчення закономірностей генезису та еволюції документів, загальні для всіх наук проблеми функціонування документів, практики їхнього створення і роботи з ними”⁴⁸. Результати здійснюваних у межах загального документознавства досліджень складу і змісту функцій документа, зокрема під час прояву його різних функцій (як засобу комунікації, джерела інформації, пам'ятки культури) важливі для поглиблення поняття про методи архівознавства, зокрема розроблення принципів функціонального аналізу.

До архівознавства має відношення й історичне документознавство, орієнтоване на вивчення закономірностей утворення документів, історичних аспектів уніфікації форм управлінських документів та систем документації. Виокремлення цього напрямку в документознавстві належить А. М. Соковій, яка першою обґрунтувала принцип історизму в документознавстві та визначила завдання конкретно-історичного аналізу в цій науці⁴⁹. Розглядаючи міждисциплінарні зв'язки історичного документознавства, вчена наголошувала на його близькій спорідненості з джерелознавством, завдання якого полягає у вивченні закономірностей походження джерел, з'ясуванні їх автентичності, достовірності, адекватності джерел історичній дійсності, інформаційного потенціалу, визначення складу і структури джерельної бази, розробленні теорії та методики виявлення, відбору та опрацювання джерельної інформації, використання її в наукових дослідженнях. Міждисциплінарне значення джерелознавства полягає у виробленні загальних прийомів наукової критики та методів роботи з усією масою історичних джерел. У цьому контексті А. М. Сокова орієнтувала на застосування джерелознавчого підходу до наукового розроблення критеріїв складання переліків документів із термінами їх зберігання та номенклатур справ, проведенні експертизи цінності документів, стандартизації характеристик документа задля забезпечення можливості його подальшого архівного зберігання і

використання як історичного джерела, тобто продукта матеріальної чи духовної культури, призначеного для отримання відомостей про процеси суспільного розвитку. Тим самим вона опосередковано звертала увагу на взаємозумовленість окремих напрямів документознавства, джерелознавства та архівознавства. З огляду на “дуже високу міру подібності головного концептуального завдання” історичного документознавства та джерелознавства, яке полягає у виявленні закономірностей утворення документів/історичних джерел, С. Г. Кулешов справедливо наголошував на необхідності поглибленого розроблення проблем історичного документознавства⁵⁰.

Зауважимо, що проблема трансформації документа в історичне джерело, фази якої фіксує ланцюжок “документ – архівний документ – історичне джерело”, однаково важлива як для документознавства, так і для архівознавства та джерелознавства. Вона є визначальною, зокрема для міждисциплінарних зв’язків двох останніх наук, які мають об’єктом дослідження документ у його різних іпостасях – архівний документ та історичне джерело.

Питання переходу архівного документа в стан історичного джерела сучасними науковцями тлумачиться неоднозначно. Воно однаково актуальне, як для архівознавства, так і для документознавства та джерелознавства. Свідченням цього є, зокрема, започатковані 1994 року Всеросійським науково-дослідним інститутом документознавства і архівної справи в Москві наукові конференції “Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе”.

Існують думки про те, що архівний документ набуває властивостей історичного джерела за умови його наукового освоєння, оприлюднення, залучення до наукового, суспільного, культурного обігу (В. П. Козлов, О. М. Медушевська, С. О. Шмідт, В. А. Савін), про іманентно притаманні архівному документу властивості історичного джерела поза діяльністю історика, оскільки ретроспективна інформація існує об’єктивно (А. В. Єлпатьєвський, К. Г. Мітяєв), про поєднання документами інформаційної, наукової та мнемонічної функцій з управлінською (М.-А. Шабен та ін.)⁵¹. Так, знаний російський архівознавець В. П. Козлов наголошував, що “архівний документ стає історичним джерелом лише тоді, коли він стає публічним, тобто відомим і рівнодоступним”⁵². Саме відомість та доступність оригіналу документа вчений вважає головною відмінністю архівного документа від історичного джерела. Його теза про доступність оригіналу архівного документа викликала дискусію серед науковців. Зокрема, заперечення цієї думки В. А. Савін аргументував збереженням властивостей історичного джерела документом, оригінал якого може бути втрачений, на прикладі тексту “Слова о полку Ігоревім”⁵³. Думку про те, що архівний документ стає власне історичним

джерелом лише тоді, коли його починає вивчати історик, висловив С. О. Шмідт. При цьому вчений виокремлював стадію “доджерела”, розуміючи її як стан архівного документа – потенційного історичного джерела, не залученого до наукового обігу⁵⁴. Відомий український учений М. Я. Варшавчик розрізняв потенційність та реальність не джерел, а інформації, зафіксованої в них. Не залучену дослідником до наукового обігу інформацію історичного джерела він вважав потенційною, а використану в науковому дослідженні, конкретну інформацію джерела, що дає змогу з’ясувати якість питання, – актуалізованою⁵⁵. Загалом цю ідею поділяє С. Г. Кулешов, стверджуючи, що архівний документ – “доджерело” і архівний документ – історичне джерело є станом одного і того самого об’єкта з однаковими властивостями, “архівний документ перебуває у стані історичного джерела в процесі його вивчення для вирішення завдань історичного дослідження”⁵⁶. Водночас, зважаючи на обмеженість індивідуального знання історика, котрий досліджує те чи інше джерело, він пропонує вважати таким, що має офіційний статус історичного джерела, архівний документ, інформація про який включена до каналів наукової комунікації⁵⁷.

Протилежну позицію обстоював проф. А. В. Єлпатьєвський, вважаючи, що думка про те, що архівний документ стає джерелом лише за умови контакту з істориком, “суперечить сенсу і сутності архівної роботи”⁵⁸. На притаманності якостей історичного джерела архівному документу до проведення джерелознавчого аналізу наголошував і проф. К. Г. Мітяєв, вказуючи, що джерела проходять “через руки і мозок архівіста”⁵⁹ перед тим, як вони потраплять до дослідника. Водночас у професійній літературі того часу експертиза цінності архівних документів, їх відбір на державне зберігання трактувалася як початкова стадія джерелознавчого дослідження⁶⁰.

Близькі погляди на цю проблему притаманні французькому архівознавству. Констатація одночасного виконання кількох функцій (інформаційної, управлінської, мнемонічної) зумовлює особливу увагу до організації діловодства. За влучним висловлюванням М.-А. Шабена, окремі групи документів (акти громадянського стану, земельні кадастри, патенти на винаходи тощо) можна назвати “архівами за походженням”, тобто розглядати їх як історичне джерело на всіх етапах життєвого циклу⁶¹.

Актуальність цієї та іншої проблем міждисциплінарної взаємодії архівознавства та джерелознавства засвідчували й пошуки в цьому полі російськими дослідниками інтегрованої дисципліни. У другій половині 1970-х років, коли в джерелознавстві формувалася тенденція до специфікації його окремих сфер (лінгвістичне, археологічне, етнографічне та інше джерелознавство), С. О. Шмідт висловив думку про необхідність виокремлення конкретної історичної дисципліни, покли-

каної вивчати джерела з історії архівів та з історії археографії – архівного джерелознавства⁶². Майже два десятиліття по тому до цієї проблеми детальніше звернувся відомий російський джерелознавець **В. В. Кабанов**. Визначальними рисами архівного джерелознавства вчений вважав протилежність його “друкованому джерелознавству”, тісний зв’язок з архівною евристиком та застосування цією дисципліною джерелознавчих методів у дослідженні ділових документів. Орієнтоване на не тиражовані для публічного використання документи, архівне джерелознавство, на його думку, повинно мати справу з первісним, “чистим” документом, створеним “у надрах” тієї чи іншої установи або написаним тією чи іншою приватною особою⁶³. Коментуючи ідеї В. В. Кабанова, А. В. Єлпатьєвський зазначав, що архівне джерелознавство, окрім визначення цінності документів, має включати питання їх наукового описування та організації використання. Відмінне трактування архівного джерелознавства запропонував Є. В. Старостін, спираючись не на спосіб вироблення документа (писемний – друкований), а на розуміння джерел як об’єктів культури. Призначення архівного джерелознавства (або архівології) – дисципліни на стику джерелознавства, архівознавства, документознавства та історичної інформатики – він убачав у аналізі всього комплексу джерел, створюваних у процесі функціонування державних, громадських і приватних архівосховищ, рукописних відділів бібліотек і музеїв, центрів документації тощо, а також у комплексному вивченні всього процесу документування досвіду людства⁶⁴. На думку вченого, архівологія має відповідати на питання, як ішов процес документування, роль у ньому державного і приватного сектора, чому і як збереглося те чи інше джерело, комплекс документів, архів, бібліотека, музей та ін., які історичні пам’ятки мали бути, але не збереглися з якихось причин, як впливає розвиток інформаційних технологій на збереженість документальної пам’яті суспільства, до якого типу письмової (архівної) цивілізації варто віднести те чи інше суспільство. Все це зумовлює виняткове значення архівного джерелознавства для правильного прочитання джерела.

Тісний зв’язок архівознавства та джерелознавства простежується і в застосовуваних цими науками методах дослідження. Так, архівознавство широко послуговується джерелознавчими методами для проведення експертизи цінності архівних документів, їх класифікації тощо. У процесі розвитку джерелознавства як науки особливу роль відіграла в цих питаннях методологічна процедура критики джерел: зовнішньої (попереднє дослідження зовнішніх особливостей джерела: письма, мови, форми тощо) та внутрішньої (з’ясування достовірності інформації, яку містить джерело) (за Ш.-В. Ланглуа та Ш. Сеньобосом⁶⁵) або аналітичної (встановлення об’єктивності та наукової цінності джерела і вилучення з нього достовірної інформації) та синтетичної (здобування

сукупності наукових фактів із комплексу джерел) (за М. Я. Варшавчиком⁶⁶). Як наголошував В. М. Автократов, джерелознавчий підхід “вторгається” в теоретичні питання класифікації та фондування документів, їх пошуку та описування⁶⁷. Дослідницькі прийоми зовнішньої критики в архівознавстві використовують, зокрема, для з’ясування авторства, фондової належності, часу і місця створення документів. Водночас у джерелознавстві широко застосовуються здобутки архівної науки, здебільшого в сфері історії архівної справи, архівної евристики, архівної біографістики тощо.

Не менш важливі для архівознавства і методи дипломатики (франц. *Diplomatique* – все, що має відношення до дипломів, грамот або договорів; від лат. *diploma*, пов’язаного походженням із грецьк. *δίπλωμα* – складений удвоє аркуш, офіційний документ) – спеціальної історичної дисципліни, що вивчає джерела особливого типу – акти (від лат. “*actum est*” – “здійснено”). Відомо, що в давньому Римі актами вважали постанови публічної влади: розпорядження сенату або імператора; протоколи нарад і судових засідань; постанови, періодичну інформацію; хроніку тощо. За доби середньовіччя до актів відносили документи – дипломи, що фіксували права та слугували юридичним доказом, підтверджували особливі права чи привілеї особи, якій було видано акт. Із часом кількість різновидів актів збільшувалася, а їхній правовий характер (актів, дипломів, грамот, хартій тощо) став визначальним для окреслення об’єкту дипломатики. Так, класик австрійської дипломатики, дослідник документальної спадщини Каролінгів Теодор Зіккель, надаючи поняттю “акт” значення писемного, відповідно оформленого “судження про предмети правового характеру”⁶⁸, запровадив для його означення саме термін “*die Urkunde*”⁶⁹ (з нім. документ, акт, грамота, посвідчення), а не “*die Akte*” (з нім. – офіційний документ, хартія; у множині – *die Akten* – ділові папери, документація). Вважаючи актами надвид джерел, що об’єднує ріднорідні за своєю функцією види, відомий російський учений С. М. Каштанов, наголошував, що “дипломатика – это не наука о “дипломах” в том или ином узком смысле слова, а наука о документах в более широком понимании” і повинна розглядати акти в єдності форми і змісту як історичне джерело і факт історії⁷⁰. Близькими до завдань архівознавства і джерелознавства є завдання дипломатики, пов’язані з вивченням зовнішніх ознак та аналізом структури та внутрішньої форми актових документів, їх датуванням, з’ясуванням походження, функцій та достовірності. У радянській історичній науці дипломатика мала назву “актове джерелознавство” і не виокремлювалася із джерелознавства⁷¹.

У свою чергу саме з дипломатики, синкретичної на перших етапах розвитку науки, що виникла як учення про оригінальність та достовірність документальних джерел (лат. *ars discernendi diplomata vera* ac

falsa), веде своє походження архівознавство. Конститування дипломатики як науки пов'язують із ім'ям автора праці "Дипломатика" ("De re diplomatica") (Париж, 1681) ченця-бенедиктинця Жана Мабільона (1632–1707)⁷², який розробив наукові критерії перевірки достовірності актів і обґрунтував принципи їх формулярного аналізу. Спонукою до написання цієї епохальної праці була потреба в обґрунтованій відповіді на висловлені в праці 1675 р.⁷³ єзуїта Даніеля ван Папebroка та Готфріда Хентена сумнівів щодо автентичності документів Меровінгів, частина з яких зберігалася в архіві монастиря Сен-Дені. Розроблені Д. ван Папebroком критерії і підходи до перевірки автентичності документів, не апробовані на конкретних документах, дали йому підстави приєднатися до прихильників, які визначали документи Меровінгів як фальсифікати. Мавристи, зважаючи на практичний досвід праці Ж. Мабільона в монастирях Сен-Дені та Сер-Жермен і науковий авторитет, доручили йому довести достовірність цих документів, оскільки вони були тісно пов'язані з історією ордену. Відтак через шість років побачив світ трактат, із шести книг, назва якого послужила подальшому найменуванню історичної дисципліни.

У праці йшлося про принципи комплексного дипломатичного та палеографічного дослідження середньовічних манускриптів і рукописів на предмет з'ясування їх достовірності. Ж. Мабільон указав на різницю в структурі та способах відтворення тексту в різних типах документів, обґрунтував принципи класифікації актів і грамот, розглянув зовнішні ознаки, стиль документів і грамот, методи визначення достовірності та датування актів за особливостями стійких формул, вживаних у канцеляріях певного часу тощо. Автор звернув також увагу на роботу канцелярій, розподіл обов'язків між її працівниками, на використання та поширення печаток, найменування свідків та характер підписання документів. Детально розглядалися стилі письма, види шрифтів, їх створення та розповсюдження. Окрема книга містила список франкських палаців і резиденцій зі стислою історією їх заснування та особливостями документотворення. Теоретичні міркування демонструвалися на прикладі численних текстів грамот, уміщених у додатках. Додатком до теоретичної частини, на відміну від звіту Д. ван Папebroка та Г. Хентена, слугували численні приклади документів, у тому числі у вигляді факсимільних гравюр П'єра Гіффарта. Саме у використанні численної колекції джерел для наочної демонстрації дієвості методів дипломатичного та палеографічного аналізу середньовічних документів у поєднанні із систематизацією раніше апробованих методів (Д. Папенброк) полягає визнана світовою історіографією заслуга Ж. Мабільона. Ця праця не лише засвідчила появу нової наукової дисципліни – дипломатики, а й сприяла формуванню архівної науки, палеографії, сфрагістики.

У процесі розвитку дипломатики сформувалися її напрями (дипломатика імператорських і королівських грамот, дипломатика папських

грамот, дипломатика приватних актів), виокремилися самостійні наукові дисципліни (архівознавство, палеографія, сфрагістика), розширилося розуміння об'єкта і предмета дипломатики. Важливий для архівознавства формулярний аналіз (з'ясування структури формуляра джерела, виявлення стійких початкових і прикінцевих діловодних формул) як провідний метод дипломатики остаточно утвердився в працях австрійських, німецьких та французьких науковців кінця XVIII–XIX ст.: А. Жирі, М. Пру, І. К. Гаттерер, Ю. Фіккер, Т. Зіккель⁷⁴. Так, Т. Зіккель і Ю. Фіккер на прикладі дослідження формуляру і канцелярського походження та змісту (особливостей феодалного імунітету) дипломів Каролінгів обґрунтували необхідність поєднання дипломатичного аналізу з вивченням правового змісту актів та палеографічного аналізу почерку і запровадили схему поділу актового формуляру на “протокол” (початковий протокол), “текст” (контекст) та “есхатокол” (кінцевий протокол) та виявили стійкі формули в кожній частині⁷⁵. Ця схема незабаром знайшла поширення в європейській дипломатиці, яка велику увагу приділяла формуляру, почеркам і печаткам грамот, питанню про їх канцелярське та позаканцелярське походження, складу посадових осіб канцелярії. “Архівна наука є наукою спостереження. У дипломатиці, документ, що є предметом дослідження, має бути описаним та дослідженим”, – зазначав Бруно Дельмас⁷⁶. Дипломатичне вивчення актів як джерел правового характеру та їх ролі в еволюції суспільних відносин опиралося на знання про історію канцелярій установ, у діяльності яких вони утворилися. Тим самим воно співмірне з дослідженням історії фондоутворювачів у архівознавстві. Водночас у дослідженнях зберігання і використанні актів дипломатика послуговується відомостями з історії архівної справи.

Матеріал для дослідження процесу створення установами документів, що на наступному етапі свого “життєвого циклу” складуть архівний фонд, дає історія державних установ і громадських об'єднань, що висвітлює в розвитку структуру і функції державних, політичних, громадських інститутів. Як наголошував В. М. Автократов, “з професійної точки зору архівістів, історія установ – переважно історія фондоутворювачів”⁷⁷. Оскільки, організація архівного фонду тієї чи іншої установи/організації в державному архіві, де дотримуються провінієнцпринципу, відповідає структурі, укладеній у діловодстві цієї установи, результати досліджень у галузі історії державних установ і громадських об'єднань дають в архівознавстві підґрунтя для розроблення систем обліку, вивчення закономірностей фондування, функціонального аналізу фондоутворювачів. Вивчення історії державних установ і громадських об'єднань допомагає виявленню закономірностей формування сукупної архівної спадщини та розподілу інформації в її складі, запобіганню дублювання інформації. Дані цієї дисципліни використовуються і практичній діяльності архівістів під час укладання списків джерел комплек-

тування архівних установ, укладання історичних довідок про фонди, підготовки архівних довідників.

Оскільки цінні документні комплекси утворюються також за життя та діяльності видатних осіб, родин, родів, архівознавство використовує факти і методи генеалогії (греч. *genealogia* – родовід), що займається вивченням історії родів, походження окремих осіб, встановленням родинних зв'язків, складанням родоводів. Основним серед таких методів є метод побудови моделі родинних зв'язків, що передбачає ретельне вивчення генеалогічної інформації про членів роду, включаючи засновника роду і всіх нащадків. Існують різні форми фіксації генеалогічної інформації: родовідне дерево – графічне зображення у вигляді дерева, в кореневищі якого вказується ім'я засновника роду, далі всі члени основної і бічних гілок роду, їх шлюбні зв'язки; генеалогічні таблиці – вертикальні, горизонтальні, колоподібні таблиці предків (висхідні) та таблиці нащадків (нисхідні), таблиці споріднення (для показу родинних зв'язків кількох родів), родовідні розписи. Знання з генеалогії прислуговуються архівній евристиці. Нова хвиля відродження національної самосвідомості, що розглядається в сучасній науці як суспільно-політичний і соціокультурний феномен, актуалізувала генеалогічні дослідження, поглибивши міждисциплінарні зв'язки генеалогії та архівознавства.

Результати досліджень дисциплін, що відокремилися від дипломатики, – сфрагістики, палеографії – так само мають істотне значення для архівознавчих досліджень. Відомості зі сфрагістики⁷⁸ або сигілографії (від грецьк. *σφραγίς* – печатка, лат. – *sigillum*) – спеціальної історичної дисципліни, що вивчає печатку як історичне джерело та історико-культурну пам'ятку⁷⁹, залучають до визначення автентичності та датування писемних документів та пам'яток мистецтва і культури. У сфрагістиці поняття “печатка” поширюється також на штампи та їх відтиски, залишені на різних матеріалах – металі, воску, сургучі, папері. Використання результатів аналізу печаток для визначення автентичності документів правового характеру запровадив Жан Мабільон у згадуваній праці “*De re diplomatica*”. Застосування печаток відоме з найдавніших часів. Починаючи від IV–III ст. до н. е. вони засвідчували вірогідність листа. Важливими для з'ясування автентичності та датування документа є такі елементи змісту печатки як легенда, що описує її зображення, окреслює компетенцію та стосунок до інших печаток цього ж власника, вказує на топографічні, хронологічні, політичні, релігійні, звичаєві елементи та епіграф, що становить собою напис про належність печатки власнику. Датуванню документа може слугувати й мова та матеріальна основа документа (наприклад, із заміною пергаменту папером у часи пізнього середньовіччя прикладні печатки поступово замінили на вислі⁸⁰). Джерельне значення мають і печатки, що збереглися окремо від документів, які вони колись посвідчували. Вивчення таких печаток

цінне для досліджень історії інститутів державної влади, результатами яких послуговується архівознавство.

Не менш важливі для архівознавства результати досліджень з палеографії, що вивчає зовнішні ознаки рукописних пам'яток у їх історичному розвитку і відіграє помітну роль у розумінні документа. Основне завдання палеографії полягає в “знанні происхождения, видоизменений и распространенный письмен” (І. І. Срезневський)⁸¹ або, говорячи сучасною мовою, – у повній зовнішній атрибуції тексту, що охоплює вивчення графіки букв, їх еволюції, особливостей систем письма; правильне, безпомилкове прочитання тексту, реконструкцію втрачених текстів або їх частин, датування тексту, з'ясування авторства та місця створення документа, з'ясування його достовірності й виявлення підробок. Вважають, що відправною точкою у розвитку палеографії були роздуми Жана Мабільона про стилі письма, види шрифтів, їх створення та розповсюдження в останньому розділі першої книги та аналіз прикладів у п'ятій книзі “De re diplomatica”. Спостереження за сукупністю палеографічних особливостей тексту (графікою букв, матеріалом для письма, прикрасами, засобами письма) та виявлення їх відповідності один одному для певного періоду часу склали основу палеографічного методу. В окремих випадках правильність прочитання тексту та з'ясування авторства не можливе без знань з криптографії – окремої галузі палеографії, що вивчає графіку систем тайнопису, який спершу застосовували для шифрування імені автора, а згодом використовували з політичних, дипломатичних та інших міркувань. Палеографічний метод є необхідною складовою дипломатичного вивчення актів і застосовується іншими спеціальними історичними дисциплінами, в тому числі архівознавством. Слід зазначити, що на початку XIX ст. дипломатика, текстологія, палеографія та археографія складали синкретичний напрям вивчення рукописів – “манускриптознавство”⁸².

Археографія (від грец. ἀποκρυφός – стародавня, грец. γραφω – пишу) вивчає документальні публікації як прояв людського духа, розробляє принципи, методи, способи їх підготовки (теоретична археографія), та займається їх реалізацією (прикладна археографія)⁸³. Вона тісно пов'язана з архівознавством та архівною справою. У структурі прикладної археографії виокремлюють польову, камеральну та едиційну складову. Завданням польової археографії є збирання документальних пам'яток. Воно наближене до завдань архівної евристики та процесу комплектування архівних установ. Камеральна археографія близька за своїми принципами і підходами до наукового описування архівних документів, створення довідкового апарату архівів, організації архівних фондів. Едиційна археографія займається науковою публікацією історичних джерел і має спільну сферу діяльності з публікаторською роботою архівів.

Зближує архівознавство та археографію і розуміння поняття про документ як матеріальний об'єкт із закріпленою на ньому в різний спосіб інформацією. Це особливо важливо з огляду на те, що саме архівний документ є точкою “дотику”, “перетину” (В. П. Козлов, О. М. Михальченко) цих наук – об'єктом для архівознавства і предметом для археографії. Документальна публікація – відтворення і тиражування з максимально можливим збереженням всіх особливостей і зовнішніх ознак документа та з залученням пояснювальних елементів (заголовки, передмова, посилання, коментарі), які забезпечують ефективну взаємодію документа і користувача, – становить, за В. П. Козловим, об'єкт археографії⁸⁴. Відмітну думку щодо об'єкту архівознавства та археографії має Г. В. Боряк. Знаний український учений називає об'єктом археографії “архівні документальні інформаційні ресурси”⁸⁵ і вважає його тотожним із об'єктом архівознавства. Поряд із науковою публікацією він розрізняє іншу методичну форму наукової археографічної репрезентації документів і документальних масивів – науковий опис. Ці форми притаманні як археографії, так і архівознавству. Обидві дисципліни при спільності (чи спорідненості) об'єкта мають різні завдання: архівознавство вивчає проблеми організації документних комплексів, створення довідкового апарату та забезпечення збереженості документів, а археографія – проблеми їх наукової репрезентації. “Архівознаўства займаецца распрацоўкай пытанняў арганізацыі збору і захоўвання дакументаў, археографія – іх публікацыяй”, – наголошували В. П. Козлов та О. М. Михальченко у спільній публікації⁸⁶. При цьому архівознавство та археографія послуговуються спільними методиками в науковій евристиці, розробленні окремих видів довідкового апарату, підготовці археографічних видань.

Історія археографії засвідчує її виокремлення з архівознавства. Відомо, що термін “археографія” вперше застосував французький лікар і археолог-аматор Шарль Спон у праці “*Miscellanea eruditaе antiquitatis*” (1685) у значенні “описання старожитностей”⁸⁷. До Росії він потрапив “через посередництво” праці ще одного французького автора – А. Міленя “Настанови до розуміння старожитностей”, котрий розумів його як будь-яке “роз'яснення пам'яток” – старожитностей, звичаїв та обрядів минулого⁸⁸. Для означення теорії і практики видання документів у європейській традиції поняття “археографія” не використовувалося і надалі⁸⁹.

У Росії наукові засади археографії почали розвиватися в другій половині XVIII ст.⁹⁰, зокрема товариствами історії та старожитностей і губернськими археографічними комісіями, які проводили цілеспрямовану роботу щодо пошуку, збирання, опису й публікації писемних пам'яток та архівних документів. У процесі цієї діяльності розроблялися принципи археографічного аналізу та опису рукописів. Близьке до

сучасного розуміння поняття “археографія” запровадив до наукового обігу П. М. Строев, який виступив 14 червня 1823 р. на засіданні Московського товариства історії і російських старожитностей із програмою виявлення, описування та публікації історичних джерел. На той час археографія ще не мала статусу самостійної наукової дисципліни. Надалі практичні прийоми публікації архівних документів закріплювалися у прикладних методиках, вироблялися принципи і методи археографії, розвивалося археографічне знання. Початок формування археографії як окремої історичної дисципліни сягає 1920-х років. Автор першої спеціальної праці з археографії – М. Ф. Бельчиков – розглядав археографію як спеціальний напрям роботи в архівосховищах “щодо приймання, розбирання, систематизації та описування” документів, тобто як складову практичної діяльності архівів⁹¹. Водночас український архівознавець В. І. Веретенников зауважував, що вона “виходить за межі архівно-технічного описання”⁹². Створена в цей час при Центральному архівному управлінні УРСР Археографічна комісія мала своїм завданням підготовку довідників по фондах архівів та видання збірників архівних документів. Альтернативу її діяльності становила Археографічна комісія ВУАН, що ставила перед собою ширші наукові завдання розроблення теоретичних засад археографії як спеціальної історико-філологічної дисципліни, що займається пошуком, збиранням та археографічним описом рукописної книжності. З початком повної ідеологізації архівних установ у 1930-х роках археографічну роботу архівів було зведено до “обтяженої моноідеологією та цензурою” (за влучним висловлювання В. П. Козлова⁹³) підготовки популярних пропагандистських видань, а теоретичні напрацювання в сфері археографії фактично припинено. Упродовж 1940–1960-х років археографія розглядалася як едиційна науково-практична дисципліна, складова архівознавства. Лише у 1970-х роках на сторінках журналу “Советские архивы” В. О. Черних, А. А. Курносів та С. О. Шмідт розгорнули дискусію щодо розуміння археографії як самостійної науки, що займається не лише едиційною діяльністю (археографія у “вузькому розумінні”), а й усім циклом робіт щодо запровадження історичних джерел до наукового обігу: збирання, описування, видання (археографія в “широкому розумінні”). Утвердженню самостійного статусу археографії надалі сприяли праці Г. В. Боряка, Є. М. Добрушкіна, В. П. Козлова, О. Д. Степанського, М. Ф. Шумейка⁹⁴ та ін. На цьому етапі почали детально розроблятися питання публікації окремих груп документів: актів (С. М. Каштанов)⁹⁵, аудіовізуальних документів (В. М. Магідов)⁹⁶, результати яких сприяли поглибленню архівознавчих досліджень у цьому напрямі.

З огляду на різноманітний склад і зміст Національного архівного фонду і сукупної архівної спадщини інших держав дотичним до проблем архівознавства та архівної справи є також питання про особли-

вості публікації документів нової доби. На відмінності методик опису та підготовки до друку стародавніх та нових документів наголошував український учений В. В. Німчук, який запропонував відокремити від археографії споріднену дисципліну – “кайнографію” або “новографію”⁹⁷. Виводив поза межі об’єкта традиційної археографії “синхронні” документальні публікації і А. Д. Степанський⁹⁸. Однак пошуки в цьому напрямі не знайшли остаточного оформлення. Спільні наукові заходи (конференції, розширені наради, круглі столи), що проводяться з другої половини 1990-х років у різних країнах представниками державних архівів, архівознавчих наукових установ (Білоруського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи, Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи, Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства) та археографічними комісіями Російської Федерації і Білорусі, Інститутом української археографії та дежерлознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, засвідчують потребу в консолідації зусиль архівознавців та археографів щодо вироблення, зокрема правил наукової публікації документів різних періодів, створення різного типу довідників тощо.

Спільним для дисциплін третьої групи (бібліотекознавства як комплексної соціогуманітарної науки про закономірності формування, розвиток і функціонування бібліотек, особливості еволюції бібліотечно-інформаційних ресурсів, їх формування та використання⁹⁹; музеєзнавства як наукової дисципліни, що вивчає специфічну музейну причетність людини до дійсності та породжений нею феномен музею, досліджує процеси збереження і передавання соціальної інформації через музейні предмети, а також розвиток музейної справи та напрямів музейної діяльності¹⁰⁰) і архівознавства є їхні функції в суспільстві щодо “інститутів пам’яті”. Вивчення процесів, які визначали, що було варте пам’яті (згадування) а, головне, що було забуто навмисне або випадково, належить до сфери міждисциплінарних досліджень. Колективне “пам’ятання” (згадування) і “забуття”, як зазначав відомий канадський учений Террі Кук, “відбувається завдяки галереям, музеям, бібліотекам, історичним пам’яткам, громадському визнанню, та архівам”¹⁰¹. Збереження суспільної пам’яті через виконання цими установами спільної для них суспільної місії гарантує соціальну спадкоємність як на рівні окремих народів і націй, так і на глобальному рівні. Засновники інформатики в Росії – О. І. Михайлов, А. І. Чорний та Р. С. Гіляревський – стверджували, що “повного оволодіння пам’яттю суспільство досягло лише тоді, коли перейшло від стихійного накопичення інформації про минуле до свідомої її концентрації і перетворення у спеціально заснованих депозитаріях”¹⁰². Історія установ пам’яті має спільне коріння (як відомо, синкретичні сховища Стародавнього світу одночасно викону-

вали функції і архівів, і бібліотек), інкорпорації музейних підрозділів до структури архівних установ (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, Білоруський державний архів-музей літератури і мистецтва, болгарські “читалишта”), створення спеціалізованих інституцій синкретичного характеру (Український національний музей-архів при Інституті громадознавства в Празі, Українсько-канадський архів-музей Альберти), приклади об’єднання архівів та бібліотек у одну установу національного рівня (Бібліотека та архів Канади / Library and Archives of Canada, 2004) і засвідчує прагнення їхніх працівників в усьому світі зберегти пам’ять людства. Ця мета на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства визначає потребу інтегрованих досліджень у сфері книгознавства, бібліографії, архівознавства, музеєзнавства у напрямі формування комплексних інформаційних ресурсів та розроблення засад доступу до них на основі єдиної платформи задля всебічного задоволення потреб користувачів. У цьому контексті в Швеції реалізується концепція “спільної спадщини” щодо створення інтегрованого інформаційного ресурсу та поширення відомостей про нього¹⁰³.

Близьку за ідеєю роботу здійснив наприкінці XIX ст. професор Київського університету св. Володимира В. С. Іконников. У двох книгах першого тому фундаментальної праці “Опыт русской историографии” (Т. 1. Кн. 1. – К., 1891; Т. 1. Кн. 2. – К., 1892; Т. 2. – Кн. 1–2)¹⁰⁴ вчений подав ґрунтовний огляд фондів архівів, бібліотек і музеїв. За визначенням В. П. Козлова, фактично “вперше заговорив про інститути і носії історичної пам’яті загалом – документ, книгу, музейний предмет, архів, бібліотеку, музей”¹⁰⁵.

На потребу “перегляду усталених здавна поглядів на роль архіву, бібліотеки та музею, цільова постановка їх завдань, пошук найбільш обґрунтованих форм взаємодії цих наукових установ” звертав увагу в середині 1920-х років класик російського архівознавства І. Л. Маяковський¹⁰⁶.

За твердженням колишнього національного архівіста Канади і президента Міжнародної Ради Архівів (1992–1996) Жана-П’єра Валота, “створення живої пам’яті історії нашого сьогодення” є місією архівістів. У такий спосіб громадяни світу можуть відкрити двері для особистого і суспільного добробуту, який базується на досвідченому збереженні минулого, усвідомленні своїх коренів, своєї належності та ідентичності¹⁰⁷. Проблема взаємодії архівознавства, бібліотекознавства та музеєзнавства у вивченні та репрезентації фондів архівів, музеїв і бібліотек як складової пам’яті земної цивілізації спеціально розглядалася на X Міжнародній конференції архівів країн Центральної і Східної Європи (“Colloquia Jerzy Skowronek dedicata”) у Варшаві (“Архіви серед установ пам’яті”, 2004) та XV Міжнародному конгресі архівів у Відні

(“Архіви і Пам’ять”, 2004). Лейтмотивом цих спеціалізованих форумів стала думка про поглиблення наукової і практичної співпраці основних зберігачів історичної пам’яті.

Інший аспект взаємодії сучасного архівознавства та бібліотекознавства вбачають українські автори в ідеї збирання їх “під парасолькою” “соціальних комунікацій” разом із теорією та історією соціальних комунікацій, документознавством, книгознавством, бібліографознавством, журналістикою та засобами масової інформації, видавничою справою, прикладними соціально-комунікаційними технологіями та соціальною інформатикою¹⁰⁸. Вихідні положення цієї концепції тяжіють до ідей російського бібліотекознавця Ю. М. Столярова щодо виокремлення певної групи соціологічних наук, які вивчають комунікації в суспільстві¹⁰⁹. Йдеться про журналістику, книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство, документознавство, архівознавство, музеєзнавство. Декларація поширення документології в документознавстві й архівознавстві, необґрунтоване ототожнення функцій соціальних інститутів за ознакою створення і передавання у часі й просторі соціально значущої інформації (бібліотек, інформаційних центрів, архівів, музеїв, книговидавничих та книгорозповсюджувальних установ, ЗМІ тощо) та прагнення розширити коло спеціальностей для захисту дисертацій зумовило розгортання дискусії навколо цієї проблеми. Статус архівознавства та документознавства як самостійних наук, проблематика яких «не є прерогативою соціологічних наук і, зокрема, новоствореної галузі знань з назвою “соціальні комунікації”»¹¹⁰ переконливо обґрунтував С. Г. Кулешов, водночас не заперечуючи існування широкого кола міждисциплінарних зв’язків цих наук. Попри вразливість багатьох позицій щодо місця архівознавства в системі “соціальних комунікацій”, поява такої концепції свідчить про посилення в сучасній науці тенденції до синтезу знань (теорій, принципів, методів, передових досягнень) різних наукових галузей і дисциплін та їх взаємопроникнення, що сприяє формуванню комплексних, мультидисциплінарних метанаук.

Помітного впливу архівознавство зазнало від теорії інформації або інформатики, що з’явилась і бурхливо розвивалась у 1960-ті роки. Тоді сформувався четвертий напрям (група) міждисциплінарних зв’язків архівознавства. Питання, що постали перед новою наукою (шляхи вирішення складних інформаційних завдань з максимальною ефективністю, максимально повне збирання та аналітико-синтетичне перероблення документної інформації з метою оперативного оповіщення дослідників про досягнення науки і техніки, довготривале зберігання документної інформації в інформаційно-пошукових системах, котрі дозволяють здійснювати швидкий, вичерпний багатоаспектний пошук необхідних відомостей; перероблення інформації в інформаційно-логічних системах з метою отримання нової інформації; способи зберігання і відновлення

інформації специфічної форми – баз даних та взаємодії програм і людей – інформаційних продуктів і користувачів тощо) були близькі до проблем архівознавства, пов'язаних із розробленням теоретичних засад архівної евристики, фондування, експертизи цінності, описування, обліку, розвитку системи довідкового апарату та використання архівної інформації, з'ясування закономірностей функціонування архівної системи і вироблення прогнозів її розвитку.

“Винахідником” інформатики вважають видатного бельгійського вченого Поля Отле. 27-річний соціолог заявив про необхідність створення такої науки в доповіді на Міжнародній конференції з бібліографії (Брюссель, 1895). У науково-інформаційній діяльності він убачав різновид наукової праці, завдання “документації”, визначав як “дати документовані відповіді на запити з будь-якого питання в будь-якій галузі знань: 1) універсальні за змістом; 2) точні і достовірні; 3) повні; 4) оперативні; 5) такі, що відображають останні відомості; 6) доступні; 7) заздалегідь зібрані і готові до передавання; 8) надані якомога більшої кількості людей”¹¹¹, а науку про книгу і документацію – документологію або бібліологію – визначав як “загальну науку, яка системно охопила б всю сукупність відомостей, що належать до виробництва, зберігання, поширення і використання будь-яких рукописів і документів”¹¹². Термін “інформатика” з'явився англійською мовою через півтора десятиліття (його запровадив Н. Винер 1948 р.)¹¹³ і через три десятиліття – російською (О. І. Михайлов, А. І. Чорний, Р. С. Гіляревський, 1966)¹¹⁴ для означення науки, запропонована дефініція і завдання були дуже близькими до формулювань П. Отле. Р. С. Гіляревський, блискучий знавець його творчості й один із авторів першої російської наукової праці з інформатики, розуміє під цим поняттям “наукову дисципліну про структуру, загальні властивості і закономірності представлення, передавання й отримання інформації, яка розуміється як ідеальна субстанція – зміст, інтерпретація повідомлення, що міститься в матеріальних даних”¹¹⁵, підкреслюючи її належність до гуманітарних, а не до комп'ютерних наук. Заснований П. Отле разом із А. Лафонте-ном Міжнародний бібліографічний інститут (1895), реорганізований в Міжнародний інститут документації (1931), згодом – Міжнародну федерацію з документації (1937), а потім – у Міжнародну федерацію з інформації та документації (1986), існував до середини 1990-х років і встиг відзначити своє століття¹¹⁶. Ця недержавна науково-дослідна установа визначила ще на початку ХХ ст. низку напрямів науково-інформаційних досліджень, які й досі реалізуються в бібліотекознавстві та бібліотечній справі, архівознавстві та архівній справі, інформатиці, інформаційних технологіях. Ідея ж створення Всесвітньої системи науково-технічної інформації нині здійснюється засобами Інтернету.

Процес інформатизації, що поступово охопив усі галузі науки, зумовив помітний вплив на термінологію і методи архівознавства. Відтак

принципово оновилися термінологічний апарат і методи архівознавства. В архівній термінології з'явилися поняття про вільну і зв'язану, потенційну й актуальну інформацію, ретроспективну інформацію, первинні і вторинні документи тощо, удосконалилися методи науково-інформаційної діяльності архівів. Провідну роль в "освоєнні міждисциплінарних підходів, що отримали всезагальний розвиток у науці доби науково-технічної революції"¹¹⁷, відіграли наукові праці В. М. Автократова. Вчений вважав, що архівознавство еволюціонувало в межах положень теорії інформації. **Що найважливіше для теорії архівознавства, він розглядав визначення інформації в розумінні "відображеного розмаїття реальної дійсності і форми зв'язку елементів у системі, котра спирається на філософську категорію відображення" та поняття про вимірювання інформації**¹¹⁸. До його наукових здобутків належить запровадження поняття про "архівне інформаційне середовище" як сукупність двох підсистем – ретроспективної документної інформації та пошукових засобів (довідкового апарата).

На початок 1960-х років припадає адаптація методів кібернетики до завдань архівознавства¹¹⁹. Особливу роль вони відігравали в оптимізації пошуку та зберігання архівних документів. Основні параметри кібернетики (оперативність, надійність і компактність) визначили ключові засади розроблення багатоаспектного пошуку, створення та зберігання мікрофотокопій, удосконалення експертизи цінності. На стику кібернетики, документознавства, архівознавства та бібліотекознавства сформувалася нова дисципліна – документалістика, покликана вивчати нові на той час види документів з магнітною, оптичною та перфораційною основою та сприяти виконанню завдань щодо оперативного забезпечення користувачів поточною та ретроспективною інформацією, надання інформації в найбільш компактному вигляді тощо.

Інтенсивний розвиток комп'ютерних наук та поява нових видів документів зумовили необхідність змін у характері й статусі архівів, перед якими виникла проблема довготривалого зберігання електронних документів. Водночас перед архівознавством постали завдання адаптації в новій ситуації (наприклад, розроблення наукових засад віднесення нових документів до національних/державних архівних фондів, принципів експертизи цінності та процедур комплектування), що потребували поглиблення його дисциплінарної взаємодії. Визнана міжнародною архівною спільнотою орієнтація на удосупнення архівної інформації, що стала провідною тенденцією в архівознавстві та архівній справі наприкінці 1980-х років, зумовила ширше опанування архівістами цифрових технологій при удосконаленні наукового апарату, створенні тематичних баз даних та електронних каталогів, і сприяла залученню архівної інформації до наукового обігу через оцифрування документів та тиражування в електронному форматі тематичних колекцій. У про-

блематиці Міжнародних конгресів архівістів та інших наукових зібрань світової архівної спільноти постійно актуалізуються питання, пов'язані з вирішенням цих завдань: “Нові архівні матеріали” (Париж, 1988), “Професія архівіста в епоху інформації” (Монреаль, 1992), “Архіви в кінці ХХ століття: оцінка минулого і погляд в майбутнє” (Пекін, 1996), “Архіви нового тисячоліття та інформаційне суспільство” (Севілья, 2000), “Збереження віртуальної Пам'яті” (Відень, 2004). Застосування в архівознавстві та архівній справі принципів інформатики і кібернетики, процедур формалізації, систематизації, організації масивів інформаційних даних, кількісних і математичних методів сприяли розширенню методів архівознавчих досліджень.

У 1990-х роках знаний французький учений Бруно Дельмас передбачив, що під впливом комп'ютерних наук відбуватиметься трансформація об'єкту архівознавства – “перетворення [документів] на комп'ютерні та мультимедійні файли буде питанням ХХІ століття”¹²⁰. Тоді французькі архівознавці почали обговорювати питання щодо потреби розвитку нової науки – “сучасної дипломатики”, орієнтованої на дослідження та організацію “віртуальних” документів¹²¹. Її завдання визначалися як вивчення походження та генезису інформації нового типу, засад класифікації та ідентифікації на підставі функціонального аналізу кожної структури, форми та формату документа, характеристик метаданих, гарантій автентичності тощо¹²². У цьому контексті наголошувалося на необхідності стандартизувати процес описування¹²³, розвивати наукові засади критики нових джерел (форма представлення інформації, порівняння контекстів вживання), поглиблення міждисциплінарних зв'язків з історією установ, інформаційною наукою та технологіями.

* * *

Загалом напрями і форми взаємодії архівознавства з іншими науками не обмежується окресленими групами. Історія розвитку архівної науки засвідчує, що їй притаманні тенденції як диференціації та спеціалізації, так і міждисциплінарного синтезу знань, взаємопроникнення та інтеграції з іншими науками. Остання особливо яскраво виражена в сучасних умовах формування глобального інформаційного суспільства та суспільства знань. Як комплексна наука архівознавство використовує результати теоретичних і методичних здобутків природничих та технічних наук у питаннях розроблення технологій зберігання та забезпечення збереженості архівних документів, їх реставрації, оцифрування, економічних проблем діяльності архівних установ, технологічного оснащення приміщень для архівів тощо.

У свою чергу здобутки архівознавства дедалі частіше стають надбанням інших наук, що засвідчує його роль і значення в гуманітаристиці та розвитку нових галузей знань.

- ¹ *Автократов В. М.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения / Сост. Т. И. Хорхордина. – М., 2001. – С. 98.
- ² *Виноградов В. М., Стяжкин Н. И., Цаленко М. Ш., Чумаченко Э. Г.* Теоретические проблемы архивоведения с точки зрения информатики // Науч.-техн. информ. – 1984. – № 9. – С. 1.
- ³ *Delmas B.* Archival science facing the information society // *Archival Science*. – 2001. – Vol. 1, № 1. – 2001. – P. 30–31.
- ⁴ *Наленч Дария.* Архивист – хранитель киберпространства // *Archives among the Memory Institutions: Papers of the International Conference Warsaw, May 28–29, 2004.* – Warszawa, 2004. – P. 53.
- ⁵ *Калакура Я. С.* Архівознавство: наука чи система наукових знань? // Студії з архів. справи та документознавства. – 1997. – Т. 2. – С. 43–49.
- ⁶ Див.: *Шейко В., Каністратенко М., Кушнарченко Н.* Концептуальні засади підготовки наукових кадрів у галузі культурології та соціальних комунікацій в Україні // Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 2 (127). – С. 43–44.
- ⁷ *Медушевская О. М.* Теория и методология когнитивной истории. – М.: РГГУ, 2008. – С. 320.
- ⁸ *Медушевская О. М.* Теория и методология... – С. 354.
- ⁹ *Delmas B.* Archival science facing the information society. – P. 29–30.
- ¹⁰ *Романовський В. О.* Вступні уваги // Романовський В. О. Нариси з архівознавства. – Х., 1927. – С. 9.
- ¹¹ Див.: *Історія філософії: словник / за заг. ред. В. І. Ярошовця.* – К.: Знання України, 2006. – С. 1002–1003.
- ¹² *Хорхордина Т. И* От архивоведения к архивософии? К постановке вопроса // Труды Историко-архивного института. – М., 1996. – Т. 33. – С. 177–191.
- ¹³ *Виноградов В. М., Стяжкин Н. И., Цаленко М. Ш., Чумаченко Э. Г.* Теоретические проблемы архивоведения с точки зрения информатики // Науч.-техн. информ. – 1984. – № 9. – С. 2.
- ¹⁴ Спеціальних історичних дисциплін налічують від кількох десятків до сотні. Зокрема, у довіднику “Спеціальні історичні дисципліни” (К., 2008) йдеться про “понад 60 дисциплін” (С. 9).
- ¹⁵ *Войцехівська І.* Передмова // Спеціальні історичні дисципліни: довідник. – К.: Либідь, 2008. – С. 9.
- ¹⁶ *Шевченко Ф. П.* Про створення “Вступу до історичної науки” // Укр. іст. журн. – 1959. – №1. – С. 95.
- ¹⁷ *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства. Історія архівної справи в Україні та принципи порядкування в архівах. – Х., 1927. – С. 6.
- ¹⁸ *Каиштанов С. М.* Очерки русской дипломатики. – М.: Наука, 1970. – С. 3.
- ¹⁹ *Kamiński A.* Potrzeby badawcze naszej archiwistyki // *Archejon*. – 1962. – Т. 37. – S. 56.
- ²⁰ *Медушевская О. М.* Архивный документ, исторический источник в реальности настоящего // Отеч. архивы. – 1995. – № 2. – С. 9.
- ²¹ *Медушевская О. М.* Архивоведение и источниковедение: единство и различие как проблема междисциплинарного взаимодействия // Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе: доклады и тезисы выступлений на второй Всерос. конф., 12–13 марта 1996 г. – М., 1997. – С. 11.

²² Найпоширеніші погляди на життєвий цикл документа включають три етапи: 1) документ, серед характеристик якого переважає управлінська функція регулятора відносин у суспільстві й державі (близько 5 років); 2) документ, який припинив виконання функцій, для яких його було створено, але ще не використовується як історичне джерело (близько 10 років); 3) документ як історичне джерело, мнемонічна функція якого зумовлює вічне зберігання (І. Перотен) та два етапи: 1) до експертизи цінності документів; 2) після експертизи цінності документів (М. Кайа, Ш.Кечкеметі).

²³ Див.: *Кулешов С.* Документознавство // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 380–382.

²⁴ Див.: *Кулешов С., Загорецька О.* Діловодство // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Войцехівська І. Н. (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. – К.: Либідь, 2008. – С. 192.

²⁵ Іменник “документ” походить від дієслова “docere”, означає “вчу”, “оповіщаю”. Відтак він є синонімом слів: “повідомлення”, “інформація”, “свідчення”, “доказ”.

²⁶ *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведение... – С. 92.

²⁷ *Митяев К. Г.* Документоведение, его задачи и перспективы // Вопросы архивоведения: науч.-информ. бюл. – 1964. – №2. – С. 28.

²⁸ Див.: *Кулешов С., Загорецька О.* Діловодство // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Войцехівська І. Н. (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. – К.: Либідь, 2008. – С. 192.

²⁹ Юридична сила документної інформації має місце за умови наявності позатекстових інформаційних елементів: бланків, печаток, підписів, резолюцій тощо.

³⁰ *Кулешов С.* Документознавство // Спеціальні історичні дисципліни: довідник... – С. 214.

³¹ Міжнародний бібліографічний інститут (від 1938 р. – Міжнародна федерація з документації) засновано в Бельгії 1895 р. П. Отле спільно з лауреатом Нобелівської премії миру Анрі Лафонтеном. Штаб-квартира МБІ – Міжнародне бібліографічне бюро – працювала в Брюсселі. На базі МББ було створено Універсальну десяткову класифікацію.

³² *Рейворд Бойд У.* Поль Отле – пионер информатики // Отле П. Библиотека, библиография, документация: Избранные труды пионера информатики / Рос. гос. б-ка; пер. с англ. и фр. Р.С. Гиляревского и др.; предисл., сост., коммент. Р. С. Гиляревского. – М.: ФАИР-ПРЕСС, Пашков дом, 2004. – С. 41. – (Специальный издательский проект для библиотек).

³³ *Виноградов В. М., Стяжкин Н. И., Цаленко М. Ш., Чумаченко Э. Г.* Теоретические проблемы архивоведения с точки зрения информатики // Научно-техническая информация. – 1984. – № 9. – С. 2.

³⁴ Там само. – С. 213.

³⁵ *Кулешов С. Г.* Документознавство: Історія. Теоретичні основи. – К., 2000. – С. 116.

³⁶ Існування науки під назвою “документознавство” практично обмежене пострадянським простором, відома вона також у Болгарії та деяких інших постсоціалістичних країнах. Проте там за своїми функціями й завданням вона швидше збігається з теорією діловодства. Детальніше див.: *Кулешов С. Г.* До-

кументознавство: Історія. Теоретичні основи / УНДІАСД, ДАКККіМ. – К., 2000. – 161 с.

³⁷ *Селіверстова К. Т.* Принципи і методи архівного описування // Архівознавство: підручник для студ. іст. ф-тів вищ. навч. закл. України/ За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – К.: Видавн. дім “КМ Академія”, 2002. – С. 187.

³⁸ *Митяев К. Г.* Теория и практика архивного дела: учеб. пособие / под ред. И. Л. Маяковского. – М., 1946 – 248 с. Зазначимо, що щодо назви дисципліни та її співвідношення з поняттям про архівознавство як науку в архівознавстві існують різні погляди.

³⁹ *Митяев К. Г.* Документоведение, его задачи и перспективы // Вопр. архивоведения: науч.-информ. бюл. – 1964. – № 2. – С. 35.

⁴⁰ Там само. – С. 35.

⁴¹ *Сокова А. Н.* Современные исследования в области документоведения // Сов. архивы. – 1978. – № 4. – С. 42–50.

⁴² *Лившиц Я. З.* Документоведение как начная дисциплина // Сов. архивы. – 1973. – № 6. – С. 17–21.

⁴³ *Сокова А. Н.* Документоведение как научная дисциплина: объект, предмет, основные задачи // Документирование управленческой деятельности: сб. науч. тр. / ВНИИДАД. – М., 1986. – С. 5–30.

⁴⁴ *Кулешов С. Г.* Документознавство: Історія. Теоретичні основи. – К., 2000. – С. 43.

⁴⁵ *Отле П.* Библиотека, библиография, документация: Избранные труды пионера информатики / Рос. гос. Б-ка; Пер. с англ. И фр. Р. С. Гиляревского и др.; предисл., сост., коммент. Р. С. Гиляревского. – М.: ФАИР-ПРЕСС, Пашков дом, 2004. – С. 196–197. – (Специальный издательский проект для библиотек).

⁴⁶ *Илизаров Б. С.* Актуальные теоретические и методологические проблемы советского архивоведения: учеб. пособие / МГИАИ. – М., 1984. – С. 34.

⁴⁷ *Giry A.* Manuel de diplomatique. – Paris, 1894. – 839 p.

⁴⁸ *Кулешов С. Г.* Документознавство: Історія. Теоретичні основи. – К., 2000. – С. 46.

⁴⁹ *Сокова А. М.* Принцип историзма в документоведении // Сов. архивы. – 1981. – № 4. – С. 26–31.

⁵⁰ *Кулешов С. Г.* Документознавство: Історія. Теоретичні основи. – К., 2000. – С. 105–107.

⁵¹ *Прозорова В. Б.* Влияние концепции национального достояния на современную теорию архивоведения Франции // Вестн. архивиста. – 2009. – № 2. – С. 2.

⁵² *Козлов В. П.* О некоторых современных теоретико-методических проблемах архивоведения и источниковедения // Отеч. архивы. – 1995. – № 2. – С. 5.

⁵³ *Савин В. А.* Документ – архивный документ – исторический источник – памятник: проблемы проявления сущностных характеристик // Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе: докл. и тез. выступлений на второй Всерос. конф., 12–13 марта 1996 г. – М., 1997. – С. 184.

⁵⁴ *Шмидт С. О.* Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М.: Наука, 1969. – С. 30.

⁵⁵ *Варшавчик М. Я.* Джерело історичне // Джерелознавство історії України: довідник. – К., 1998. – С. 40-41; *Варшавчик М. Я.* Інформація джерельна // Джерелознавство історії України... – С. 44–46.

⁵⁶ Кулешов С. Г. Документознаводство: Історія. Теоретичні основи... – С. 80.

⁵⁷ Кулешов С. Г. Документ как исторический источник: свойство, состояние, статус // Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе; докл. и тез. выступлений на третьей Всерос. конф. 25–26 февр. 1998 г. – М., 1999. – С. 95–99.

⁵⁸ Елпатьевский А. В. Комментарий архивиста // Отеч. архивы. – 1995. – № 2. – С. 14.

⁵⁹ Митяев К. Г. О методологии классификации и экспертизы документов // Тр. МГИАИ. – М., 1967. – Т. 29: Вопросы методологии исторической науки. – С. 118–138.

⁶⁰ Теория и практика экспертизы ценности документов и комплектования государственных архивов СССР. – М., 1974. – 272 с. – (Тр. ВНИИДАД; т. 4, ч. 1).

⁶¹ Див.: Прозорова В. Б. Влияние концепции национального достояния... – С. 280.

⁶² Шмидт С. О. Некоторые итоги и перспективы развития археографии отечественной истории // Северный археографический сборник. – Сыктывкар, 1977. – Вып. 4: Археология и источниковедение. – С. 4–22. – Передрук у кн.: Шмидт С. О. Археология, архивоведение, памятниковедение. – М., 1997. – С. 29–50.

⁶³ Кабанов В. В. Источниковедение истории Советского общества. – М., 1997. – С. 41–43.

⁶⁴ Старостин Е. В. Архивология // Реализм исторического мышления: проблемы отечественной истории периода феодализма: Чтения, посвященные памяти А. Л. Станиславского: Тез. докл. – М., 1991. – С. 240; *Он же*. Архивы России. Методологические аспекты архивоведческого знания: учеб.-метод. пособие. – М.: РОИА, 2001. – С. 15–23.

⁶⁵ Ланглюа Ш.-В., Сеньобос Ш. Введение в изучение истории. – СПб., 1899. – С. 51.

⁶⁶ Варшавчик М. Я. Джерелознавство історичне // Джерелознавство історії України: довідник. – К., 1998. – С. 39.

⁶⁷ Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения... – С. 94–95.

⁶⁸ Sickel Th. Acta regum et imperatorum Karolinorum digesta et enarrata. Teil 1: Lehre von den Urkunden der ersten Karolinger (751–840). – Wien, 1867. – S. 2.

⁶⁹ Переклад назви дипломатики німецькою мовою пов'язаний саме з цим терміном – нім. Urkundenlehre, Urkundenforschung, Diplomantik, тобто наука (вчення) про грамоти.

⁷⁰ Капитанов С. М. Русская дипломатика: – М.: Высш. шк., 1988. – С. 11.

⁷¹ Капитанов С. М. Очерки русской дипломатики. – М.: Наука, 1970. – С. 6.

⁷² Жану Мабільону належить також ідея створення споруд для ув'язнення і виправлення злочинців, де б засуджених тримали в келіях і залучали до праці, були б невеличкі садки для перебування в'язнів на свіжому повітрі та спеціальні приміщення для молитов та морально-релігійного виховання в'язнів; передбачалося харчування скоромною їжею для очищення душі й тіла. Поданий архієпископом Лепельї на розгляд французькому королю Людовіку XIV проект Ж. Мабільона (1636 р.) не був одразу реалізований.

⁷³ Це був квітневий том акта святих, який становив собою річний звіт, але з огляду на порушені питання розгортав дискусію про фальсифікати до-

кументів: “Propylalum, antiquarium circa veri et falsi diskrimen”. Однак, видання не містило документальних додатків.

⁷⁴ *Giry A. Manuel de diplomatique.* – Paris, 1894. – P. 531–590; *Sickel Th. Beiträge zur Diplomatik.* – Wien, 1864. – Th. 3. – S. 2 (176).

⁷⁵ Формули а) “протоколу”: invocatio (реліг. посвята), intitlatio (визначення адресанта), inscriptio (визначення адресата), salutatio (привітання); б) “тексту”: arenga або exordium (вступ), prologus (преамбула), promulgatio або publicatio, praescriptio, notificatio (оповіщення), narratio (виклад обставин справи), dispositio (розпорядження по суті справи), sanctio (заборона порушувати грамоту), rogoboratio (заява про засвідчення документа підписом та печаткою тощо); в) “есхатокол”: datum (місце і час видачі), apprecatio (благопобажання). Див.: *Sickel Th. Beiträge zur Diplomatik.* – Wien, 1864. – Th. 3. – S. 2 (176).

⁷⁶ *Delmas B. Archival science facing the information society...* – P. 30.

⁷⁷ *Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения...* – С. 92–93.

⁷⁸ Назву “сфрагістика” запропонував німецький учений Й. Гейман у XVIII ст.

⁷⁹ Детальніше див.: *Перкун В. Сфрагістика // Спеціальні історичні дисципліни...* – С. 445–453.

⁸⁰ Печатки розрізняються за способом застосування на вислі, які привішувалися до документа на шнурі, і прикладні – у вигляді відтиску на самому документі або предметі.

⁸¹ *Срезневский И. И. Славяно-русская палеография XI–XIV вв.: лекции, читанные в имп. Санкт-Петербургском университете в 1865–1880 гг.* – СПб., 1885. – С. 1.

⁸² Див.: *Дубровіна Л. А. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги.* – К., 1992. – С. 34.

⁸³ *Козлов В. П. Основы теоретической и прикладной археологии.* – М.: РОССПЭН, 2008. – С. 26.

⁸⁴ Детальніше див.: *Козлов В. П. Основы теоретической и прикладной археологии.* – М.: РОССПЭН, 2008. – С. 35–36.

⁸⁵ *Боряк Г. В. Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археологічна україніка”: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи.* – К., 1995. – С. 80, 83.

⁸⁶ *Казлоў У. П., Міхальчанка А. М. Некаторыя пытанні археаграфіі як навуковай дысцыпліны // Беларускі археаграфічны штогоднік.* – Мн.: БелНДІ-ДАС, 2001. – Вып. 2. – С. 12–13.

⁸⁷ Див.: *Шумейко М. Ф. Археология: курс лекций.* – Мн.: БГУ, 2005. – С. 51.

⁸⁸ Ідеться про переклад книги професором Московського ун-ту М. Ф. Кошанським – “Руководство к познанию древностей г. Ал. Милленя изданное с прибавлениями и замечаниями А. Кошанским” (М., 1807).

⁸⁹ Застосовувалися терміни: “edition”, “publication”, “editorstwo” та ін.

⁹⁰ У XVIII ст. В. Рубан здійснив першу публікацію українських документів: “Краткая летопись Малыя Россіи съ 1506 по 1776 г.” – список зі складеного в 1730-х “Краткого описанія Малороссіи” (Петербург, 1877); Р. Туманський у журналі “Российский магазин” (Петербург, 1792–1793) опублікував білоцерківський маніфест Б. Хмельницького та ін. документи.

⁹¹ *Бельчиков Н. Теория археологии.* – М.; Л.: “ACADEMIA”, 1929. – С. 18–19.

⁹² Веретенников В. І. Описання архівних матеріалів // Рад. архів. – 1931. – № 3. – С. 70.

⁹³ Козлов В. П. Основы теоретической и прикладной археографии. – М.: РОССПЭН, 2008. – С. 4.

⁹⁴ Добрушкін Е. М. Основы археографии: учеб. пособие. – М.: РГГУ, 1992. – 172 с.; Боряк Г. В. Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна україніка”: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи. – К., 1995. – 347 с.; Козлов В. П. Теоретические основы археографии. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 2003. – 152 с.; Он же. Основы теоретической и прикладной археографии. – М.: РОССПЭН, 2008. – 224 с.; Степанский А. Д. Археология отечественной истории XX века. – М.: РГГУ, 2004. – 212 с.; Шумейко М. Ф. Археология: курс лекций. – Мн.: БГУ, 2005. – 431 с.

⁹⁵ Каишанов С. М. Актовая археология. – М.: Наука, 1998. – 319 с.

⁹⁶ Магидов В. М. Кинофотофонодокументы в контексте исторического знания. – М.: РГГУ, 2005. – 394 с.; Он же. Проблемы формирования видеоархивов с позиций источниковедения // Аудиовизуальная антропология. История с продолжением. – М.: Ин-т Наследия, 2008. – С. 95–104.

⁹⁷ Німчук В. В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською українською редакції: проект. – К., 1995. – Ч. 1. – С. 5–7.

⁹⁸ Степанский А. Д. Археология отечественной истории XX века. – М., 2004. – С. 11–13.

⁹⁹ Детальніше див.: Воскобойникова-Гузєва О. Бібліотекознавство // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 180–182; Онищенко О. С. Бібліотекознавство // Енциклопедія Сучасної України. – К., 2003. – Т. 2. – С. 729–730.

¹⁰⁰ Детальніше див.: Ківшар Т. І. Музеєзнавство // Спеціальні історичні дисципліни: довідник. – К.: Либідь, 2008. – С. 378.

¹⁰¹ Cook T. What is past is prologue: A history of archival ideas since 1898, and the future paradigm shift // Archivaria. – Spring 1997. – № 43. – P. 18.

¹⁰² Михайлов А. И., Черный А. И., Гиляревский Р. С. Основы информатики. – Изд. 2-е, переработ. и дополн. – М.: Наука, 1968. – С. 55.

¹⁰³ Gidlöf L. Improving the knowledge of the common user – information neutrality or history didactics? // Archives among the Memory Institutions: Papers of the International Conference Warsaw, May 28–29, 2004. – Warszawa, 2004. – P. 91–110.

¹⁰⁴ Войцехівська І. Архівознавство у науковій спадщині Володимира Іконникова // Архіви України. – 2008. – № 1–2. – С. 139–149.

¹⁰⁵ Козлов В. П. Основы теоретической и прикладной археографии. – С. 14.

¹⁰⁶ Маяковский И. Л. Архив, библиотека и музей // Архив. дело. – 1926. – Вып. 5/6. – С. 46.

¹⁰⁷ Cook T. What is past is prologue: A history of archival ideas ... – P. 18.

¹⁰⁸ Наказом № 867 Вищої атестаційної комісії України від 14 грудня 2007 р. “Про внесення змін і доповнень, що вносяться до переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук, присудження наукових ступенів і вчених звань” було запроваджено нову спеціальність – “соціальні комунікації”. Див.: Шейко В., Каністратенко М., Кушнарченко Н. Концептуальні засади підготовки наукових кадрів у галузі культурології та соціальних комунікацій в Україні //

Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 2. – С. 43–44; Соціальні комунікації в стратегіях формування суспільства знань: матеріали міжнар. наук. конф., 26–27 лют. 2009 р. у 2 ч. / редкол. В. М. Шейко [та ін.] ; Харк. держ. акад. культури, Академія мистецтв України, Ін-т культурології. – Х. : ХДАК, 2009. Ч. 2. – [Б. м.] : [б.в.], 2009. – 205 с.; Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф., 18–19 листоп. 2010 р. / Харк. держ. акад. культури [та ін.] ; [редкол.: В. М. Шейко та ін.]. – Х. : ХДАК, 2010. – 295 с. та ін.

¹⁰⁹ Див.: *Столяров Ю. Н.* Практические следствия из фундаментального теоретического постулата // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* – 2006. – № 2. – С. 47–53.

¹¹⁰ Див.: *Кулешов С.* Деякі міркування щодо віднесення наукової спеціальності “Документознавство, архівознавство” до галузі науки “соціальні комунікації” // *Архіви України.* – 2008. – № 3/4. – С. 103.

¹¹¹ *Отле П.* Трактат о документации... – С. 190.

¹¹² Там само. – С. 197.

¹¹³ *Wiener N.* Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine. – New York, 1948. – 194 p.

¹¹⁴ У другому виданні праці “Основы информатики” (М., 1968) О. І. Михайлов, О. І. Чорний, Р. С. Гіляревський вказували, що в рецензії на перше видання цей термін запропонував проф. Я. Г. Дорфман. Див. також: Михайлов А. И., Черный А. И., Гиляревский Р. С. Информатика – новое название теории научной информации // *Научно-техническая информация.* – 1966. – № 12. – С. 35–39.

¹¹⁵ *Гиляревский Р. С.* Предисловие составителя // *Отле Поль.* Трактат о документации... – С. 5.

¹¹⁶ Див.: *Астапович А. О.* Международная федерация по информации и документации (к столетию со дня основания) // *Отеч. архивы.* – 1995. – № 4. – С. 103–105.

¹¹⁷ *Автократов В. Н.* К проблеме вовлечения информационных категорий в архивоведение // *Тр. ВНИИДАД.* – М., 1973. – Т. 3. – С. 251.

¹¹⁸ *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения... – С. 95.

¹¹⁹ Див.: *Воробьев Г. Г.* Задачи кибернетики в области архивной документации // *Вопр. архивоведения.* – 1963. – № 4. – С. 94–98; *Он же.* Архивы и поиск научной информации // *Вопр. архивоведения.* – 1964. – № 4. – С. 25–27.

¹²⁰ *Delmas B.* Archival science facing the information society... – P. 32.

¹²¹ *Delmas B.* Pour une diplomatique et une archivistique des documents audiovisuels d’actualité produits par les médias // *Archives et bibliothèques de Belgique.* – 1998. – Numéro spécial, № 54: Miscellanea in honorem Caroli Kecskemeti / sub patrocinio Joannis Booms et Joannis Favier, a Francisco Daelemans edita. – P. 123–129.

¹²² *Dictionnaire des archives, de l’archivage aux systèmes d’information, français-anglais-allemand.* – Paris: Ecole des chartes /Afnor, 1991. – P. 5–13; *Desplanques-Le Goff A.* Typologie et fonctions ou comment aborder les fonds d’archives d’entreprises // *Gazette des archives.* – 1995. – № 168. – P. 354–361; *Gagnon-Arguin L.* Typologie des documents des organisations, de la création à la conservation. – Quebec: Presses de l’Université du Québec, 1998. – 448 p.; *Delmas B.* Correspondre: esquisse d’une typologie des formes individuelles et collectives de la communication écrite // *Actes du 120e congrès national des*

societes historiques et scientifiques, Aix-en-Provence, 23–29 octobre 1995. – Paris: Editions du CTHS, 1997. – P. 13–29.

¹²³ International Standard Archive Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families. – Ottawa: ISAAR/CPF, 1996. – 17 p.

В статье рассмотрены связи, направления и формы взаимодействия архивоведения с другими научными дисциплинами (история, документоведение, источниковедение, дипломатика, археография, палеография, библиотековедение, музееведение и тому подобное).

Ключевые слова: архивоведение; междисциплинарные связи; вспомогательные исторические дисциплины; источниковедение; история государственных учреждений; дипломатика; археография; палеография; библиотековедение; музееведение; теория информации.

The article describes the links, ways and forms of cooperation of archival science with other scientific disciplines (history, document science, source study, diplomatics, archaeography, paleography, library science, museology, etc.)

Keywords: archival science; interdisciplinary links; supporting historical disciplines; source studying; the history of State institutions; diplomatics; archaeography; paleography; library science; museology; information theory.

УДК 930.25; 658 01232

Я. С. КАЛАКУРА*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ АРХІВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Висвітлено сучасні підходи до удосконалення управлінської діяльності архівних установ шляхом повнішого врахування психолого-педагогічних засад архівного менеджменту, з'ясовано їх сутність та значення в умовах інформаційного суспільства та психологічних стресів.

Ключові слова: архівознавство; архівний менеджмент; наукові основи управління; принципи менеджменту; соціальна педагогіка; психологія; темперамент; конфлікти.

В умовах інтеграції архівної справи України у європейський і світовий архівний простір, демократизації українського суспільства, відходу від стереотипів командно-адміністративної системи дедалі більшої актуальності набуває удосконалення стилю і методів управління архівними установами, необхідність повнішого врахування як національного досвіду і традицій, так і надбань зарубіжного архівознавства. Під впливом інтенсивного розвитку менеджменту як управлінської науки і практики в архівну термінологію увійшло поняття архівний менеджмент або менеджмент в архівній справі. Під архівним менеджментом розуміють теорію і практику управління архівними установами, їх персоналом, принципи і наукові основи організації діяльності архівних установ, планування роботи, прийняття та реалізацію управлінських рішень. Архівний менеджмент за своїм змістом стоїть найближче до державного і муніципального управління. З цієї проблематики за останні десятиріччя оприлюднена низка наукових досліджень, навчальних посібників, а також статей архівістів-практиків, які стосуються й управлінської діяльності в архівній справі¹.

Висвітлюючи наукові засади архівного менеджменту, їх автори спираються на загальні праці з менеджменту, його наукових засад, мимохідь торкаються й деяких психолого-педагогічних аспектів управління, справедливо наголошуючи на підвищенні їх значення в умовах демократизації та інформатизації суспільства, наростання кризових явищ, соціально-психологічних навантажень, стресів та конфліктів².

* *Калакура Ярослав Степанович* – доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, лауреат премії ім. Василя Веретенникова.

Цей компонент архівного менеджменту настільки актуальний і важливий, що заслуговує окремого розгляду, оскільки об'єктом управління в архівній сфері, як і інших, виступають не інформаційні технології, а конкретні люди, індивіди з їхніми психічними особливостями, характеристиками, темпераментами. До того ж працівникам архівних установ притаманні деякі своєрідні риси, позаяк, з одного боку, вони належать до державних службовців, а з другого боку, вони є науковцями, в їхній праці домінує розумовий складник, інтелектуальний зміст, елементи науково-пошукової та дослідницької роботи. Нині майже всі відповідальні працівники архівів України мають вищу освіту, а окремі – наукові ступені та звання. В архівній галузі стабільні колективи, порівняно невелика плинність персоналу.

Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб на основі уже наявних праць і загальної літератури з педагогіки та психології управління³, власних напрацювань, зокрема авторського лекційного курсу з менеджменту в архівній справі, який більше п'яти років читається магістрантам-архівознавцям історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, привернути увагу дослідників і практичних працівників архівних установ, насамперед керівників, до наболілих питань психології та педагогіки управління архівною справою як важливою і специфічною підсистемою або галуззю суспільства. Йдеться про сутність педагогічних та психологічних засад менеджменту, особистість працівників архівної галузі з погляду соціальної педагогіки та психології, про емоційно-вольовий і темпераментний фактор управлінської діяльності, висловлюються деякі рекомендації щодо уникнення конфліктних ситуацій в колективах архівних установ.

Кожна сфера суспільного життя, в т. ч. й архівна, має свої управлінські кадри, тобто менеджерів. Управлінська діяльність у архівній справі охоплює всі рівні відносин архівних установ і співробітників (по горизонталі та вертикалі), починаючи від діловодних служб і архівів підприємств, фірм, установ, архівних відділів районних держадміністрацій і міських рад, державних архівів міст Києва і Севастополя, областей, в АРК Крим і завершуючи центральними та галузевими державними архівами, Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства та Державною архівною службою України (Держкомархів) як спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері архівної справи і діловодства. Архівний менеджмент спрямований на оптимізацію організації архівної галузі, ефективну діяльність її установ і злагоджену роботу усіх служб та працівників щодо реалізації закону України "Про національний архівний фонд і архівні установи"³ та інших законодавчих і нормативних актів. За неповними даними, у сфері архівів та служби діловодства України працює до півмільйона осіб, у т. ч. безпосередньо в державних

архівах близько 4 тис. Дієвість архівного менеджменту значною мірою залежить не тільки від рівня кваліфікації, фахової підготовки, організаторських та управлінських здібностей і моральних якостей керівних кадрів галузі і службовців, але й від їх психологічних особливостей, від уміння створити ділову, морально-психологічну атмосферу, сприятливу для продуктивної та злагодженої роботи кожної архівної установи.

Ключовою і найбільш складною проблемою в психології архівного менеджменту є створення психологічного портрета особистості працівника, його здатності адаптуватися до роботи в колективі. В цьому контексті виділяють три типи людей: а) з орієнтацією на поточний момент і здатністю швидко пристосуватися до нової обстановки; б) з орієнтацією на минуле і здатністю діяти в межах існуючої структури, підпорядковуватись чіткій регламентації роботи, визначеним правам і обов'язкам; в) із орієнтацією на перспективу, з поведінкою, не завжди адекватною ситуації, слабкою пристосованістю до ієрархічної структури. При створенні психологічного портрета співробітника враховується оцінка цілої низки ознак його психіки, а саме: характер, темперамент, здібності, цілеспрямованість, інтелектуальність, емоційні, вольові якості, комунікативність, самооцінка, рівень самоконтролю, здатність працювати в колективі та ін.⁴

Крім менеджменту організації, існує й індивідуальний менеджмент, або самоменеджмент⁵, тобто самокерування, адже кожен архівіст, незалежно від посади, управляє насамперед собою, ставить собі мету, визначає завдання, пріоритети життя, планує свій час, вибудовує перспективну програму освітнього і кар'єрного зростання, а відтак реалізує їх. В індивідуальному менеджменті велике значення мають постійна самоосвіта, самовиховання, самовдосконалення і самоствердження, підвищення кваліфікації та культурного рівня, організація сімейного життя, дозвілля і відпочинку. З індивідуальним менеджментом тісно пов'язаний індивідуальний підхід до працівників і осіб, яким надаються архівні послуги, без чого не можна налагодити належний сервіс, наприклад, у роботі інформаційно-довідкових служб та читальних залів архівів.

Новітні педагогіка і психологія звертають увагу на необхідність виховання позитивного ставлення – навіть любові – до себе, відчуття самоповаги, впевненості, усвідомлення сенсу життя, контролю за мотивацією і наслідками своїх вчинків та поведінкою. Цей розділ менеджменту заслуговує особливої уваги, адже в середовищі архівних працівників порівняно значну питому вагу посідають молоді люди віком до 35 р. (28,4 %), причому їх чисельність зростатиме. Окремі з них прийшли в архіви з романтичними ілюзіями “про легкий хліб”, детективні пригоди, з амбіціями на високу зарплату, особливе до них ставлення і швидкий кар'єрний ріст. Щоб уникнути подібних випадків, професорсько-викладацький склад кафедри архівознавства та спеціаль-

них галузей історичної науки КНУ імені Тараса Шевченка намагається формувати у своїх вихованців сучасні пріоритети молодого спеціаліста, усвідомлення значущості професії архівіста і виховання любові до неї, почуття фахової корпоративності, прищеплювати їм високі моральні якості і духовні орієнтири, а водночас й розвіювати деякі ілюзії щодо “розкішного життя” взагалі.

Одне з ключових місць у цій справі посідають психолого-педагогічні засади менеджменту, тобто педагогічні підходи та психологічні чинники розвитку особистості й управлінської діяльності, або вплив психології кожного окремо взятого архівіста і колективу в цілому на діяльність архіву, на морально-психологічний клімат у ньому. Як показує практика, обмеженість, або й відсутність в частини управлінців і виконавців психолого-педагогічних знань і навиків може мати негативні наслідки, породжувати дискомфорт, конфліктність, нервозність, апатію, а то й депресію. Мова йде, з одного боку, про професійну підготовку і виховання архівістів, про виховну роботу в колективах, а з другого, – про психічні якості працівників, про психологію відносин між ними, створення такої морально-психологічної атмосфери в колективі, коли діяльність кожного працівника націлена на реалізацію спільної мети – злагоджену і ефективну роботу всієї архівної установи або й галузі в цілому. Варто нагадати, що педагогіка складає наукове підґрунтя системи освіти і виховання архівістів, формування особистості, організаторських здібностей та інтелектуальних потенцій⁶, а психологія вивчає психічні явища соціуму, його стан, психіку людини (мислення, почуття, увагу, пам’ять, переживання, відчуття), її внутрішній світ (стан душі), характер, темперамент, виявляє психічні особливості тих чи інших особистостей та кожного індивідууму зокрема.

Ось чому належна психологічна та педагогічна підготовка архівних працівників, особливо тих, що займають керівні посади, поряд з їх фаховою, правовою та економічною підготовкою, має важливе значення для налагодження творчої атмосфери в архівних установах, їх успішної роботи.

Одна з пріоритетних проблем педагогіки і психології управління – це сумісність колективу, без чого важко гармонізувати і налагодити нормальні стосунки, сформувати більш-менш ідентичне розуміння його членами спільної мети і підходів до неї, створення атмосфери взаєморозуміння, взаємодопомоги і взаємовиручки. Безумовно, основу сумісності складає усвідомлення всіма членами колективу (чи то Державної архівної служби, чи центральних, галузевих і місцевих державних архівів) спільності його мети, – завдань, відповідність їм особистих можливостей кожного співробітника і його здатність працювати на результат разом, спільність системи цінностей, моральних орієнтирів. Істотну роль тут відіграє як раціональний і справедливий розподіл обов’язків,

злагоджена робота з реалізації завдань, так і психологічні чинники: відсутність антагонізму, взаємна повага, тепле і шанобливе ставлення один до одного, поступливість, готовність надати взаємну допомогу, підтримати морально. Наявність у колективі навіть одного-двох несумісних з іншими працівниками може істотно впливати на морально-психологічний клімат, призводити до напруженості у стосунках, навіть до розколу колективу⁷. Сумісність надто важлива для архівних установ, колективи яких здебільшого малочисельні, де взаємовідносини співробітників дуже близькі й тісні і, як ніде, необхідні довір'я, взаємовиручка і взаємодопомога. На думку фахівців, центральною ланкою в педагогіці та психології досягнення сумісності є діагностика і проектування колективу з врахуванням тієї незаперечної істини, що кожна людина – індивід, неповторна особистість із властивими саме їй особливостями характеру, темпераменту, звичок, інтелекту, рівня культури і свідомості, а також ідейних переконань і поглядів на суспільні процеси та явища. Звідси випливає необхідність дотримуватись не менше трьох вимірів у підходах керівника до підлеглих: як до людини, до індивіда і до особистості.

Відсутність сумісності колективу дуже часто призводить до напруги і конфліктів. Наприклад, упродовж кількох років у підвищеному емоційному стані працювали співробітники Державного архіву Харківської області, колектив якого розділився на окремі, конфліктуючі між собою угруповання, відносини між якими втрачали діловий характер, породжували міжособистісну ворожнечу і аж ніяк не сприяли злагодженій і цілеспрямованій роботі. Багато сил і нервів було змарновано, витрачено на з'ясування причин, пошук винних, що, зрештою, призвело до заміни директора архіву, але шрам залишився в усіх учасників конфлікту. Звичайно, за характером і глибиною конфлікту, з якими стикаються архівні установи, неоднакові, їх можна умовно звести до двох груп: зовнішні та внутрішні. Перші найчастіше виникають у відносинах з фондоутворювачами, оскільки деякі установи несвоєчасно і в неякісному стані передають документи на зберігання, або й зовсім відмовляються, як це було в Сумах, коли після приватизації виробничого об'єднання ім. Фрунзе нові власники, всупереч закону, категорично не погоджувалися передавати документи до обласного архіву. Є немало випадків виникнення конфліктів між споживачами (користувачами) архівних послуг і архівами, в основі яких лежить, наприклад, ігнорування існуючих правил і порядку надання цих послуг, у тому числі платних, та відсутність належного такту, витримки як у працівників архівів, так і відвідувачів. Трапляються конфліктні ситуації у відносинах архівів з місцевими держадміністраціями, комунальними і пожежними службами, органами охорони. Що ж стосується внутрішніх конфліктів, то вони виникають як на ґрунті ділових, так і приватних, міжособистісних

відносин. Їх причини мають дуже широкий спектр, насамперед неоднакове розуміння принципу справедливості, рівності, наприклад, між співробітниками відділів формування і описування архівних фондів, між службами зберігання документів та їх використання і реставрації. Гострота протікання конфліктів значною мірою залежить від психологічних чинників. І тут ключова роль належить першому керівнику, його об'єктивності та вмінню запобігти конфлікту, вчасно його погасити, не дати йому розгорітися.

Психологічний чинник має враховуватись на всіх етапах менеджменту: від добору і розстановки кадрів, визначення службових обов'язків, планування роботи, прийняття управлінських рішень, їх виконання – до ділового і приватного спілкування. Фундатори наукового менеджменту Ф. Тейлор, А. Файоль, подружжя Гілбертів, М. Вебер, В. Терещенко, Г. Добров і особливо представники біхевіористської (поведінкової) школи управління К. Арджиріс, Р. Лайнкерт, Д. Мак-Грегор та ін. звертали увагу на взаємозв'язок між психічними особливостями працівника, його поведінкою та оптимальним їх врахуванням для гармонізації відносин у колективі, створення сприятливого мікроклімату, мотивації праці, підвищення її продуктивності і раціоналізації режиму роботи та відпочинку. У сучасних умовах дедалі більшого поширення набуває гуманістичний напрям соціальної психології, теоретики якого розглядають людину як найбільшу цінність і на пріоритетне місце ставлять саморозвиток особи. Визначальними рисами людини називаються любов, свобода, відповідальність, віра.

Специфіка архівної служби, багатоманітність її завдань і функцій висувають ряд своєрідних вимог до керівників і спеціалістів у залежності від мети та змісту персональних обов'язків кожного працівника, реалізація яких у свою чергу значною мірою залежить від їх характеру і темпераменту. Тому дуже доречно враховувати *темперамент* кожного працівника. Під темпераментом наука розуміє більш-менш стійкі, але динамічні за інтенсивністю функціональні особливості нервової системи, яка в одних людей може бути сильною, в інших – слабкою, а звідси впливає рівень збудження і гальмування тощо. Ще Гіппократ вважав, що риси темпераменту мають властивість успадковуватись, а тому важко піддаються змінам. Темперамент помітно впливає на стиль поведінки людини, спосіб її мислення і діяльності.

Як відомо, психологічна наука розрізняє чотири основних типи темпераментів: холерик, сангвінік, флегматик та меланхолік, хоча в чистому вигляді вони зустрічаються рідко⁹. Під впливом еволюції людини, глобалізаційних процесів та ін. чинників ці класичні типи зазнали змін у їх кількісному співвідношенні. За спостереженнями психологів, збільшилась чисельність холериків і сангвініків. І все ж у кожній людині домінують ті чи інші риси, властиві представникам відповідного

темпераменту, що мають як сильні, так і слабкі ознаки. Тому зусилля слід спрямовувати не стільки на зміну темпераменту, скільки на пізнання його особливостей і врахування їх з метою оптимального використання носіїв того чи іншого типу темпераменту.

Практика роботи засвідчує, що кожному управлінцю, незалежно від рангу необхідно знати найбільш характерні ознаки типів темпераменту своїх підлеглих і по змозі максимально їх враховувати. Наприклад, *холериків* відносять до реактивного типу нервової системи, якому притаманні запальність, різка збудженість, дратівливість, раптові захоплення, гостре мислення і таке ж швидке запам'ятовування, підвищена емоційність, ініціативність. Їх нервова система не врівноважена, вони прагнуть бути в центрі уваги, хворобливо образливі, а в стані роздратування можуть бути не стриманими, жорстокими і навіть безжалісними. Водночас вони енергійні, цілеспрямовані, ініціативні. Ні хвилини спокою, є характерним правилом для холериків. *Сангвінікам* властивий сильний тип нервової системи, енергійність, оптимізм, витримка, висока працездатність, кмітливість, вони легко адаптуються до нових умов і до нового колективу, порівняно спокійно сприймають критичні зауваження, у повсякденному житті чуйні та уважні. Їм не до снаги монотонність, одноманітність роботи, вони потребують нових вражень і легко змінюються, часом схильні приймати поспішні рішення, давати нереальні обіцянки або не виконувати їх вчасно. Займаючи керівні посади, сангвініки керуються правилом: довіряй, але перевіряй.

Натомість у *флегматиків* нервова система хоч і врівноважена, але інертна. Вони більш розсудливі, спокійні, уважні. І. Павлов називав флегматиків “невтомними працівниками”. Це лагідні, досить енергійні, дисципліновані керівники і гарні виконавці, які дотримуються режиму, розпорядку, розпочату справу доводять до кінця, вміють стримувати свої емоції та імпульсивні прагнення, рівні у стосунках з іншими людьми. Їм важко переключатися з однієї на іншу діяльність, переходити на нове місце роботи, вони розраховують час і не люблять, щоб їх підганяли. Девізом для них служить відоме прислів'я: “Поспішиш – людей насмішиш”. Нарешті до слабого типу нервової системи належать *меланхоліки*. Вони людяні, доброзичливі, здатні до співчуття іншим, але сором'язливі, часом скуті, повільні, швидко втомлюються, важко сприймають зміни, будь-які новації, надто обережні у своїх вчинках, нездатні приймати оперативні рішення, вразливо реагують на критику, образливі, інколи замкнуті, можуть розгублюватися. На них не можна тиснути, підвищувати тон у розпорядженнях, робити різкі зауваження. Їх правило: не нашкодь.

Звичайно, у колективах архівних установ, у середовищі їх управлінців представлені носії всіх типів темпераменту. І в цьому розмаїтті характерів полягає одна з умов успішної роботи. Але не слід ні пере-

оцінювати, ні недооцінювати роль темпераменту як критерію, оскільки це лише одна із систем психологічної оцінки особи, причому в процесі праці над собою, самовиховання, самоконтролю, врахування порад колег можуть корегуватися і знижуватися прояви негативних ознак кожного типу. І все ж керівникам архівів, їх підрозділів не варто ігнорувати сильні і слабкі сторони темпераменту різних працівників, слід враховувати розмаїття і строкатість характерів у повсякденній роботі, аналізувати, чи оптимальним є їхнє перебування на тій чи іншій посаді, беручи до уваги, що для кожної посади і професії в архівній сфері пріоритетними є носії певних типів темпераменту. Адже існує істотна різниця між функціональними обов'язками і характером роботи відділів формування НАФ і забезпечення збереженості документів, кадрової роботи та інформації Укрдержархіву, між працівниками читальних залів і охоронців фондів архівів. Одна річ – директор великого, інша – малого архіву, начальник управління і завідувач відділу або сектору. Менеджери архівних установ і підрозділів мають враховувати, що неврівноваженість холерика може завдати шкоди роботі з відвідувачами, надмірна повільність флегматика негативно відіб'ється на роботі з фондоутворювачами, гальмівна реакція меланхоліка може зашкодити охоронцеві фондів, а схильність сангвініка до пошуку нових вражень може стати на заваді ефективній роботі архівосховища тощо.

Що тут важливо з погляду менеджменту? Це вивчення і знання людей, врахування їх особливостей в розподілі обов'язків і доручень, в організації роботи. Справжній керівник має знати, насамперед, свій тип темпераменту, сильні і слабкі сторони свого характеру, зважувати на них, не завищувати самооцінку, не бути брутальним, вміти рахуватися з носіями інших типів, розвивати у них позитивні риси і долати негативні. Велика роль тут відводиться виховній роботі, особливо індивідуальній, формуванню у співробітників волі, наполегливості, персональної відповідальності, вимогливості, принциповості, толерантності, самостійності, прищепленню високих моральних якостей, гордості за професію, любові до неї, патріотизму, підвищенню як загальної культури, так і культури спілкування, культури робочого місця, рівня інтелігентності працівників. Моральним орієнтиром для кожного співробітника архівних установ мають стати високі стандарти Міжнародного етичного кодексу архівіста. Досвід засвідчує, що в подоланні недоліків керівників і працівників загалом, проявів недисциплінованості, лінощів, у вихованні пунктуальності і чіткості важливе місце належить, поряд із самовдосконаленням, впливу колег, колективу, інструментарію психологічного і морального стимулювання.

Величезну роль в архівному менеджменті відіграє емоційно-вольовий фактор. У соціальній психології є таке поняття як *емпатія*, тобто такі показники як чуйність, доброзичливість, довірливість. Вони необ-

хідні усім працівникам як керівним, так і підлеглим. Емоційний стан того чи іншого працівника – дуже важливий чинник для взаємовідносин у колективі і злагодженої роботи, для виконання архівами усіх функцій, включаючи й надання послуг. Між тим на емоційно-вольовий стан працівників впливає багато чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру, починаючи від загальної ситуації в державі і суспільстві, морального і духовного клімату в сім'ї, колективі, матеріального забезпечення, стану здоров'я і закінчуючи культурою робочого місця, естетикою кабінету, навіть кольором стін. До речі, оптимальним для очей є світло-зелений, світло-жовтий і світло-блакитний кольори, вони менше втомлюють, не викликають подразнень. Натомість теплі кольори – червоний, жовтогарячий – збуджують, а холодні – синій, зелений можуть бути лише в добре освітлених кімнатах.

У менеджменті персоналу¹⁰ не менш важливим є врахування загального емоційного стану, настрою керівника чи звичайного працівника (радісний, сумний, веселий, пригнічений). За своєю ментальністю українці – оптимісти, вони веселі та життєрадісні, але дуже вразливі та чутливі. Природно, що емоційний стан залежить не стільки від ментальності та темпераменту, скільки від обстановки і атмосфери в колективі, від здоров'я і самопочуття його членів. Не випадково, народна мудрість каже: “У здоровому тілі – здоровий дух”. Правилком для кожного керівника має бути турбота як про своє здоров'я, так і підлеглих. Для нього все має значення: зовнішній вигляд, одяг, погляд, міміка, жести тощо. Надто важливо, щоб керівник не був похмурым, надмірно категоричним, позбавленим почуття гумору, а навпаки – своїм виглядом, своєю активністю, енергійністю та поведінкою подавав приклад і наснажував інших, не викликав протест, агресію, конфронтацію, хворобливу заздрість.

Нині якісний склад кадрового потенціалу архівних установ України досить високий, але це не означає, що в ньому, з погляду психології, відсутні слабкі місця. Одним із них була і залишається проблема лідерства. Розвиток лідерства – це неодмінна умова виховання і створення резерву управлінських кадрів, озброєння їх знаннями із соціальної педагогіки та психології менеджменту. Далеко не всі керівники усвідомлюють, що не слід навантажувати колег своїми особистими проблемами, радостями чи переживаннями, удачами чи неприємностями. У Японії, наприклад, існує заборона демонструвати свій поганий настрій, горе, печаль. Психологія напрацювала чимало автотренінгів для управління настроєм, для самонавіювання, які необхідно застосовувати на практиці. Часом у колективі, поряд з формальним лідером (офіційним керівником), не меншим авторитетом користується неформальний лідер, що може викликати певну напругу або й неприязнь у відносинах між ними, інколи навіть призводити до розколу, групівщи-

ни і протистояння. Дуже важливо, щоб кар'єрні амбіції окремих співробітників не викликали хвилювання у колективі.

Вчені-психологи звертають увагу на те, що в умовах великих інтелектуальних і психічних перевантажень, негативної інформації із засобів мас-медіа, яка щоденно звалюється на людей, нерідко виникають стреси або й таке явище як *афект* – сильне душевне хвилювання, спалах емоцій, порушення нервової рівноваги, втрата самоконтролю. Воно може виявлятися вибухом гніву, жалю, страху, відчаю, заїкання. Інколи стреси стають наслідком надзвичайних ситуацій, які, на жаль, трапляються і в архівних установах. Так було, наприклад, коли виникла пожежа в одному із сховищ Держархіву Харківської області, коли через повінь під водою опинилися унікальні документи Берегівського філіалу Держархіву Закарпатської області та ін. До честі керівників цих архівів та їх співробітників, замість паніки і зайвої нервозності була налагоджена спокійна і оперативна робота колективів з участю громадськості, спрямована на подолання нищівних наслідків стихії і порятунк фондів. Стреси носять здебільшого індивідуальний характер, вони можуть породжуватися завищеною амбіцією працівника, нереалізованістю кар'єри, заздрістю до чужих успіхів, звільненням з роботи, отриманням стягнення або позбавленням премії без належного обґрунтування. Як правило, стреси супроводжуються підвищеною нервозністю, конфліктністю, а якщо набувають постійного характеру, то спричиняють виснаження нервової системи, неврози, серцеві напади, інфаркти та інсульти. Вони можуть сприяти алкогольній чи наркотичній залежності, негараздам у сім'ї.

Аналіз діяльності архівних установ засвідчує, що конфлікти, фізична і розумова перевтома виникають переважно там, де організації роботи бракує планованості, цілеспрямованості, де збереглася практика авралів. Прикро, але деякі керівники успадкували від командно-адміністративної системи тоталітарних часів надто хибне і шкідливе гасло: “Я – керівник, моє завдання ставити задачі і керувати підлеглими, а підлеглі мають мене поважати і слухати”. Вони розмовляють з підлеглими на підвищених тонах, вдаються до погроз, забуваючи при цьому, що повагу, довіру і авторитет необхідно заслужити власним прикладом, індивідуальним підходом до кожного працівника, а вимогливість має бути однаковою до всіх, поєднуватись із гуманним і шанобливим ставленням до людей.

Інколи конфлікти можуть бути спровоковані й вже згадуваними надзвичайними, так званими форс-мажорними ситуаціями (пожежі, повені, надзвичайні події).

Сучасна психологічна наука, виходячи з того, що ступінь психічних функцій у людей різних вікових категорій, а також жінок і чоловіків неоднаковий, намагається встановити віковий та гендерний ценз

творчої і управлінської діяльності. Наприклад, психологи вважають, що найвищий рівень сприйняття знань на основі гостроти пам'яті, зосередженості уваги, конкретики мислення властивий для 18–25-річних людей, тобто цей період найкращий для навчання і здобуття професії. У віці 26–29 років відбувається психологічна перебудова особистості, зумовлена практичною діяльністю, кар'єрним ростом працівника, створенням сім'ї. Спалах творчих та інтелектуальних функцій характерний, як правило, для 30–35 літнього віку. Після 40 років помітною є тенденція до поступового зниження швидкості сприйняття і осмислення інформації, зате її оцінка носить більш виважений і аналітичний характер. Звідси роблять висновок про те, що найбільш сприятливим для управлінської діяльності є період від 31 до 50 рр., але його пік припадає на 37–40 рр. А втім, у державних архівах України понад 38 % осіб старші за 50 років, а серед керівників цей відсоток набагато більший.

З погляду психології, вітчизняні і зарубіжні вчені не бачать принципових відмінностей між керівниками чоловічої та жіночої статі, але навіть представники одного і того ж темпераменту залежно від статі можуть мати далеко неоднаковий характер і різну поведінку. Крім того, все ще побутують різні стереотипи щодо управлінської діяльності жінок. Очевидно, не випадково, що за соціологічними опитуваннями співробітників кількох великих фірм і банків у Києві, лише 4 % опитаних виявили бажання працювати під керівництвом жінок. До речі, з поміж працівників архівних установ України трохи більше 20 % – чоловіки і близько 80 % – жінки. Як показують практика і мої власні спостереження, переважна більшість жінок як перших керівників та заступників архівних установ і підрозділів, починаючи від Державної архівної служби, центральних, галузевих і місцевих державних архівів і закінчуючи керівниками архівних відділів районних держадміністрацій, міських рад, діловодних підрозділів і архівів підприємств та організацій, ні в чому не поступаються чоловікам-керівникам. Більше того – вони дисциплінованіші, уважніші, ввічливіші, толерантніші, акуратніші та охайніші в роботі. Водночас у них підвищена емоційна чутливість, хворобливіша реакція на зауваження, претензія на більшу повагу до себе; жінки зазвичай частіше, ніж чоловіки, надають перевагу сім'ї і дітям, а не кар'єрі.

Психологічні перевантаження, телебачення, радіо, Інтернет, інформаційний вибух в умовах глобалізації сучасного світу, кризові явища, природні катаклізми, різні терористичні акти ведуть до порушень психіки, виснаження нервової системи працівників, викликають стреси, вимагають більшої мобілізації внутрішніх резервів особистості, що в свою чергу призводить до перевтоми та депресії. Нині мало хто з українських архівістів має належний медичний і соціальний захист, змогу отримати якісну консультацію психолога, більшість з них перебуває в

стані емоційного збудження, що посилюється через величезний обсяг найрізноманітнішої позитивної і негативної інформації як службового, так й приватного характеру, користування персональним комп'ютером та Інтернетом. До того ж у деяких працівників, зокрема молодих, стали виявлятися комп'ютерна залежність, замкнутість; вони скаржаться на поганий сон, головні болі, погіршення зору, а це веде, зрештою, до професійного “вигорання”, тобто до зниження продуктивності та результативності праці, породжує синдром апатії і байдужості, втрати зацікавленості життям, страх перед реальністю. За таких обставин дуже важливо працювати в режимі “людина – людині”, змінюваності технологічних процесів, чергування роботи і відпочинку, дотримання здорового способу життя, занять гімнастикою, уникнення куріння, вживання спиртних напоїв тощо.

Варто також звернути увагу й на психологічний аспект архівного маркетингу, пов'язаного з наданням архівних послуг, які в умовах ринкової економіки набувають дедалі ширшого розвитку, а також з паблік-рілейшнз, тобто зв'язками з громадськістю, зовнішніми комунікаціями¹². Йдеться про психологію рекламно-інформаційної роботи архівів, проведення виставок, виступів у засобах масової інформації, донесення до суспільства як інформаційного потенціалу архівних фондів, так і реальних можливостей, які вони мають для задоволення найрізноманітніших запитів фізичних і юридичних осіб. Цей напрям роботи має і психологічне підґрунтя, відіграє важливу роль у піднесенні іміджу архівів і просуванні їх на ринку інформаційних та інших послуг.

Таким чином, архівний менеджмент надає важливого значення психолого-педагогічним і емоційно-вольовим чинникам управлінської та виконавської діяльності на всіх щаблях системи архівних установ. Це зумовлюється особливостями сучасного етапу розвитку як соціуму в цілому, так і архівної справи в Україні, яка перебуває на переході від централізованої, командно-адміністративної системи до децентралізованої, демократичної, набуває більшої відкритості та інтегрується у світовий архівний простір. На зміну традиційним інформаційним технологіям приходять електронні інформаційні та комунікаційні засоби, принципово нова організаційна та обчислювальна техніка, відбувається своєрідна комп'ютеризація архівів, що в свою чергу відбивається на психологічному кліматі в колективах і психіці їх співробітників, почасти породжує мутацію характерів, викликає прояви агресії та депресії. Знаючи особливості нервової системи, психіки працівників, їх характеру та темпераменту, керівник архівної установи може запобігати виникненню негативних явищ, конфліктів, використовувати розмаїття їх характерів і психічних властивостей для створення сприятливого мікроклімату в колективі та злагодженої, цілком дружньої і продуктивної роботи.

Насамкінець висловимо декілька пропозицій та рекомендацій. По-перше, на нашу думку, необхідно і далі посилювати психолого-педагогічну підготовку архівістів, запровадити у всіх вишах, у яких є спеціальність архівознавство, окрім архівного менеджменту як базової дисципліни, спеціальні курси із соціальної педагогіки та психології. По-друге, у програмах підвищення кваліфікації керівників архівних установ, що проводяться як по лінії Головердержслужби, так і Держкомархіву, доцільно передбачити виступи відомих психологів та фахівців із соціальної педагогіки. По-третє, варто було б провести всеукраїнську науково-практичну конференцію, присвячену психолого-педагогічним аспектам архівного менеджменту. І, нарешті, на часі започаткування на сторінках часопису "Архіви України" обміну думками і досвідом керівників архівних установ з питань психології управління, методики створення сприятливого мікроклімату в колективах архівів, долучивши до обговорення й зарубіжних колег. Можливо, стартом такого обговорення стане пропонована стаття.

¹ *Старостин Е. В.* Зарубежное архивоведение. – М., 1997; *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения. – М., 2001; *Архивознавство. Підручн.* / За ред. Я. Калакури, І. Матяш. Вид 2-ге, доп. – К., 2002; *Алексеева Е. В., Афанасьева Л. П., Бурова Е. М.* Архивоведение. Учебн. – М., 2002; *Державне управління* / За ред. А. Ф. Мельник. – К., 2004; *Калакура Я. С.* Архівний менеджмент як галузь наукового знання і навчальна дисципліна // *Студії з архівної справи та документознавства.* – Т. 15. – К., 2007. – С. 18–26; *Муніципальний менеджмент* / За ред. А. Ф. Мельник. – К., 2008 та ін.

² *Кредісов А. І., Панченко С. Г., Кредісов В. А.* Менеджмент для керівників. – К., 1999; *Хміль Ф. І.* Основи менеджменту. – К., 2003; *Менеджмент продуктивності* // А. В. Калина та ін. – К., 2004; *Басовский Л. Е.* Менеджмент. – М., 2005; *Попов С. Г.* Социальный менеджмент. – М., 2009 та ін.

³ *Лозниця В. С.* Психология менеджменту. – К., 1997; *Мельник Л. П.* Психология управления. Вид. 2-е. – К., 2002; *Орбан-Лембрик Л. Е.* Психология управления. – К., 2003; *Никифоров Г. С.* Психология менеджмента. СПб, 2004; *Шувалов В. И.* Социальная психология менеджмента. – М., 2004; *Шарухин А. П.* Психология менеджмента. – М., 2005; *Кулініч І. О.* Психология управления. – К., 2008 та ін.

⁴ Про національний архівний фонд і архівні установи. Закон України від 13 грудня 2001 р. [зі змінами]. – К., 2003.

⁵ *Фатхутдинов Р. А.* Производственный менеджмент. – М., 1997. – С. 126.

⁶ *Бишоф А., Бишоф К.* Самоменеджмент. – М., 2006. – С. 25–47.

⁷ *Савчин М. В.* Педагогіка психології. – К., 2007; *Вікова й педагогічна психологія* / *Скрипниченко О. В.* та ін. – К., 2008 та ін.

⁸ *Парыгин Б. Д.* Социально-психологический климат коллектива. – М., 1991.

⁹ *Максименко С. Д.* Загальна психологія. – К., 2004. – С. 242–243.

¹⁰ Менеджмент персоналу / За ред. В. М. Данюка. – К., 2004.

¹¹ Боряк Г. Викрадення архівних документів: “український досвід”, висновки, уроки // Архіви України. – 2005. – № 5–6. – С. 5–7.

¹² Королько В. Основы публич-релейшнз. Учебн. пособие. – К., 2004.

Освещаются современные подходы к усовершенствованию управленческой деятельности архивных учреждений путем более полного учета психолого-педагогических основ архивного менеджмента, выясняется их сущность и значение в условиях информационного общества и психологических стрессов.

Ключевые слова: архивоведение; архивный менеджмент; научные основы управления; принципы менеджмента; социальная педагогика; психология; темперамент; конфликты.

There are highlighted current approaches to improving the management of archives by the fuller consideration of psychological and pedagogical principles of archival management, found out their essence and meaning in conditions of psychological stress and informational society in the article.

Keywords: Archival science; archival management; scientific principles of management; social pedagogy; psychology; temperament; conflict.

УДК 930.25:22

Є. В. СТАРОСТІН*

БІБЛІЯ І АРХІВИ

У статті здійснено спробу переглянути уявлення, що склалося, про походження терміну “архів”.

Ключові слова: Біблія; Старий Завіт; Новий Завіт; церковні архіви; архівознавство; джерелознавство; термінологія.

У світовій історико-культурній скарбниці ледве чи можна назвати пам'ятку писемності, яка вивчалася б ученими протягом багатьох століть з такою ретельністю й пристрасстю, з такою любов'ю й шанобливістю, як Біблія. Бібліографічний покажчик літератури російською мовою про Біблію набагато перевищує обсяг солідного довідкового видання¹. І разом з тим донині не було жодної серйозної публікації, жодної наукової статті як у Росії, так і за рубежем, у яких біблійні тексти розглядалися як джерела з історії найдавніших архівів. Учені, звичайно, звернули увагу на статтю в Біблії, у якій Бог дає точні вказівки Мойсеєві щодо побудови Ковчега для зберігання священних скрижалей. Але далі констатації самого факту не пішли, відзначивши спорідненість двох слів – *arche* і *archives*². Не є винятком і “Великий путівник по Біблії”, випущений мюнхенським видавництвом “Дремер Кнаур” у 1985 р.³ і перекладений через вісім років у Росії. Можливо, сакральний характер священних писань, дарованих Богом, утруднював внесення цієї унікальної історичної пам'ятки до палітри джерел історико-архівної науки, яка склалася в традиціях світської освіти.

У радянську епоху з цілком зрозумілих ідеологічних мотивів аналіз священних біблійних текстів не включався до навчальних програм історичних факультетів вищих навчальних закладів. Головний історичний пам'ятник християнства був бібліографічною рідкістю й до нього мали доступ лише фахівці у відділах рукописів найбільших бібліотек і музеїв. В офіційній ідеології утвердився погляд на біблійну історію як на сукупність вигаданих, міфологізованих подій.

Численні післявоєнні знахідки історичних писемних пам'яток у Передній Азії, які належать до біблійного часу, дозволили простежити, якщо не прямий, то опосередкований зв'язок зі змістом Біблії, а відкриття в кінці 1940 – поч. 1950-х рр. прадавніх сувоїв “Мертвого моря” з їх наступною публікацією стали незаперечним аргументом у визнанні

* *Старостін Євгеній Васильович (1935–2011)* – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри Історико-архівного інституту Російського державного гуманітарного університету.

автентичності біблійних текстів своєму часові. Після прочитання кумранських та інших прадавніх рукописів навіть затяті борці з релігією перестали сумніватися в їхній стародавності⁴. Майже не покращилося становище в Росії й після 1991 р. Наталія Будур і Іван Панкеев у перший том своєї праці “Міфи й легенди народів світу”, що вийшов друком у Москві у 2002 р., включили Старий і Новий Завіт⁵. Дотепер священні біблійні писання не аналізувалися вченими з точки зору виявлення в них відомостей про найдавніші архіви.

Не торкаючись божественної природи Церкви, відзначимо, що як суспільний адміністративний інститут вона відбивала загальні умови людського співіснування, піддаючись впливу й, у свою чергу, впливаючи на всі сфери його соціального, політичного, культурного й духовного життя. Не останню роль відіграло ставлення Церкви до збереження своєї історико-документальної культурної спадщини, тобто архівів. Біблійні тексти серед них посідали чільне місце, і їх збереження й можливість використання було різним у західній і східній Церквах. У західній Церкві, особливо під впливом папства, були сильними тенденції перешкоджання читанню Біблії мирянами. Вважалося, що ознайомлення з Біблією без посередників непідготовленим малограмотним народом буде сприяти поширенню різних оман і усіяких ересей.

Чи може Біблія надати додаткові відомості про способи зберігання й використання як сакральних, так і щоденних записів, що утворювалися за час існування ізраїльського й інших народів Передньої Азії, які зазнали християнізації? Відповісти на це та інші питання, що виникли при дослідженні головної писемної християнської святині, покликана ця стаття.

Саме слово Біблія походить від грецького слова “біблія”, що ввійшло у середньовічну латинь і означало “книги”. Під книгами розумілися не тільки кодекси, тобто книги в нашому розумінні, але й папірусні, рідше пергаментні сувої. У старозавітний час для різних записів продовжували досить активно використовувати також глину й плоский камінь, документи на яких позначалися поняттям “скрижаль”. У Священному письмі особливе місце посідала “Книга життя”, яка містила генеалогічні списки, що фіксували приналежність згаданих осіб до вибраного народу Ізраїлю. Повнота й точність відомостей про родовід, збережені з дописемного періоду, не може не викликати в сучасного читача почуття захоплення. Однак зберігати інформацію, що накопичувалася в пам’яті було проблематично, тому прадавні іудеї, як і інші народи, повинні були подбати про збереження необхідних документів на матеріальних носіях у надійному місці. На відміну від інших прадавніх народів Передньої Азії, відомості про яких наука одержала з рук археологів, іудеї послуговувались чудовою писемною пам’яткою, зміст якої не зазнав зміни протягом двох тисячоліть. Глиняні таблички були в них

менше поширені, ніж у сусідніх народів, оскільки первісний кочовий спосіб життя ускладнював їхнє перевезення й збереження.

Отже, відкриємо Біблію. У другій книзі “Вихід” Мойсей одержує вказівку від Господа: “Зробіть ковчег із дерева ситтим: довжина йому два лікті з половиною, і ширина йому півтора лікті, і висота йому півтора лікті; і обклади його чистим золотом, зсередини й зовні покрий його; і зроби вгорі довкола нього золотий вінець (кручений); і виплав для нього чотири кільця золотих і укріпи на чотирьох нижніх кутах його: два кільця на одному боці його, два кільця на іншому боці його; Зроби із дерева ситтим жердини й обклади їх (чистим) золотом; і вклади жердини в кільця, по боках ковчега, щоб за допомогою їх носити ковчег. І поклади в ковчег Одкровення, яке Я дам тобі”⁶.

Мойсей одержав від Бога скрижалі кам’яні, на яких перстом божим були записані Одкровення. З Біблії відомо, що вони були розбиті й потім переписані Мойсеєм на дванадцяти каменях, розташованих навколо вівтаря. Заповіді Божі згодом були скопійовані на шкіру (пергамен), поміщені у ковчег і природно розділили його долю⁷. Ковчег, за вказівкою Бога, повинен був перебувати в скинії, що являла собою переносний молитовний намет. Уповноважені перського царя Атаксеркса оголосили народу “закон Мойсеїв”, читання якого, і нам важливо це відзначити, тривало сім днів “від світанку до полудня”⁸. У колиці світової цивілізації, яка зародилася в “жаркому поясі” планети, по-іншому зберегти “священні книги” було неможливо. З одного боку, винятково активна флора і фауна, з іншого – небезпека постійних збройних набігів, сутичок тощо змушували прадавніх священнослужителів з особливою передбачливістю організовувати збереження життєво важливих для виживання народу документів.

У біблійних книгах слово “ковчег” вживалося і в інших значеннях. Першу згадку про нього зустрічаємо при описі похорону Йосипа, тіло якого набальзамували й поклали в “ковчег”, тобто в труну. Нарешті, третє значення слова “ковчег” відоме всім і викликає в пам’яті образ човна, який легендарний Ной за вказівкою Бога використовував, рятуючись від всесвітнього потопу.

Надзвичайно чіткі і ясні вказівки Бога про те, де і як зберігати Одкровення, викликають, принаймні, ще одне питання. Чи можна зустріти термін “ковчег”, що позначав місце зберігання документів та інших письмових джерел, за межами біблійних традицій? Так, звичайно. Поняття “ковчег”, тобто “скринька”, “скриня”, що позначало місце розміщення документів, стосовно до біблійного часу вживалося на давньому Сході, у Єгипті, Греції, Римі, Візантії, Китаї. У двох позолочених скриньках у підвалі храму Апполона на Палатинському пагорбі в епоху імператора Августа (63 до н. е. – 14 н. е.) римляни зберігали найдорогоцінніші рукописи грецького походження т. зв. “сивилліні книги”, які,

на їхню думку, містили пророцтва про долю Риму⁹. У святилищі Аполлона в Дельфах жреці зберігали в дерев'яних скриньках вислови оракула, написані на дошках, обтягнутих шкірою¹⁰. Перший китайський літописець Сима Цянь (приблизно 146–87 рр. до н. е.), щоб урятувати під час переслідувань частину своїх творів¹¹, що залишилася, сховав їх “на горі відомій”, тобто в обкутих скринях палацового архіву. В єврейських молитовних будинках (синагогах) довгі століття найважливіші документи зберігалися в ковчезі. Практика виокремлення, а почасти окремого зберігання священних книг збереглася до наших днів. У синагогах Хумаш, що становить основу Тори, читається за рукописним пергаментним сувоєм.

У більш зрілий період римської державності у зв'язку із збільшенням кількості документів у системі цивільних архівів утверджуються терміни – “ерарій” (скарбниця), “табулярій” (від слова “tabula”) – дощечка для написання тощо¹². Однак термін “скриня”, що позначав місце зберігання найважливіших документів, не зникає зовсім. Його ми зустрічаємо у візантійській і в російській православній традиції. “Скриня Святої Трійці” у Пскові слугувала державним архівом Псковської феодальної республіки, де зберігались як світські, так і духовні папери¹³. Відроджуючи біблійні традиції, герцог Готфрид (Годфруа), засновник Ієрусалимського королівства, наказав, згідно з легендою, зібрати записані мудрецами місцеві звичаї і скласти на їхній основі “закони й ассизи”, якими слід керуватися у повсякденному житті. Хартії, записані згідно з рекомендаціями Біблії, були поміщені в скриню, побудовану за розпорядженням герцога за розмірами “Ковчегу Завіту”. До архіву, розміщеного біля Гробу Господнього, зверталися тільки тоді, коли виникало спірне питання, що вимагало розв'язання. Причому, відкрити скриньку “листв св. Гробу” можна було тільки в присутності короля або патріарха й ще принаймні семи відібраних осіб. У середньовічній Європі аж до Нового часу найважливішу документацію зберігали в кофрах (скринях) і тільки набагато пізніше відбулася заміна скринь шафами, яка, до речі, йшла дуже повільно¹⁴. У Московському царстві в “Хранилах царських” (термін уведений С. О. Шмідтом), у приказних архівах, грамоти й інші державні документи зберігалися в скринях, ящиках, коробах¹⁵. У Російському державному архіві давніх актів зберігся відлитий зі срібла позолочений ковчег, у який Катерина II, перебуваючи, безсумнівно, під впливом біблійних переказів, наказала помістити Соборне укладення. Імператриця сама прагла побачити “Укладення” і віддала розпорядження, щоб його принесли у палац. Пошуки були довгими. Шукали скрізь, навіть під престолом Успенського собору, оскільки генерал-губернатор чув, що колись саме там, у Кремлі, існувала схованка для зберігання найбільш важливих царських документів¹⁶. В епоху Миколи I за наказом імператора, на додаток до

одного існуючого були відлиті з міді ще 7 масивних ковчегів, усередині покритих темним оксамитом, для кращого збереження найцінніших державних документів. У ці 8 ковчегів помістили: тексти “Російської правди”, прадавні договірні грамоти російських князів з Великим Новгородом, судівники Івана III і Івана IV, грамоту про обрання на царство Михайла Романова, грамоту про запровадження в Росії Патріаршества, Соборне укладення, договірні й духовні грамоти російських князів, записки царів і князів, що скорилися Росії, у тому числі Хмельницького про приєднання Малоросії, царські листи й ін. Вони й склали основу історико-культурної документальної спадщини імперії, покладеної на зберігання до Державного сховища старожитностей імперії (хартії, рукописи, печатки), положення про яку імператор підписав 5 квітня 1853 р.¹⁷ Один із таких ковчегів зберігся, і його можна побачити нині в кабінеті директора Російського державного архіву давніх актів. Само собою зрозуміло, що в ковчезах, скринях і т. п. зберігалися не тільки писемні, але й речові пам’ятки, цінні найдавніші реліквії. В описі майна Софійського собору від 1749 р. значився позолочений срібний ковчег з мощами Алексія, людини Божої¹⁸. У цьому зв’язку не можна не згадати, що велика християнська реліквія – десниця Іоанна Хрестителя, привезена із Чорногорії в Москву 7 червня 2006 р., теж знаходилась в ковчезі.

Але повернімося у біблійні часи. Стежити за ковчезом і скинією доручалося посвяченим левітам-священнослужителям. Це культове місце – святилище – при потребі можна було розбирати, перевозити й збирати в іншому місці. У той період прадавні іудеї вели кочовий спосіб життя, й архів, що перебував у святилищі, нерозлучно ішов за ними у всіх їхніх мандрах пустелею. У ритуальному наметі, а потім у спеціально побудованому храмі зберігався “Ковчег завіту”, скрижалі закону як першоджерело Одкровення Бога. Доля цього святого сховища була надзвичайно трагічна. Біблійне сказання переповідає історію “скрижалів завіту” з моменту угоди, укладеної з Богом на горі Синай, до його загибелі. З першої книги Царств відомо, що скриня зі священним договором перебувала у місті Силоме, що було у той час резиденцією первосвященика¹⁹. Архів неодноразово супроводжував ізраїльське військо, надаючи священного характеру війнам, які вела держава. Не завжди його присутність гарантувала перемогу. У XI ст. до н. е. ізраїльська армія у війні проти філістимлян була вщент розбита й “Ковчег завіту” потрапив у полон. В епоху правління Давида цивільна й військова адміністрація зосередилася в Єрусалимі. Туди ж був перевезений “Ковчег завіту”, освячуючи міцніючу владу популярного царя. Один із блискучих представників Дому Давидового, що царював близько 400 років, Соломон (965–928 до н. е.), спорудив поруч із царським палацом Будинок Господа²⁰. Періоди розквіту змінювалися періодами занепаду

еврейського царства. Його столиця неодноразово розорялася в ході нескінченних військових зіткнень. На якийсь час “Ковчег завіту” зник і був знайдений, за біблійним переказом, під час очищення Храму Господнього від ассірійських культових символів²¹. На думку ізраїльських дослідників Х. Тадмора й Р. Наделя, виявлена “Книга завіту” була нічим іншим, як Книгою Второзаконня або значною частиною цієї книги, яка в цей період зазнала змін і остаточної редакції, що мало на меті перетворення її в державний збір законів²². Фінал загибелі архіву наведений у Четвертій книзі Царств (гл. 25. 8–12): “Прийшов Невузардан, начальник охоронців і слуга царя вавилонського, в Єрусалим і спалив Дім Господній і дім царя... І всі більші будинки спалив²³. Таким чином, Єрусалимський храм разом з “Ковчегом завіту” в 587/586 рр. до н. е. був при повторному захопленні війнами панівної вавилонсько-халдейської династії Навуходоносора зруйнований, і подальша доля його невідома. Як невідома доля трону Бога, золотого глечика з манною й берла Аарона, що перебували там само. У зв’язку із загибеллю “Ковчег завіту” існують перекази, що він був урятований пророком Ієремією (2 Мак. 2:4), і друге, що ковчег, відповідно до прадавнього ефіопського літопису Кебра Негаст (Kebra Nagast), був зі “згоди Бога” викрадений сином цариці Савської і Соломона Менеликом, оскільки нібито євреї порушили клятву й зрадили Завіт²⁴. Отже, і шукати його потрібно в Ефіопії, швидше за все в Аксумах, де він був нібито таємно замуrowаний у каплиці найбільшого храму міста. В усякому разі, у другому храмі Зоровавеля “Ковчег завіту” уже не було²⁵.

Зберігачем архіву призначався один зі священнослужителів, але вбачати в тодішньому архіваріусові представника однієї із найдавніших професій, як би цього деяким сучасним історикам не хотілося, не слід. На них були покладені інші важливі функції. Насамперед, ці зберігачі – спочатку усних переказів, легенд і міфів, а потім і письмових текстів, коштовних предметів – мали бути освіченими й грамотними людьми, що постійно опікуються поповненням своїх лав. Для того при релігійних громадах, жрецьких храмах зазвичай відкривалися школи для дітей знаті для оволодіння знаннями й головним чином писемністю. На початковому етапі розвитку людської цивілізації, що характеризується відсутністю розвинених управлінських структур, пануванням сакрального права, що визначають геть усе, з територіальною залежністю племені до джерела їжі, зародковими торговельними відносинами й т. п. архіви створювалися для збереження, насамперед безцінних, життєво важливих для виживання документів. Письмові документи, що зберігаються у різних регіонах світу, де зароджувалася людська цивілізація, одержали близькі за значенням назви, що дозволяють визначити їхню типологічну близькість. Звичайно, це не сховища в нашому розумінні слова, а скоріше зародок того, що в майбутньому назвуть архівами. Од-

нак їх функціональна первинна спрямованість мало чим відрізнялася від сучасної практики. Вони одержували назви:

– за місцем безпосереднього зберігання: ковчег, короб, скриня (Arche, Arca, ae);

– за приміщенням, де зберігалися дерев'яні скрині з документами: скринія (scrinia), гениза, скарбниця хартій, сховища царські;

– за складанням, написанням або перепискою документів: скрипторій (scriptorium), реєстратура, ризниця;

– за складом матеріалу, на якому написаний документ: табулярій (tabularium, tabula), картулярій (charta, ea – аркуш папірусу, chartularium), царські шкурки (пергамен стародавня Персія), бумажниця (середньовічна Росія) та ін.;

– за місцем складання й зберігання документів: палац правителя, урядова будівля, адміністративне місце (Archeion); за назвою храму (Метроон), скарбниця, скарбничка (наказні архіви Російської держави);

– за культурним призначенням: Дім життя (стародавній Єгипет), мусейон, ліберія (бібліотека).

Нам важливо відзначити, що способи зберігання священних біблійних текстів та інших цінних пам'яток писемності були аналогічними формам зберігання документів у сусідніх цивілізаціях, які поставали у цей час. Схід навіть випередив набагато греко-римську цивілізацію, якій передав навички письма й зачатки архівної справи. Пізніше, швидше за все під впливом низки чинників, у тому числі Ісламу, що з'явився, численні прихильники якого зобов'язані були знати слова Пророка напам'ять, ісламізовані племена Сходу віддали перевагу усному слову над письмовим. Ці люди з гордістю іменувалися “уммис”, оскільки, не вмючи ні читати, ні писати, могли годинами відтворювати текст Священного Корану, ані разу не помилившись²⁶. На відміну від Біблії священний Коран був явлений Мухаммаду ангелом Джибрилом (Гавриїлом). Він у точності відповідав архетипу, що зберігається на “сьомому небі”, тобто місці, недоступному для людей. Протягом 23 років Коран відкривався Пророкові, який завчав текст напам'ять²⁷. Традиції “усної історії” (“усних архівів”) ще довгі століття будуть зберігатися у щоденному житті “південних народів”, у чому автор цієї статті переконався, працюючи колись серед аборигенів племені малинке у Гвінеї.

Започаткований у Древній Греції термін архів “Archeion” (корінь “arca”) походить від дієслова “arca”, ui-, ere (охороняти, оберігати, замикати й т. п.); він уживався у своєму значенні, але широкого поширення не мав ні в Древній Греції, ні у Древньому Римі. Імператор Юстиніан (482–565), що залишив світу чудовий храм св. Софії в Константинополі й здійснив кодифікацію римського права, спробував упорядкувати зберігання офіційної документації. “Нехай Ваше преосвященство, – писав він, – видасть накази по кожній із провінцій, щоб був виділений буди-

нок, у якому суддя (зберігач) повинен зберігати документи, обравши кого-небудь для нагляду за ними, так щоб документи залишалися неушкодженими й за вимогою могли б бути швидко знайдені, і нехай вони утворюють архіви, і той стан, яким нехтували в містах, буде виправлено”²⁸. Латинський термін “archivum” ніколи не зникав надовго із ужитку в письмовій християнській літературі. Досить згадати “архіваріуса Римської церкви” з життя “Олексія, людини Божої”, єдиного, хто міг прочитати лист, залишений святим перед смертю. На порозі епохи Відродження цей термін відроджується в Західній Європі для позначення вже в рамках світського суспільства місця зберігання цінних, старих паперів і документів. Енциклопедія XVII ст. дає наступне визначення архівів, підкреслюючи правовий характер документів: “сховище старих титрів і хартій, що містить права, намагання, привілеї й прерогативи будинку, міста, королівства”²⁹.

Історики архівів XX ст. (Е. Казанова, А. Бреннеке, Р. А. Ботьє, Ж. Фавьє та ін.), що одержали світську освіту, применшували вплив церковної архівістики на форми зберігання, класифікації та використання документів у світських державах, що утворюються. У Росії Н. В. Бржостовська у своїй книзі “Архіви й архівна справа в зарубіжних країнах” хоча й помістила в типології найдавніших архівів, що створюються, категорію жрецьких сховищ на перше місце, та згодом відсунула їх на задній план у зв’язку з описом розгалуженої мережі державних архівів, яка мала тенденцію збільшуватися³⁰. Вплив християнської церкви на розвиток архівної й бібліотечної справи, особливо в перше тисячоліття свого існування, був набагато ширшим і глибшим, ніж вважають автори, що досліджували історію архівів. Чинник подібного впливу повинен зайняти домінуючу позицію у всіх наукових періодизаціях, у яких сучасні вчені намагалися обґрунтувати основні етапи формування архівів³¹. І Біблія була й залишається найважливішим джерелом з історії зародження писемної культури й первісних форм зберігання документів³².

На прикладі тільки однієї, хоча й видатної історичної пам’ятки, ми розглянули зародження, розвиток, способи зберігання й передачі канонізованої культурної пам’яті народу, яка колись жила в його культурах, обрядах, звичаях. Цей тип архіву, що зберігає життєво важливі для суспільства і держави документи, пройшов шлях через століття. У щоденній процедурі демонстрації у виставковому залі Національного архіву США головних документів країни: Декларації Незалежності, Конституції США, Білля про права, які піднімаються ранком у вітрину й опускаються ввечері в підземний сейф (ковчег, скриню), чуються відгомони біблійних традицій. Слушним і неспростовним є твердження: той, хто нині дивиться в завтрашнє, повинен не допустити зникнення вчорашнього.

¹ Див.: Христианство. Энцикл. словарь. – М., 1993. – С. 207–262.

² Freyburger M. L. Archives: un peu d'histoire et d'étymologie // Revue d'archivistique de l'Université de Haute – Alsace. 1991. – N I. – Nov. P. 4–6; Delssalle Paul. Une histoire de l'archivistique. Québec, 1998. – P. 20–21. Вивчаючи етимологію терміна “архів”, деякі вчені (П. Дельсаль та ін) виводять його походження від слова “arche” (ковчег, скриня). Б. С. Ілізаров присвятив дефініції цього поняття спеціальну статтю, походження цього слова пов'язує з давньогрецьким “архе” – (початок) і близькими до нього однокорінними поняттями “архайос” (стародавній) і “архейн” (перший). “Від нього ж, – пише Б. С. Ілізаров, – веде походження і давньогрецьке слово “архейон” – урядова палата, присутствене місце, міська ратуша”. (Див.: *Ілізаров Б. С. О формировании терминов “архив”, “архивный документ” и их современной интерпретации. (Архивы СССР. История и современность. – М., 1989. – С. 4–10.)* Припущення Ілізарова можна розглядати як одну з версій. Точка зору автора цієї статті викладена нижче. Див. також статтю “Архивы”, опубліковану Є. В. Старостіним в “Большой российской энциклопедии. – Т. 2. – М., 2005”.

³ Knauers grosser Bibelfuhrer. – München, 1985.

⁴ *Крывелев И.* Книга о Библии. – М., 1959.

⁵ Мифы и легенды народов мира. В 3-х тт. – Т. I. – М., 2002. – С. 361–570.

⁶ Исход. Гл. 25. С. 10–16; (Библия. Изд. 12. – Пг., 1916. – С. 91).

⁷ З єврейської священної книги видно, що, крім кам'яних скрижалей, Бог дав Мойсею “Тору і заповідь, що Я написав для настанови народу”. Див.: Шмот 24 Мишпатим. Гл. 12 // Тора (Пятикнижие Моисеево) Иерусалим: 1992. – С. 419. Тора, що включає письмову і усну частину з коментарями, ширше П'ятикнижжя Мойсея, і, на думку єврейських учених, “за всієї начебто схожості з Біблією принципово від неї відрізняється”. Див.: *Брановер Г.* Предисловие // Тора. Иерусалим, 1992. – С. 8–9.

⁸ Книга Неемии. Гл. 8. Ст. 1–18.

⁹ *Дьяконов И. М.* Общественный и государственные строй Древнего Двуречья. Шумер. – М., 1959. – С. 38; *Санчурский Н. В.* Римские древности. – М., 1995. – С. 121; *Маяковский И. Л.* Архивы и архивное дело в иностранных государствах. – Вып. 1. – М., 1959. – С. 38 (За часів полководця Стіліхоном цей найдавніший архів був знищений).

¹⁰ Архивные курсы. Лекции, читанные в 1918 году. I. Пг., 1920. – С. 30. У Музеї образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна збереглася картина Пуссена (1594–1665) “Александр, повелевающий спрятать книги Гомера” в “ковчег” (скриня, кофр), що представляла копію з більш ранньої гравюри Маркантоніо Раймонді.

¹¹ Панорама веков. Популярная библиографическая энциклопедия. Зарубежная художественная проза от возникновения до XX в. – М., 1991. – С. 30.

¹² *Старостин Е. В., Чудиновских В. А.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах. – Свердловск, 1991. – С. 3–6.

¹³ *Чернов А. В.* История и организация архивного дела в СССР. – М., 1940. – С. 20.

¹⁴ Delsalle P. Op. cit., P. 102–105. Додамо від себе, що зміна способів зберігання документів була викликана також широким розвитком палітурної справи. З'явилася, нарешті, можливість поєднати окремі документи в книгу і поставити її на полицю.

¹⁵ *Шмидт С. О.* Российское государство в середине XVI столетия. Царский архив и лицевые летописи времен Ивана Грозного. – М., 1984. – С. 5;

Опись дел приказа Новгородской четверти, вынесенных в пожар 1626 года // ЧОИДР. Кн. I . отд. V. М., С. 28–29. Опис скарбниці Вологодського монастиря, складений в 1638 р., повідомляє про те, що монастирська скарбниця і фінансова документація зберігалися разом у “окутому залізом коробі”. Див.: *Чернов А. В.* Указ. соч., 31. Щоб поєднати ці згадки з недалеким минулим - прочитаємо опис передпокою, в якому виявився Іван Миколайович Бездомний, переслідуючи Воланда у відомому романі М. П. Булгакова: “У величезній, до крайності запусненої передньої ... стояла величезна скриня, оббита залізом”. Див.: *Булгаков М. А.* Мастер и Маргарита // Москва. – 1966. – № 11. – С. 35.

¹⁶ *Пересветов Р.* По следам находок и утрат. Изд. 2. – М., 1963. – С. 233.

¹⁷ Звернення Миколи I до біблійної традиції не було випадковим. Воно повинно було освячувати непорушність самодержавства і його міцного союзу з православ'ям і народністю. Необхідно ще раз було нагадати, що в Росії є царська влада, що вона належить Романовим і що вона від Бога. Див.: *Дреммина Г. А., Чернов А. В.* Государственные архивы СССР. Из истории Центрального государственного архива древних актов. – М., 1959.

¹⁸ Описи имущества новгородского Софийского собора XVIII – начала XIX в. Новгород., 1993. – Вып. 2. – С. 36–37. Десниця, за переказом XVII ст., була викрадена новгородським купцем. Див. також: Православная энциклопедия. – Том. II. – М., 2001. – С. 8–12.

¹⁹ Первая книга Царств. Гл. 3. Ст. 3.; Гл. 4. Ст. 3, 4, 11, 13, 17, 18, 21, 22.

²⁰ Третья книга Царств. Гл. 1. Ст. 35; Гл. 3. Ст. 12; Гл. 6. Ст. 1–38; Гл. 8. Ст. 1–21.

²¹ *Тадмор Х., Надель Р.* Библейский период // Очерк истории еврейского народа. – Израиль, 1993. – С. 82.

²² Там же. – С. 82.

²³ Четвертая книга Царств. Гл. 25. Ст. 8–12.

²⁴ *Бадж Уоллис Е. А.* (Badge Wallis E. A.) Вступление к Кебра Негаст. 1932. Ковчег Завіту в Ефіопії. <http://www.proza.ru/texts>; Аксум – таємниця Ковчега Завіту. Ковчег Завіту, як і інші священні артефакти, шукали: іудеї, хрестоносці, тамплієри, єзуїти, масони і різного роду авантюристи. І все марно. До цього підключилися голлівудські продюсери, змусивши улюбленця жінок, блискучого кіноактора Індіану Джонса взяти участь в пошуку головної християнської святині.

²⁵ *Олесницький А. А.* Ветхозаветный храм в Иерусалиме. – СПб., 1889; *Голубинский Д. Ф.* Разбор и опровержение ложного мнения о кивоте завета // ПрТСО. Ч. 21 за 1862.

²⁶ Священный Коран / Подг. Маулана Махаммад Али. – Лахор Инк. США, 1997. – С. LVII-LVIII; Белл Р., Уотт У. М. Коранистика: Введение. – М.; СПб., 2003.

²⁷ “Да, это – Коран славный в скрижали хранимой!”. (Коран 85:21–22).

²⁸ Балтазар Бонифацио. Архивы (1632). Перепечатано Лестером Б. Борком в “Американском архивисте”. – 1941. – № 4. – С. 237.

²⁹ Coeure S., Duclert V. Les Archives. – Paris, 2001. – S. 7.

³⁰ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах. – М., 1971. – С. 6–10.

³¹ *Старостин Е. В.* Методология истории архивов: периодизация // Архивы России. Методологические аспекты архивоведческого знания. – М., 2001. – С. 5–14.

³² Значно розширює наші уявлення про зародження архівів книга Гейдельберзького єгиптолога Яна Ассмана, яка вийшла друком нещодавно.

Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. – М., 2004. Корисно подивитися на архіви як на одну з форм культурної пам'яті суспільства, народу, хоча в книзі дуже багато суперечливих думок. Не менш цікава книга французького вченого А. Ж. Мартена “Histoire et pouvoirs de l'écrit”. – P., 1996.

В статье сделана попытка пересмотреть сложившееся представление о происхождении термина “архив”.

Ключевые слова: Библия; Ветхий Завет; Новый Завет; церковные архивы; архивоведение; источниковедение; терминология.

An article makes an attempt to revise formed notion of the origin of term “archives”.

Keywords: the Bible; the Old Testament; the New Testament; Church archives; archival science; source studying; terminology.

УДК 930.253(477)

Л. А. КИСЕЛЬОВА*

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ УНІКАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ

Висвітлено результати роботи Держкомархіву та державних архівів України з виявлення унікальних документів Національного архівного фонду та включення їх до розділу “Унікальні документи Національного архівного фонду” Державного реєстру національного культурного надбання.

Ключові слова: Державний реєстр національного культурного надбання. Унікальні документи Національного архівного фонду; анований перелік унікальних документів Національного архівного фонду; унікальний документ Національного архівного фонду.

До складу Національного архівного фонду включаються інформаційно насичені документи підприємств і установ різних сфер діяльності, а також документи видатних осіб, які існують у єдиному примірнику, що визначає неповторну цінність кожного. Проте в його складі виділяється частина документів, які відносяться до категорії унікальних. Це елітна частина Національного архівного фонду України, насамперед у інформаційному відношенні. Її можна визначити як національне культурне надбання. Природно, що це надбання вимагає підвищеної професійної уваги архівістів.

Досвід вітчизняного архівознавства щодо виокремлення категорій архівних документів за ціннісними ознаками та основні проблеми організації віднесення документів Національного архівного фонду до категорії унікальних досліджувався професором С. Г. Кулешовим¹. Немає сумніву, що проблема віднесення документів до категорії унікальних є актуальною, але маловивченою і потребує подальшого дослідження.

Поняття про різну значущість архівних документів було іманентно властиво усім поколінням архівістів. Проте критерії їх виявлення сформульовані тільки в радянський період, з часом вони допрацьовувалися і змінювалися. Первинне поняття унікальних і особливо цінних документів вживалося не диференційовано, але в 90-х рр. XX ст. остаточно сформувалася думка про необхідність розрізняти ці категорії.

* *Кисельова Леся Анатоліївна* – заступник начальника управління – начальник відділу зберігання та обліку Національного архівного фонду Державного комітету архівів України.

Нині висока значущість УД* знайшла закріплення у тому числі і на законодавчому рівні. Державний реєстр** запроваджено відповідно до Основ законодавства України про культуру з метою обліку об'єктів матеріальної та духовної культури виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, що мають важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу і визначають його внесок у всесвітню культурну спадщину².

До Державного реєстру відповідно до Положення про нього, заносяться, крім іншого, й документальні пам'ятки: унікальні акти державності, інші важливі архівні матеріали, кіно-, фото- і фонові документи, давні рукописи, рідкісні друковані видання. Виконавцем, крім Міністерства культури і туризму, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, є й Державна архівна служба України³.

Профільним законом УД визначено як: документ Національного архівного фонду, що становить виняткову культурну цінність, має важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу і визначає його внесок у всесвітню культурну спадщину⁴. Національний стандарт дає таке визначення унікального архівного документа (унікальна документальна пам'ятка): визначена експертизою категорія цінності архівного документа, що має виняткове значення для історії держави та суспільства, і аналоги якого за документною інформацією і (або) зовнішніми ознаками документа відсутні⁵.

Розділ “Унікальні документи Національного архівного фонду” Державного реєстру зумовлений потребою виокремлення певної групи документів, що мають виняткову історичну та іншу культурну цінність, та покликаний забезпечити гарантовану збереженість цих документів, інформування про них вітчизняну і світову спільноту, введення у науковий і культурний обіг. І це, відповідно, вимагає дотримання особливого порядку їх обліку, зберігання та користування ними.

Включення документів до розділу “Унікальні документи Національного архівного фонду України” Державного реєстру здійснюється Державною архівною службою України, яка є правонаступником Державного комітету архівів України, в установленому порядку. Певні аспекти роботи з УД було унормовано порядком віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, внесення їх до Державного реєстру⁶ та методикою і критеріями виявлення і внесення унікальних документальних пам'яток Національного архівного фонду України до Державного реєстру⁷. Отже, Державний реєстр УД до вве-

* Тут і далі – унікальний документ Національного архівного фонду.

** Тут і далі – Державний реєстр національного культурного надбання.

дення норми погодження анотованих переліків* ЦЕПК** складався із анотованих переліків державних архівів.

Чинний порядок віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних⁸ встановлює, що віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних здійснюється шляхом їх виявлення, проведення експертизи цінності, опису та внесення до Державного реєстру. За результатами проведення виявлення та експертизи цінності документів Національного архівного фонду власники документів або уповноважені ними особи укладають проекти анотованих переліків унікальних документів, що можуть бути віднесені до унікальних. Анотовані переліки подаються Державній архівній службі України на погодження ЦЕПК та внесення до Державного реєстру.

Методикою⁹ віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, визначено критерії віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, організацію роботи щодо виявлення УД, описування УД в анотованому переліку, порядок подання на розгляд анотованого переліку та внесення УД до Державного реєстру.

Критеріями віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних є походження, зміст та зовнішні ознаки документа. Кожний критерій охоплює певний склад характеристик документа, наявність яких є підставою для його віднесення до категорії унікальних. Унікальність документів, створених від 1501 р., визначається переважно за сукупністю критеріїв, характеристик. Ці документи мають бути тільки оригіналами.

Державні архіви надіслали на погодження ЦЕПК анотовані переліки УД, схвалені експертно-перевірними комісіями згідно з методикою. Всього на ЦЕПК надіслали переліки 27 держархівів, які виявили 15 унікальних фондів, 858 унікальних справ, 3222 УД¹⁰.

Аналіз анотованих переліків показав, що держархіви відносять до унікальних документи Національного архівного фонду, які переважно є особливо цінними. Це зумовило прийняття рішення про перегляд критеріїв віднесення документів до унікальних й відмова від віднесення до УД цілих справ, фондів або колекцій та внесення відповідних змін до методики¹².

Сучасний стан з формування Державного реєстру характеризується наступним. Державними архівами представлено на погодження ЦЕПК переглянуті з урахуванням змін до методики та схвалені на засіданнях експертно-перевірних комісій анотовані переліки УД¹¹. Всього 28 дер-

* Тут і далі – анотовані переліки унікальних документів Національного архівного фонду.

** Тут і далі – Центральна експертно-перевірна комісія Держкомархіву.

жархівами пропонувалося віднести до унікальних 2 361 документ, що виявлено в 1246 справах у 174 фондах. У 2009 році ЦЕПК розглянуто ці матеріали.

Після ретельного вивчення ЦЕПК прийнято рішення внести до Державного реєстру 237 УД з фондів центральних та обласних державних архівів. Зокрема, до Державного реєстру внесено Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.¹³, Заповіт Гетьмана Української держави Павла Скоропадського 3 серпня 1918 р. з автографом і сургучевою печаткою¹⁴, Універсал Директорії Української Народної Республіки про злуку з Західно-Українською Народною Республікою 22 січня 1919 року¹⁵, Закон про громадянство Української Народної Республіки 15 листопада 1921 р.¹⁶, вірші Т.Г.Шевченка “Думка” 1838 р.¹⁷, “Бандуристе, орле сизий!” 1840 р.¹⁸, “Миколі Івановичу Костомарову” 1847 р.¹⁹, “Сон” 1859 р.²⁰, лист видатного вченого-хіміка, професора Д. І. Менделєєва²¹, студентську роботу Івана Франка “Про Лукіана і його сучасність”²², грамоти на пергаменті XIII–XV століть²³ та інші.

Серед відхилених документів ті, що належать до типової документації, мають регіональне значення або не мають сукупності критеріїв, за якими можуть бути віднесені до унікальних. Наприклад, родовідні книги дворян у Державному архіві Хмельницької області, ревізські казки у Державному архіві Вінницької області. Звичайно, це насправді досить цікаві документи і за своїм змістом, і своїм оформленням, але подібні документи є в інших архівах. Унікальними ж мають бути ті документи, які єдині та неповторні за своїм значенням, змістом, важливістю інформації, зовнішнім оформленням та іншими важливими критеріями.

Документи, які не ввійшли до Державного реєстру, безперечно, мають культурну й історичну цінність, і необхідно розглядати доцільність повернення такої окремої категорії документів Національного архівного фонду як “особливо цінні”, котра не унормована в українському архівному законодавстві.

Набутий досвід з формування Державного реєстру УД Держкомархівом проаналізовано й висвітлено під час проведення у жовтні 2010 р. семінару з питань організації роботи з УД для голів експертно-перевірних комісій державних архівів та Національної академії наук України.

Робота із УД охоплює великий спектр видів архівних робіт: це – виявлення, експертиза цінності, описування, облік, зберігання, перевіряння наявності та стану документів, створення страхового фонду документів та фонду користування ними, проведення грошової оцінки і організацію страхування УД.

Державний реєстр – це фактично список. Але щоб внести в нього дані, потрібно провести серйозну наукову роботу, зробити детальний опис документа. Виявлення, описування та віднесення документів На-

ціонального архівного фонду до унікальних потребують від архівістів, які здійснюють цю роботу, високих професійних знань, часто й знання староукраїнської, староросійської, церковнослов'янської, латинської та іноземних мов, зокрема польської, угорської, румунської, німецької, французької, якими написані документи, а також знань фондів власного архіву й інших архівів України та світу. На жаль, не може бути універсальних порад і рекомендації для всіх архівів, зважаючи на специфіку їх фондів та склад документів.

Можна виділити основні недоліки у складанні анотованих переліків. Так, державні архіви не завжди здійснюють страхування документів й не зазначають відповідні графи анотованих переліків; не завжди якісно й детально складається анотація на УД, у графі 12 “Характеристика унікальності” не завжди подається детальне обґрунтування унікальності кожного документа з перерахуванням усіх критеріїв, за якими документ віднесено до унікальних; інколи запис анотованого переліку заповнюється не на окремі документи, а на цілу справу, при цьому не завжди зрозумілі критерії, за якими документи віднесено до унікальних.

Існують розбіжності в частині внесення до Державного реєстру УД окремих видів документів, які містять записи про відомих осіб – ревізьких казок та метричних книг. З одного боку ревізькі казки та метричні книги – це масові документи, а з іншого боку, їх окремі записи можуть торкатися неординарних особистостей, не тільки в Україні, а й у світовому масштабі.

Постає питання, чи може бути унікальним документ, якщо він має подібні у своєму роді? Думаю, не може. Наприклад, Державним архівом в Автономній Республіці Крим було запропоновано включити до Державного реєстру 70 документів із автографом імператора Миколи I. Вибрати з них УД досить важко, тому тут необхідно застосовувати порівняльний аналіз та визначитися за сукупністю критеріїв.

Складніша справа з особистостями. Наприклад, до УД віднесено лист із автографом Д. І. Яворницького²⁴. Відомо, що на сьогодні виявлено близько 500 листів Д. І. Яворницького, які зберігаються в різних архівах, бібліотеках, музеях та приватних колекціях України та Росії²⁵, у той же час віднесенням документу до унікальних підкреслено значущість самої особистості академіка Д. І. Яворницького. Очевидно, прийде час, коли буде проведено порівняльний аналіз усіх листів й визначено серед них унікальний.

Не викликає сумніву всесвітня відомість та значущість для України та світу таких осіб серед діячів культури, як Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко. У той же час постає питання, чи усі документи із автографом цих видатних осіб або інформацією про найбільш важливі події їх життя визнавати унікальними? Вважаю, якщо це власноруч написаний твір, то так.

Більше того, зустрічаються випадки, коли поетом написано улюблену поезію декілька разів. Наприклад, на сьогодні виявлено п'ять автографів вірша “Сон” Т. Г. Шевченка²⁶, один із яких зберігається у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України й включений до Державного реєстру УД.

Окремо хочу зупинитися на універсалах гетьманів — тут виникає колізія з критеріями унікальності цих документів. Універсали – це здебільшого документи майнового характеру. Визнати всі їх унікальними неможливо. Під час розгляду ЦЕПК анотованого переліку Центрального державного історичного архіву України, м. Київ професором С.Г. Кулешовим запропоновано відносити до унікальних перший і останній універсал кожного гетьмана з врахуванням його оригінальності і наявності зовнішніх ознак того часу. Також потрібно враховувати не регіональний аспект, а національний.

Оскільки порядок ведення Державного реєстру УД передбачає й можливість виключення документу із Державного реєстру, то у міру надходження пропозицій від власників документів Національного архівного фонду або уповноважених ними осіб, очевидно, буде проводитися додаткова експертиза цінності деяких УД.

Інформуванню про УД, введенню їх у науковий і культурний обіг сприяють публікації архівістів, так С. А. Каменевою вперше опубліковано й подано опис та характеристику унікальності Універсалу гетьмана Івана Самойловича охочекомонному полку Якова Павловського скласти присягу на вірність новому царю Петру Олексійовичу²⁷; Ж. І. Сергою опубліковано заяву Симона Васильовича Петлюри на ім'я Київського міського голови з проханням про зарахування його на вакантну посаду архіваріуса Межового відділення Київської міської управи²⁸; Н. В. Маковською подано короткий опис історичних умов створення та характеристику унікальності Декларації про державний суверенітет України²⁹; Т. П. Папакіною визначено характеристику унікальності Універсалу Директорії Української Народної Республіки про злуку з Західно-Українською Народною Республікою³⁰, В. М. Шепелюком подано історію написання та характеристику унікальності вірша Т. Г. Шевченка “Сон”³¹.

Виконану роботу слід розглядати як важливий, але не останній крок у формуванні Державного реєстру. Треба постійно дотримуватися вимог щодо забезпечення збереження УД та щорічно проводити їх страхування. Окрім роботи із вже внесеними до Державного реєстру УД слід продовжити пошук виявлення УД, проведення експертизи їх цінності, внесення до Державного реєстру та проведення усіх необхідних видів роботи щодо забезпечення їх збереження та обліку, грошової оцінки, страхування, створення страхового фонду та фонду користування.

Крім того, дотепер виявлення УД проводилося лише у державних архівах й переважно у фондах дорадянського періоду. Виявлення УД радянського періоду ускладнюється неоднозначністю їх оцінки за вказаними в Методиці критеріями. Необхідно активізувати роботу з виявлення УД в особових фондах, колекціях документів, НТД. Також необхідно активізувати роботу з виявлення УД в музеях і бібліотеках. Не виключено, що у фондах цих установ можуть бути виявлені документи, що належать до XV ст. і раніше.

Виявлення також потрібно проводити серед документів приватних колекцій фізичних осіб, що знаходяться у власників. Держкомархівом уже затверджено порядок обліку УД, що зберігаються у власників документів або уповноважених ними осіб, що перебувають у зонах комплектування архівних установ³².

Кожен УД, внесений до Державного реєстру заслуговує на окрему увагу й чекає на своїх дослідників. А скільки ж архівних документів ще чекають визнання їх унікальності? Очевидно, серед них Пересопницьке Євангеліє (1556–1561 рр.); одна з перших демократичних конституцій світу – Конституція Пилипа Орлика 5 квітня 1710 р., оригінали якої зберігаються в архівах Росії, Швеції та Франції; четвертий Універсал Центральної Ради 22 січня 1918 р., котрим проголошувалася повна незалежність Української Народної Республіки.

Таким чином, Держкомархівом та державними архівами проведено величезну роботу з виявлення УД та внесення їх до розділу “Унікальні документи Національного архівного фонду” Державного реєстру. Але набутий досвід свідчить про необхідність подальшого теоретичного обґрунтування та нормативно-методичного забезпечення цієї важливої роботи. По-перше, при віднесенні документів до унікальних архівістам необхідно застосовувати всебічний порівняльний аналіз документів Національного архівного фонду, враховувати сукупність критеріїв та національний аспект. По-друге, слід продовжити вдосконалення критеріїв віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних. По-третє, потребує підвищення професійності архівістів, які виконують таку важливу суспільно значущу справу, як виявлення та описування УД.

¹ Кулешов С. До проблеми віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних / Сергій Кулешов // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 2008. – Т. 16. – С. 15–29.

² Закон України “Основи законодавства України про культуру” від 14 лютого 1992 року N 2117-ХІІ.

³ Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 № 466 “Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання”.

⁴ Про Національний архівний фонд та архівні установи : Про внесення змін до Закону України від 13.12.2001 р. № 2888-III // Відом. Верховної Ради України. – 1994. – № 15. – Ст. 86.

⁵ Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять [Текст] : ДСТУ 2732:2004 / Розробники: С. К улешов (кер. розробки), О. Загорецька, Л. Драгомірова [та ін.]. – На заміну ДСТУ 2732-94 ; чин. від 2004-28-05. – К. : Держспоживстандарт України, 2005. – 32 с. – (Національний стандарт України).

⁶ Порядок віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, внесення їх до Державного реєстру національного культурного надбання та зберігання, затверджений постановою Кабінету Міністрів України “Деякі питання формування і функціонування Національного архівного фонду” від 16 листопада 2002 р. № 1739.

⁷ Методика і критерії виявлення і внесення унікальних документальних пам’яток Національного архівного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання, затверджена наказом Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України та Національної академії наук від 19 листопада 1998 р. № 73/298.

⁸ Порядок віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, їх обліку та зберігання, затверджений постановою Кабінету Міністрів України “Про проведення експертизи цінності документів” від 8 серпня 2007 р. № 1004.

⁹ Методика віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, затверджена наказом Держкомархіву від 19.02.2008 р. № 34 і зареєстрована в Міністерстві юстиції України 12 березня 2008 р. за № 202/14893.

¹⁰ Відповідно до наказу Держкомархіву “Про організацію виявлення унікальних документів НАФ” від 21.03.2008 р. № 49.

¹¹ Відповідно до наказу Держкомархіву “Про організацію виявлення унікальних документів НАФ” від 16.01.2009 р. № 7.

¹² Зміни до Методики віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, затверджені наказом Держкомархіву від 25.11.2008 р. № 237, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 17.12.2008 р. за № 1203/15894.

¹³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 1, оп. 16, спр. 4630, арк. 2.

¹⁴ Там само, ф. 3766, оп. 3, спр. 10, арк. 3–4.

¹⁵ Там само, ф. 1429, оп. 1, спр. 5, арк. 5.

¹⁶ Там само, ф. 1065, оп. 4, спр. 96, арк. 48–50.

¹⁷ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, ф. 506, оп. 1, спр. 1, арк. 3.

¹⁸ Там само, ф. 506, оп. 1, спр. 2, арк. 1.

¹⁹ Там само, ф. 506, оп. 1, спр. 7, арк. 2.

²⁰ Там само, ф. 506, оп. 1, спр. 11, арк. 1.

²¹ Державний архів Дніпропетровської області, ф. 680, оп. 1, спр. 331, арк. 1.

²² Державний архів Львівської області, ф. 26, оп.11, спр. 1339, арк. 1–17.

²³ Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 131, оп.1, спр. 1–150

²⁴ Державний архів Херсонської області, ф. 5, оп. 1, спр. 4, арк. 140.

²⁵ *Абросимова С. В.* З епістолярної спадщини академіка Д. І. Яворницького / *С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова* // Український історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 114–165.

²⁶ *Шепелюк В. М.* Вірш Тараса Шевченка “Сон” (“На панщині пшеницю жала”) // Архіви України. – 2010. – № 1 (267). – С. 135–137.

²⁷ *Каменєва С. А.* Універсал гетьмана Івана Самойловича охочекомонному полку Якова Павловського скласти присягу на вірність новому царю Петру Олексійовичу // Архіви України. – 2009. – № 6 (266). – С. 211–220.

²⁸ *Серга Ж. І.* Справа “Про службу Симона Васильовича Петлюри” у фондах Державного архіву міста Києва // Архіви України. – 2009. – № 5 (265). – С. 221–226.

²⁹ Декларація про державний суверенітет України. Підготувала Маковська Н. В. // Архіви України. – 2010. – № 3–4 (269). – С. 167–179.

³⁰ *Папакіна Т.* Універсал Директорії Української Народної Республіки про злуку з Західно-Українською Народною Республікою // Архіви України. – 2009. – № 5 (265). – С. 164–167.

³¹ *Шепелюк В. М.* Вірш Тараса Шевченка “Сон” (“На панщині пшеницю жала”) // Архіви України. – 2010. – № 1 (267). – С. 135–137.

³² Порядок обліку унікальних документів, що зберігаються у власників документів або уповноважених ними осіб, що перебувають у зонах комплектування архівних установ, затверджений наказом Держкомархіву від 16 серпня 2010 р. № 124, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 8 вересня 2010 року за №789/18084.

Освещены результаты работы Госкомархива и государственных архивов Украины по выявлению уникальных документов Национального архивного фонда и включению их в раздел “Уникальные документы Национального архивного фонда” Государственного реестра национального культурного наследия.

Ключевые слова: Государственный реестр национального культурного наследия; уникальные документы Национального архивного фонда; анотированный перечень уникальных документов Национального архивного фонда; уникальный документ Национального архивного фонда.

The article highlights the results of the activity of the State Committee on Archives and State Archives of Ukraine concerning the revelation of unique documents of National Archival Fond and the insertion them into “Unique documents of National Archival Fond” section of the State register of national cultural heritage.

Key words: the State register of national cultural heritage; unique documents of National Archival Fond; an annotated list of unique documents of National Archival Fond; unique document on National Archival Fond.

УДК [930.25+930.253](477)

В. Г. БЕРКОВСЬКИЙ*

**ПОПОВНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ
ДОКУМЕНТАМИ АРХІВНОЇ УКРАЇНІКИ (2010–2011 рр.)**

Подано підсумки роботи центральних державних архівів України з поповнення Національного архівного фонду документами архівної україніки за період з 1 січня 2010 р. до 1 квітня 2011 р., визначено головні вектори співпраці із зарубіжним українством у напрямку пошуку, реєстрації та повернення документів архівної україніки.

Ключові слова: центральні державні архіви України; Національний архівний фонд; архівна україніка.

Важливою потенційною складовою історико-культурної спадщини народу України є ті документальні та музейні колекції, які в результаті різного роду історико-політичних подій опинилися або були утворені українцями за кордоном. Утворені в діяльності громадських, політичних, культурних та бізнесових організацій зарубіжного українства, представниками української еліти поза межами Вітчизни ці документи відображають не лише історію української діаспори, але й основні віхи в історії України, дозволяють ширше поглянути на генезу української державності у світовому контексті. Закон України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” (1994) містить норму про державну опіку щодо проведення заходів з метою поповнення Національного архівного фонду документами історико-культурної спадщини України, які знаходяться за кордоном та документами іноземного походження, що стосуються історії України.

Виявлення, взяття на облік, повернення, придбання або відтворення в копіях документів віднесених до категорії “архівна/зарубіжна україніка” стало одним із пріоритетних напрямків роботи, як Державного комітету архівів України та Центральних державних архівів України, так і всієї архівної галузі в цілому. Зокрема, у 1999 р. Держкомархів України затвердив “Порядок здійснення централізованого державного обліку документів історико-культурної спадщини, що знаходяться за кордоном, та документів іноземного походження, що стосуються історії України”. У зв’язку із проведенням обліку архівної україніки у 2001 р. прийнято рішення “Про створення баз даних на зарубіжні документи історико-культурної спадщини України та документи іноземного походження з історії України”, а у листопаді 2002 р. – “Про підготовку

* *Берковський Владислав Георгійович* – кандидат історичних наук, директор Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

основних засад міжвідомчої Програми “Архівна спадщина української еміграції та діаспори ХХ ст.”. Врешті у грудні 2006 р. Державним комітетом архівів України прийнято рішення “Про виявлення зарубіжної архівної україніки державними архівними установами”, спрямоване на створення та реалізацію програми виявлення архівної україніки за межами України на період з 2001 р. по 2010 р.

Виконання протягом майже 7 років зазначених вище завдань архівними установами України довело, що повноцінна робота з виявлення, обліку, повернення та забезпечення збереженості документів української діаспори є можливою лише за умови створення єдиного координаційного центру з питань роботи з документами архівної україніки.

З 12 травня 2007 р. почав діяти Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ). Саме на цей архів державою було покладено місію поповнення, у тісній співпраці з закордонним українством, Національного архівного фонду документами, що належать до культурної спадщини української нації та перебувають за кордоном.

Вже з 2008 р. основна частина архівної україніки стала надходити на зберігання до ЦДАЗУ. Однак донині документи зарубіжного українства продовжують надходити і до інших центральних державних архівів, що викликано декількома факторами. По-перше, це потреба у специфічних умовах забезпечення збереженості, наприклад кіно-, фото- та аудіо-документів, картин, скульптур, музейних предметів. По-друге, це потреба збереження цілісності фондів, за рахунок долучення документів архівної україніки до вже існуючих (раніше переданих) фондів з документами української діаспори. По-третє, це воля фондоутворювачів, які, згідно із Законом України “Про Національний архівний фонд і архівні установи”, самостійно обирають місце зберігання своїх документів.

Таким чином, за період від 01.01.2010 по 01.04.2011 року, у рамках виконання галузевої програми “Архівна Україніка”, на постійне зберігання до центральних державних архівних установ України надійшло понад 42 тис. документів та 8 тис. примірників літератури та періодичних видань української діаспори, з них майже 86 % надійшло на зберігання до Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

**Надходження документів української діаспори
до центральних
державних архівів України
за період від 01.01.2010 по 01.04.2011 рр.**

До ЦДАМЛІМ України з Бразилії у січні 2010 р. надійшло чергове надходження до особового фонду Віри Вовк – української письменниці, автора поетичних збірок, літературознавчих праць, перекладів. Серед переданих

документів є: її твори (“Коляда на щедрий вечір” (2007)), листи до брата Я. Селянського та його до фондоутворювачки (2008), стаття Зоряна Шкіряка “Політика – моє покликання” (2007), друковані видання (книга Heleha Kolody. Wira Selanski. Sinos; Antologia da poesia ukrainiana. Rio de Janeiro – Lisboa. 2009). Всього передано 5 документів та 1 примірник літератури, які охоплюють період з 2007 по 2009 р.

До ЦДАЗУ із США у січні 2010 р. родиною відомих українських громадських діячів Валентином та Раїсою Кохно передано документи українського релігійного діяча на еміграції, протодіякона Василя (Потієнка). Зокрема, це документи про громадську та релігійну діяльність, документи біографічного характеру, різного роду доповіді та промови, спогади та статті В. Потієнка. Всього передано 206 документів та 6 музейних предметів за період 1920-х – 1945 р.

До ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного у березні 2010 р. Почесний член Всеукраїнського жіночого товариства ім. Олени Теліги Ярослава Плав'юк (Канада) передала на постійне зберігання до архіву колекцію аудіозаписів (6 грамплатівок) творів українських композиторів М. В. Лисенка, С. П. Людкевича, К. Г. Стеценка у виконанні хору “Україна” (Монреаль, 1959 р.) під керуванням видатного українського диригента Н. Городовенка. Всього у колекції 15 музичних творів, а серед них хорова поема “Прометей” К. Г. Стеценка, кантата “Заповіт” С. П. Людкевича на вірш Т. Г. Шевченка, народна пісня “І шумить, і гуде” у музичній обробці М. В. Лисенка тощо.

До ЦДАЗУ у травні 2010 р. за посередництвом Нікітіної Г. П. (м. Київ) надійшли документи українського інженера та громадського діяча з Італії – О. С. Сухенка (1918–2000). Передано: листування О. Сухенка з В. Жилою та Ф. Сисином (1987–1990); особисті документи фондоутворювача: посвідчення, дипломи, сертифікати про членство в міжнародних наукових інституціях, документи про отримання італійського громадянства (1948–1977); документи про службову діяльність у “L’electricite Medicale et Industrielle” (Франція), “Sital Systems Srl” (Італія); документи про підприємницьку та наукову діяльність О. Сухенка. Також до складу переданої колекції увійшли документи родичів О. Сухенка: В. І. Сухенка – батька, О. В. Д. Сухенко (Кринкіної) – дружини. Всього на постійне зберігання передано 325 документів, які охоплюють період 1932–1997 рр.

У травні За посередництва Андрес Г. О. (м. Канів) до архіву надійшли документи Чиказької філії Об’єднання Демократичної Української Молоді (США). Зокрема, це документи, що висвітлюють організацію та проведення концертів, які влаштовувалися представниками філії ОДУМ у Чикаго (США) протягом 1966–1990 рр.; заходів з нагоди вшанування пам’яті І. Багряного, С. Петлюри, І. Мазепи, урочистого відкриття пам’ятників митрополиту В. Липківському та до 60-ліття Голодомору в Україні (м. Блумінгдейл, США). Окрему групу серед переданих документів становлять матеріали про діяльність Української Революційно-Демократичної Партії за 1970–1979 рр.

Всього на постійне зберігання передано 46 документів, які охоплюють період 1966–2005 рр.

До ЦДАМЛМ України у липні 2010 р. відомим російським мистецтвознавцем Тетяною Михайлівною Кузьмічовою передано документи драматурга, громадського діяча О. Є. Корнійчука. Індивідуальні та групові фотографії О. Є. Корнійчука та його дружини акторки М. Ф. Корнійчук 50–60 років на дачі в селі Плюти Обухівського району Київської області. Всього надійшло 13 фотодокументів

До ЦДАЗУ у липні 2010 р. відомим українським громадським та політичним діячем у США Валентином Кохном передано документи Українського Православного Братства ім. Митрополита Василя Липківського: книги та унікальні періодичні видання української діаспори. Всього на постійне зберігання передано 898 примірників, які охоплюють період 1946–2010 рр.

До ЦДАМЛМ України у липні 2010 р. російським письменником-перекладачем Арсенієм Дмитровичем Струком надіслано статтю Ж. Орехової “К юбілею писателя Струка Арсения Даниловича” (2009) та власну книгу “Вечерний невод”. – Калуга: “Полиграф-Информ”, 2010.

До ЦДАМЛМ України у липні 2010 р. із Великобританії колекціонером Микитою Дмитровичем Лобанів–Ростовським передано копії статей М. Пожарської “Сокровища, спасенные от забвения” (1988) про показ у Музеї образотворчого мистецтва імені О. С. Пушкіна в Москві колекції “Російського театрального – декоративного мистецтва 1880–1930 рр. Микити та Ніни Лобанових-Ростоцьких, найбільшого і найзначнішого зібрання робіт російських художників” та О. Сперанської (1999) про зазначену колекцію.

До ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного 21 серпня 2010 р. Іреною Белл, донькою інженера Ярослава Зайшлого, було передано компакт-диск зі світлинами із сімейного архіву. Понад 380 фотографій містять інформацію про діяльність товариства “Сільський господар”, фіксують жанрові сцени із життя сільського населення, урочисті заходи та свята, церковні відправи, сплавлення лісу карпатськими річками, випас худоби тощо. Окремо можна виділити цикл фотоетюдів із зображенням українських сіл, карпатських краєвидів, видів м. Коломиї, відзнятих під час подорожей та роботи у сільських філіях товариства. Автором більшої частини світлин, датованих 1930-ми рр., є Я. Зайшлий.

До ЦДАК України у вересні 2010 р. Архівом Чеської Академії Наук – Інститутом Масарика, у ході відрядження делегації українських архівістів до Чеської Республіки, передано 14 копій архівних документів, які стосуються діяльності академіка М. С. Грушевського. Зокрема, це листи М. С. Грушевського до відомого чеського історика, славіста та візантолога Ярослава Бідло, чернетки статей М. С. Грушевського, стаття Карела Кадлека про наукову діяльність М. С. Грушевського тощо.

До ЦДАЗУ у вересні 2010 р. на постійне зберігання передано документи про діяльність Ліги українських меценатів, серед них і матеріали про організацію та проведення Міжнародного конкурсу знавців української мови ім. П. Яцика, листування з провідними сучасними українськими політичними діячами (В. Ющенко, Ю. Тимошенко, О. Морозом). Всього надійшло 264 документи за період 1997–2007 рр.

До ЦДАВО України у жовтні 2010 р. співробітницею Архіву-музею Української Вільної Академії Наук і Нью-Йорку О. Радиш-Міяковською, за посередництвом Державної служби з контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, у дар Україні передано документи (закордонний паспорт та дублікат перепустки за кордон, від квітня 1919 р.) Олександри Дроздовської – доньки військового аташе при Українському посольстві у Швейцарії.

До ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного у листопаді 2010 р. Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України в особі Ю. К. Савчука передала до архіву фонозаписи та світлини з особистого архіву відомої правозахисниці, громадської діячки та журналістки Надії Світличної. Документи були передані у дар чоловіком Надії Світличної – Павлом Стокотельним. Фотодокументи відображають діяльність Української національної асоціації у Сполучених Штатах Америки. Передані аудіокасети (бл. 1400 од.) містять записи, зібрані та задокументовані Н. Світличною під час роботи в Українській редакції радіо “Свобода”.

До ЦДАЗУ у листопаді 2010 р. Харківським приватним музеєм міської садиби, в особі його директора А. Ф. Парамонова, передано документи відомого актора та режисера І. М. Біра. Таким чином на постійне зберігання надійшло 4 умовних справи, які охоплюють період 1913–2008 рр. та зберігають у собі документи про діяльність фондоутворювача, його спогади про відомих діячів мистецтва Росії та України 1920-х – 1930-х рр., театральні афіші. 17 листопада, на виконання заповіту відомого українського громадського діяча Валентина Кохна (США), від Української Православної Богословської Академії надійшли документи Українського Православного Братства ім. Митрополита Василя Липківського. Зокрема, документи голови Управи Українського Православного Братства ім. Митрополита Василя Липківського в еміграції (США) А. Яременка (1948–1975 рр.), матеріали (нотатки та повідомлення) до зборів Братства (1958–1967), Протокол П'ятого Собору УАПЦ 27–28 квітня 1974 р. (м. Чикаго, США), Статути Українського Допомогового Комітету в Тюрінгії (Німеччина) (1940-і рр.), матеріали Свято-Введенської Парафії УАПЦ (м. Ашафенбург, Німеччина) (1946–1947), тощо. Всього на постійне зберігання передано 10681 документ за період 1940–1970-х рр. У листопаді 2010 р. згідно з угодою про співпрацю від Фондації ім. О. Ольжича на постійне зберігання передано колекцію документів провідних громадсько-політичних організацій української діаспори. Зокрема, це документи Світового Конгресу Вільних Українців (97 справ за період 1960-х – 1980-х рр.), Організації Державного Відродження України (12 справ за період 1930–

1970-х рр.), Координаційної ради ідеологічно споріднених націоналістичних організацій (14 справ за період 1960-х – 1980-х рр.), Об'єднання Українських Академічних товариств “Зарево” (10 справ за період 1940–1950-х рр.), Українського Визвольного Фонду (92 справи за період 1935–1992 рр.), Українського Національного Об'єднання в Канаді (13 справ за період 1932–1980 р.), редакції газети “Самостійна Україна” (2 справи за період 1950-х – 1970-х рр.), Організації українських націоналістів (1 справа). Також надійшли документи Української Народної Республіки в екзилі (14 справ) та Австралійсько – Ново-Зеландської Єпархії УАПЦ (48 документів). Всього на зберігання надійшло близько 20 000 документів за період 1930–1990 рр. Фондацією ім. О. Ольжича у грудні 2010 р. до архіву передано на постійне зберігання колекцію книг та періодичних видань української діаспори. Всього надійшло понад 4 000 примірників видань за період 1930-х – 1990-х рр.

До ЦДАЗУ у лютому 2011 р. Раїсою Кохно (США), згідно заповіту її чоловіка В. Кохна, передано документи про громадську та суспільно-політичну діяльність цієї родини в еміграції, а також примірники рідкісних періодичних видань української еміграції. Всього на постійне зберігання надійшло 213 документів, 45 книг та 23 періодичних видання за період 1930–2010 рр. На постійне зберігання також передано документи Українського відділення Міжнародної культурно-освітньої асоціації: статuti, протоколи засідань, матеріали різноманітних культурно-освітніх акцій (напр. Дні української культури в Чикаго). Всього передано 730 документів за період 2002–2010 рр.

До ЦДАМЛМ України 14 березня 2011 р. Павлом Стокотельним, за посередництва Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, передано понад 4 тисячі архівних документів із особистого архіву журналістки-шестдесятниці, правозахисниці, громадської діячки Надії Світличної (1936–2006). Серед надісланих документів виокремлюються тексти радіопередач Надії Світличної “Новини Українського життя Південної Америки (1988), листування Н. Світличної з А. Гінзбург, Л. Дражевською, Г. Куксою, Р. Мороз, братом Іваном Світличним (1979–2000), М. Андрушком, З. Бігун, Л. та Х. Браницькими, А. Горською, М. Горбалем, О. Заливахою, К. Кричевською – Росандіч, М. Мовчаном, Л. Палій, Г. Севрук, Яром Славутичем, Ю. Стефаніком та ін. (1967–2006). Передано також документи членів родини Н. Світличної, зокрема документами брата фондоутворювачки, відомого українського письменника Івана Світличного (1950–1960-і рр.).

До ЦДАЗУ у березні 2011 р. згідно з угодою про співпрацю від Фондації ім. О. Ольжича на постійне зберігання передано документи видатних українських наукових, громадських та політичних діячів в еміграції. Це колекції документів проф. Полікарпа Геращенка, Олега Лашенка, Ілька Борщака, Аркадія Жуковського, Любомира Винара, Богдана Беднарського. Всього передано понад 3 тис. документів за період 1930–1990-х рр. Фондацією ім. О. Ольжича на постійне зберігання до архіву передано також документи про діяльність Проводу Українських Націоналістів та Організації Українських Націоналіс-

тив.Фундацією ім. О. Ольжича на постійне зберігання до архіву передано рідкісні періодичні видання української діаспори, напр. газети: “Краківські вісті” (підшивка за 1943 рр.), “Лемківські вісті” (Торонто, Канада, підшивки за 1960–1970 рр.), “Українське слово” (Франція, повна підшивка за 1960–1990 рр.). Всього надійшло 4 тис. примірників за період 1920-х – 2000-х рр.) За посередництва Ю. Жданович (м. Київ) до ЦДАЗУ надійшли документи Української пластової організації “Пласт” – документи пластових вишколів, пластова та скаутська література тощо. Всього передано 31 документ та 51 книгу за період 1950-х – 1990-х рр.

Представлены итоги работы центральных государственных архивов Украины по пополнению Национального архивного фонда документами архивной украиники за период с 1 января 2010 г. по 1 апреля 2011 г., определены главные векторы сотрудничества из зарубежным украинством в направлении поиска, регистрации и возвращения документов архивной украиники.

Ключевые слова: центральные государственные архивы Украины; Национальный архивный фонд; архивная украиника.

There are published the results of work of State Archives of Ukraine on filling the National Archival Fond with the documents on archival ucrainica during January 1, 2010 – April 1, 2011. Main direction of cooperation with foreign Ukrainian community on search, registration and return of archival ucrainica documents are outlined.

Keywords: Central State Archives of Ukraine; National Archival Fond; archival ucrainica.

Юрій КОСТЕНКО,

Надзвичайний і Повноважний
Посол України
в Китайській Народній Республіці
і в Монголії (за сумісництвом)

На дипломатичній службі я вже 42 роки. Як одному з тих, хто найдовше працює в системі Міністерства закордонних справ України, мені дуже приємно говорити про архів нашого відомства. У нашому архіві зберігаються документи, починаючи від епохи Мануїльського і Корнійчука. Багато матеріалів пов'язаних з між-

народними організаціями, з якими співпрацювала Україна. Скажу без перебільшення: для кожного з нас, хто розпочинав кар'єру наприкінці 60-х – початку 70-х років минулого століття, великою і обов'язковою школою було освоєння архівних пластів української дипломатії радянських часів. Золотим правилом для нас, молодих дипломатів, було працювати в архівах. Старші колеги радили починати свою роботу з вивчення архівних документів. Я вдячний долі, що мені свого часу було доручено займатися проблематикою міжнародного агентства з питань ядерної енергетики. Вивчення архівних документів дало мені змогу підготувати і опублікувати 5 чи 6 ґрунтовних статей про його діяльність. А потім так склалося, що я був призначений послом при згаданому агентстві, представником України, виконуючи важливу державницьку функцію. Я впевнений, що вивчення історії агентства за архівними документами ще до роботи повпредом України мені допомагало потім працювати так продуктивно.

Пам'ятаю, як у 70-і роки ми створювали у Центральній публічній бібліотеці (нині – Національна бібліотека імені В. І. Вернадського) бібліотеку ООН. Для цього через наше міністерство надсилалися примірники документів цієї організації. На той час це було серйозним інноваційним явищем. Відвідувачі бібліотеки мали змогу відкривати для себе ООН не з періодичних московських видань, а з першоджерел.

Будучи послом у Німеччині, я багато співпрацював з Головним архівним управлінням. Ми передавали в Україну повернуті німецькою

стороною фотоархіви на склі. Це ж ми робили і в Австрії, повертаючи архіви Директорії. Хочу наголосити: ми робили дуже корисну справу, збагачуючи нашу національну історико-культурну спадщину.

Нині впорядкувати усі архіви МЗС України надто складно через брак коштів, але це справа вкрай важлива та необхідна і потребує спільних зусиль як урядовців, так і архівістів.

Олександр ПОНОМАРЬОВ,
народний артист України

Особисто мені не доводилося звертатися до державних архівів, однак я глибоко переконаний у величезній значущості роботи архівістів для суспільства в цілому і кожного громадянина зокрема. Усі ми маємо право знати історію своєї родини, місцевості і власної країни. Не зрозумівши минулого, його уроків і висновків, надзвичайно важко, а то й неможливо проектувати майбутнє. Утім, історія сама по собі – річ складна. Минає час, і ми вже по-іншому оцінюємо ті чи інші події. Ось чому так важливо звертатися до першоджерел, документів, роль і значення яких у відновленні історичної правди неможливо переоцінити.

Я пригадую роки навчання у Хмельницькому музичному училищі. Ми їздили в Карпати, спілкувалися зі старожилами цього мальовничого краю, записували давні закарпатські пісні. Мабуть, наші нотатки десь зберігаються, а у майбутньому становитимуть якусь частину документальної музичної спадщини Закарпаття.

Народ, який не знає своєї історії, не має майбутнього. З цим твердженням важко сперечатися. Відтак дуже важливо, щоб громадяни цікавилися історією, вивчали її за правдивими матеріалами, маючи вільний доступ до архівних документів. Саме це сприятиме повнішому аналізу й розумінню історичних фактів і подій. Але політика держави щодо розсекречування архівів має бути виваженою. Якщо оприлюднення таємних документів не викликатиме в суспільстві напруги і ворожнечі, то в такій справі потрібно давати “зелене” світло. Якщо ж це становитиме загрозу для незалежності держави – такі документи й надалі повинні зберігатися з грифом таємності.

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК [930.2:94](477)"1917/1921"

Р. Я. ПИРІГ*

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ: АРХІВНИЙ СЕГМЕНТ

Публікація містить загальну повидову класифікаційну характеристику джерел з історії українського національно-визвольного руху, а також розкриває інформаційний потенціал фондів архівосховищ України з цієї важливої і складної теми.

Ключові слова: історичне джерело; архів; фонд; документ; путівник.

Джерельна база історії Української революції формувалася у складних умовах зламу старих і формування нових суспільних відносин. Становлення української державності, владних інститутів вимагало офіційного документування їхньої діяльності, архівування та збереження матеріалів поточного діловодства. Часті та динамічні зміни владних режимів, рейдуючий спосіб функціонування урядового апарату, спрощені способи фіксації його діяльності й численні втрати документальних матеріалів негативно відбилися на повноті збереженості першоджерел інституційного рівня: законодавчих, нормативних, розпорядчих актів.

Однак значний масив документів, які відображають діяльність вищого представницького – Української Центральної Ради і, головним чином, виконавчих органів – Генерального Секретаріату, Ради Народних Міністрів УНР, Ради Міністрів Української Держави, Директорії і Ради Міністрів УНР, Української Національної Ради і Державного Секретаріату ЗУНР, знаходяться на державному архівному зберіганні й доступні сучасним дослідникам.

Документальні матеріали місцевих органів влади – губернських та повітових комісарів Тимчасового уряду, Центральної Ради, старост Української гетьманської держави, представників Директорії УНР, радянських органів УСРР не мають централізованого архівного збері-

* *Пиріг Руслан Якович* – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

гання, їх дислокація носить дисперсний характер, вони базуються переважно в державних архівах областей. Це ж стосується й джерел з історії органів місцевого самоврядування – губернських та повітових земств, міських дум, громадських організацій.

Демократизація суспільного життя після падіння царизму викликала активний процес створення політичних партій. Природно, що в умовах розвитку революції переважали об'єднання національного демократичного характеру. Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП), Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР), Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ), а також Комуністична партія (більшовиків) України, що в різний час виконували функції правлячих партій, залишили значні масиви документів. Нині вони репрезентовані фондами в центральних архівосховищах України.

Документальні джерела певної частини політичних партій, кваліфікованих за радянського часу як дрібнобуржуазні соціалістичні (боротьбисти, боротьбисти, укапісти, єврейські та ін.), представлені в архівах окремими протоколами з'їздів та конференцій, програмно-статутними, пресовими матеріалами тощо.

Характерною прикметою революційної доби стала поява в Україні органів друку з широким діапазоном політичної спрямованості. Порівняно невелика частина їх отримала всеукраїнську сферу поширення, більшість же мала регіональний характер. Саме періодична преса стала віддзеркаленням складного перебігу подій української революції у всій їх багатомірності. Попри масові тиражі, повні комплекти провідних часописів тієї доби є рідкістю і зосереджені лише в кількох центральних книгозбірнях. Що ж до регіональних газет, то найповніші їх зібрання представлені у відповідних підрозділах обласних універсальних бібліотек. Робота щодо їх виявлення має гарні евристичні перспективи, оскільки добірки періодичної преси зосереджені також в архівних та музейних установах. Слід відзначити, що у бібліографічному відношенні найкраще описані радянські газети. Їм присвячено кілька покажчиків. У кінці 1990-х років видано бібліографічний покажчик газет 1917–1920 рр. нерадянського походження.

Найдоступнішим у дослідницькому сенсі є археографічний сегмент історичних джерел. Масова публікація документів була здійснена радянськими істориками і архівістами. Серед них – фундаментальні видавничі проекти, присвячені історії Жовтневої революції і громадянської війни на Україні, системні регіональні видання тематичних матеріалів і відверто замовні публікації ідеологічного спрямування. Усі вони більшою чи меншою мірою мали цільове призначення – глорифікація діяльності більшовицької партії, радянської влади, Червоної армії, партизансько-повстанського руху. Водночас важливим завданням залишалось розвінчування “контрреволюційного”, “антирадянського”

характеру УЦР, Гетьманату, Директорії УНР, “буржуазно-націоналістичної” сутності українських політичних партій.

Менш інтенсивною була публікаторська праця учених української діаспори. І це природно, оскільки у їх розпорядженні не було оригінального джерельного матеріалу. Тому переважна більшість таких видань носить синтетичний характер, поєднуючи документи, мемуари, газетні та епістолярні джерела.

Напружені динамічні події та поразки українських визвольних змагань породили велетенський масив історичних джерел особового походження: мемуари, спогади, щоденники, епістолярії, біографії тощо. Цей жанр ретроспективної історичної інформації, попри весь природний суб’єктивізм, є одним з наймасовіших, а відтак й широко використовуваним джерелом. Пальма першості у їх створенні належить провідним українським політичним, державним, військовим діячам. Опинившись в еміграції, вони мали внутрішню потребу аналізу причин поразки української революції, з’ясування власних та чужих позицій, а нерідко й пошуку винних. Особливо цінними є спогади діячів, які займали ключові позиції в державній та політичній ієрархії.

Події та головні персоналії української революції знайшли досить широкий відгук у російській зарубіжній мемуаристиці. Характерною рисою цих публікацій є переважно негативне ставлення до українського національного руху, державотворчих процесів, діяльності партій національного спрямування, провідних політичних постатей.

Важливий інформаційний матеріал містить й іноземна мемуарна література. Особливо слід виділити спогади німецьких та австро-угорських військових і дипломатів. Переважна більшість їх перекладена російською мовою і доступна для сучасних дослідників. Частина мемуарів діячів, безпосередньо пов’язаних з Україною, ще чекає на переклад. Прикро, що вітчизняний джерельний простір не збагачується цією тематичною літературою.

Мемуарний жанр був майже не властивий активним компартійним та радянським діячам. Тільки деякі з них залишили системні спогади про події революції та громадянської війни. І то, очевидно, це було викликано не внутрішнім покликом, а офіційними дорученнями республіканського та місцевих істпартів, основним завданням яких і був збір матеріалів з історії більшовицької партії, Жовтневої революції та громадянської війни.

Порівняно з мемуарами як продуктами оповіді щоденники справді належать до рідкісного виду особових джерел. Діячів, які вели більш-менш регулярні щоденникові записи, фактично одиниці. Очевидно, напружена політична, державна, військова діяльність, калейдоскопічність подій, брак часу в добу революції не сприяли культивуванню цих важливих документів. Опубліковані поодинокі щоденники українських

діячів мають тим більшу цінність з огляду на вагу їх авторів у тогочасному політикумі.

Досить поширений серед українських інтелектуалів епістолярний жанр у революційну добу звужився до мінімуму. Причини цього явища аналогічні ставленню до щоденників. Однак опубліковане листування й не актуалізований епістолярій залишаються неодмінним і важливим видом історичних джерел.

Можливості використання зображувальних джерел обмежені досить вузькою репрезентативною базою. Це зумовлено недостатнім технічним рівнем і поширенням тогочасної фото і, особливо, кіносправи. Найповніша тематична колекція кіно- і фотоматеріалів зберігається в профільному центральному державному архівосховищі. Власні зібрання фотографій мають окремі музеї та архіви. Проте досліджувана доба представлена досить скупо. Окремі фото подано в пресових виданнях того часу. Можливе виявлення цих джерел у приватних архівах. Слід відзначити, що основний фото- та кіноматеріал з історії української революції вже неодноразово оприлюднений, зокрема й у виданих тематичних альбомах.

І нарешті слід виділити такий своєрідний інформаційний комплекс, як енциклопедії, довідники і хроніки. Революційні події 1917–1920 рр. знайшли відображення в численних загальних і профільних, зокрема історичних енциклопедіях. Однак найповніше ця проблематика подана в радянських енциклопедичних виданнях з історії громадянської війни та військової іноземної інтервенції в СРСР, а також з історії Жовтневої революції та громадянської війни на Україні. Були створені загальносоюзні й республіканські хроніки Великого Жовтня, громадянської війни та соціалістичного будівництва.

Цим виданням властива певна ідеологічна заангажованість щодо добору довідкового матеріалу, інтерпретації революційних подій, оцінки політичних діячів. Проте вони й сьогодні містять цінний фактичний матеріал і невведення його до наукового обігу суттєво звужує тематичну джерельну базу. Останнім часом цей жанр наукової інформаційно-довідкової літератури поповнився низкою масштабних проектів: багатотомні “Енциклопедія історії України”, “Україна: хроніка подій ХХ ст.”, ґрунтовні довідкові видання з історії України тощо.

Отже, основне фактологічне підґрунтя дослідження історії Української революції 1917–1921 рр. складають наступні види джерел:

- архівні документи;
- пресові матеріали;
- джерела особового походження;
- кінофотодокументи;
- опубліковані документи і матеріали;
- інформаційно-довідкова література.

Архівні джерела. Документальний масив архівних фондів, що стали продуктом діяльності установ та організацій, – важлива складова Національного архівного фонду. Він зосереджений у центральних державних архівах, державних архівах областей, міст Києва і Севастополя, державних галузевих архівах, архівних підрозділах бібліотек і музеїв і становить головний комплекс джерел з історії Української революції 1917–1921 рр.

Для більшості вітчизняних архівних установ все ще характерне переважає традиційних (архаїчних) засобів інформування про документи, які зберігаються у їхніх сховищах. Насамперед, це описи, каталоги (систематичні, іменні, географічні), картотеки (предметно-тематичні, іменні), покажчики (міжфондові, фондові, іменні), огляди (тематичні, фондові), довідники, путівники тощо. В останні роки активізувався процес створення новітнього науково-довідкового апарату, в тому числі й в електронному форматі. Це суттєво розширює можливості інтелектуального доступу до даних про документ та його зміст, дозволяє у віртуальному режимі отримувати дослідникові необхідні відомості.

Основний масив джерел з історії Української революції зосереджений у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Заснований у 1921 р. як Центральний архів революції, він мав цільове призначення – приймати на зберігання документи з історії революційного руху та центральних державних установ постімперського періоду.

З огляду на таку тематичну спрямованість у його фондах зосереджені автентичні документи з історії створення та функціонування основних державних утворень – Української Народної Республіки доби Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату), Української Народної Республіки періоду Директорії, Західно-Української Народної Республіки, Української Соціалістичної Радянської Республіки, їх центральних та регіональних органів управління.

Вони репрезентовані самостійними архівними фондами. Насамперед, це перший представницький орган доби революції – Українська Центральна Рада (ф. 1115), уряди УНР: Генеральний секретаріат – Рада Народних Міністрів (ф. 1063); Рада Міністрів Української Держави (ф. 1064), Головна квартира гетьмана всієї України і військ козацьких (ф. 2469); Директорії УНР (ф. 1429) та її урядів (ф. 1065); Західно-Української Народної Республіки – Західної області УНР (ф. 2192); вищих органів УСРР – Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) (ф. 1), радянських урядів (ф. 2), Всеукраїнського революційного комітету (ф. 2360), Ради робітничої і селянської оборони УСРР (ф. 2192). Передані на архівне зберігання протоколи, журнали, стенограми засідань цих органів відзначаються недостатньою повнотою, наявністю засвідчених і незасвідчених копійних матеріалів.

У ЦДАВО України на рівні фондів представлені документи майже всіх вищих органів виконавчої влади – міністерств та відомств. Вони склалися за галузевим принципом, а тому кістяк основних з них зберігався за всіх державних утвореннях. Саме за інституційним принципом архівісти свого часу й провели впорядкування документів, виділивши в окремі фонди матеріали міністерств і відомств УНР доби Центральної Ради, Української Держави (гетьманату), УНР періоду Директорії, УСРР. Насамперед це фонди міністерства земельних справ (відповідно фф. 1060, 1061, 1062, 27), продовольчих справ (фф. 2197, 2196, 2198), судових справ (юстиції) (фф. 2209, 2207, 2208, 8), внутрішніх, військових, морських справ, шляхів сполучень, державного контролю та ін.

Крім документів галузевих міністерств в архіві є фонди відомств етнонаціонального, політичного спрямування. Зокрема, великоруських, єврейських, польських, галицьких справ, преси і пропаганди, які функціонували в урядах УНР. Окремі фонди складають документи головних управлінь, департаментів, головноуповноважених, які мали самостійний статус: Головне управління генерального штабу, Головне управління місцями ув'язнення, Департамент Державної варти та ін. Загалом у ЦДАВО зберігаються фонди 24 органів державної влади в статусі міністерств. Вони відрізняються кількісним поповненням справ – від сотень до одиниць. Найповніше репрезентовані органи державної влади Української Держави і найменш – ЗУНР.

Для архівних фондів галузевих міністерств найбільш типовими документами є: витяги з рішень урядів, матеріали засідань ради при міністрові, інших дорадчих органів, законопроекти, накази, інструкції, положення, розписи штатів, кошториси та фінансова документація, доповідні записки, аналітичні огляди, заяви та скарги, листування з урядом, міністерствами і підвідомчими організаціями, особові справи працівників, газетні матеріали тощо.

Судова гілка влади представлена двома потужними фондами: Державний сенат Української Держави (ф. 905) і міністерство юстиції УНР (ф. 4146). Перший налічує 7911, а другий – 833 справи. Вони містять документи Генерального суду УНР, Адміністративного, Карного, Цивільного генеральних судів, засідань Сенату, судових палат, окружних, міських судів, повітових з'їздів мирових суддів. Матеріали військового судочинства не мають такої сконцентрованості. Їх фонди фактично відображають всю ієрархію військових судів: головна військова судова управа УНР (ф. 2432); чотири вищих військових суди УНР (ф. 2433–2436), Вищий військовий суд Української Держави (ф. 2484), а також численні фонди штабних судів при окремих дивізіях, полках тощо.

Документи місцевих владних органів також зафондовані за ознакою державних утворень. Це фонди губернських комісарів Тимчасового уряду – Київського (ф. 3778), Подільського (ф. 1792), Харківського

(ф. 1327), Чернівецького (ф. 2460); губернських старост Української Держави – Волинського (ф. 3616), Катеринославського (ф. 4541), Полтавського (ф. 2587), Подільського (ф. 1793), Харківського (ф. 1325); губернських комісарів УНР – Київського (фф. 99, 3724), Подільського (фф. 538,628), Полтавського (ф. 2587), Харківського (ф. 3056), Холмського (ф. 3756). Як бачимо, у ЦДАВО України не представлені документи губернських адміністрацій Херсонщини та Чернігівщини.

Ще менш репрезентованою є документація повітових органів державного управління. З-понад ста повітових структур, що функціонували за революційної доби, в архіві зберігаються лише по кілька фондів повітових старост гетьманату та повітових комісарів УНР. До того ж фонди цих установ налічують по 1–5 одиниць зберігання (справ)¹.

Склад документів губернських і повітових органів влади є досить розмаїтим за видо-типовою ознакою. Це – закони, розпорядження, інструкції, циркуляри, накази вищих органів влади: Тимчасового уряду, УНР і гетьманської держави, міністерств і відомств, насамперед МВС, Департаменту Державної варти, міністерств земельних та продовольчих справ; розпорядча документація губернських та повітових установ, листування з вищими інстанціями і підпорядкованими органами, командирами німецьких та австро-угорських частин; інформаційні матеріали про самочинні дії селян, настрої населення, повстанський рух, діяльність політичних партій тощо.

Великий масив документів складають фонди місцевих земельних органів: земельних комітетів та управ доби Тимчасового уряду та Центральної Ради, земельних та земельно-ліквідаційних комісій Української Держави. Характерною особливістю їх складу є наявність (поряд з офіційними документами правлячих режимів) значної кількості донесень, інформацій, скарг, заяв про самочинні дії селян, захоплення маєтків, земель, сінокосів, лісових угідь, худоби, реманенту тощо².

Документи архіву досить повно відображають процес трансформації органів місцевого самоврядування, зокрема земств після Лютневої революції. Вони представлені десятками фондів волосних народних управ усіх українських губерній. У типологізованому вигляді їх документи складають: книги протоколів волосних зборів та засідань волосного комітету; постанови, циркуляри, розпорядження; кошториси прибутків і видатків, описи майна; листування; статистичні дані тощо³.

Ще одна категорія документів початкового етапу Української революції виокремлюється на фондовому рівні ЦДАВО України. Це матеріали комітетів громадських організацій, які виникли відразу після падіння царизму і заповнювали владний вакуум. Вони створювалися в усіх адміністративних ланках – від губернії до волості⁴.

Склад їх документів розглянемо на прикладі фонду Проскурівського повітового комітету громадських організацій Подільської губернії.

Це установчі матеріали щодо створення “повітового дорадчого комітету”, телефонограми про вибори гласних депутатів, постанови про організацію влади, про реформу земських органів, про поточні господарські справи, конфлікти між селянами і власниками. Лівову частку фонду складають протоколи засідань повітового комітету, протоколи зборів і засідань сільських та волосних виконкомів⁵.

Військова тематика представлена в ЦДАВО України досить великою фондовою групою. Насамперед це фонди органів державного управління військовою справою: військові міністерства та відомства: УНР (ф. 1075, 1076), Української Держави (ф. 1074), військовий секретаріат ЗУНР (ф. 1073), головні управління генерального штабу УНР (ф. 1078), Української Держави (ф. 1077), морського генерального штабу (ф. 2203). Окремими фондами представлені й головні галузеві військові управління: артилерійське (гарматне) (ф. 2301, 2302), постачання (ф. 2004), військово-повітряне (ф. 2300), військово-юридичне (ф. 2003), шпитальне (2006), генеральна інспекція (2426), військовий контроль (фінансовий) (ф. 1190) та інші. На рівні фондів згруповані й документи корпусів, окремих дивізій, полків, сотень, куренів, госпіталів, училищ тощо.

Ці документи є важливим джерелом з історії військового будівництва в добу Української революції, дослідження політики у цій сфері різних державних утворень. Однак значно менше документів з власне військової історії, перебігу бойових дій. Зокрема, це документи штабу Діючої армії УНР (ф. 3172), штабу Південно-Східної групи військ УНР (ф. 2248), штабу Східного фронту УНР (ф. 2299), начальної команди Української Галицької Армії (ф. 2188), бригади УГА генерала А. Кравца (ф. 4451) та інші.

У ЦДАВО України фактично відсутні системні зібрання документів Добровольчої армії. Окремі фонди мають обнадійливі назви – “Головне командування Збірних сил Півдня Росії” (ф. 4175), який включає всього три справи. Більш об’ємним є фонд “Військові частини і організації ЗСПР”. Однак фактично це колекція різнорідних документів. Два фонди містять документи канцелярії та управління начальника постачання Добрармії Одеського району (ф. 1403, 3608).

Махновський повстанський рух представлений документами об’єднаного фонду 1824 “Штаби повстанських полків імені батька Махно” за 1919–1920 рр.

Досить великим є масив матеріалів, які відклалися в результаті діяльності комісій щодо проведення виборів до Всеросійських і Українських установчих зборів. Сучасні дослідники мають завдячувати Раді Міністрів гетьманату, яка виділила кошти для впорядкування виборчої документації. Вона представлена фондом 1133 “Головна комісія з виборів до Українських установчих зборів”⁶, а також понад 70 фондами округних, міських, повітових комісій⁷.

Ці документи важливі не лише для вивчення процесу підготовки та проведення перших демократичних виборів, участі в них політичних партій, але й є джерелом з соціально-економічної історії: адміністративно-територіального поділу, статистичних даних, демографічних матеріалів тощо.

Широкий набір політичних партій, їх активна участь у революційних, державотворчих процесах не знайшли адекватного документального відображення у фондах ЦДАВО України. Тут представлено лише десять політичних сил: Українська партія соціалістів-революціонерів (ф. 4658), Українська соціал-демократична робітничка партія (ф. 4657, 4660), Українська партія соціалістів-федералістів (ф. 4659), Українська партія соціалістів-самостійників (ф. 4664), Російська соціал-демократична робітничка партія (меншовиків) (ф. 4656), Українська комуністична партія (боротьбистів) (ф. 4665), Єврейська комуністична партія (ф. 4661), Єврейська соціалістична партія (ф. 4662), а також Закордонна група Української комуністичної партії в Німеччині (ф. 4663). В основному це протоколи засідань центральних і міських комітетів, програмні та статутні матеріали, відозви, листівки, списки і листування. Представлені й документи таких потужних громадських об'єднань, як Селянська спілка (ф. 2492), Український національний союз (ф. 3073), напівдержавна Генеральна козака рада (ф. 3293) та інші.

В архіві сконцентрована найбільша кількість особових фондів провідних постатей Української революції 1917–1921 рр. – політичних, державних, військових діячів. Це фонди Д. Антоновича (3956), В. Винниченка (1823), Н. Григорієва (3562), Д. Донцова (3849), О. Жуковського (3543), М. Левитського (3910), І. Мазепи (3937), Б. Мартоса (4000), М. Омеляновича-Павленка (4012), С. Петлюри (3809), В. Петріва (3947), М. Шаповала (3563), Ф. Швеця (4002), С. Шелухіна (3695) та інших.

Документи цих фондів важливі для персоніфікації тогочасного історичного процесу. Однак їх інформаційні можливості щодо революційної тематики суттєво обмежуються універсальним характером, широкими хронологічними рамками, переважанням матеріалів творчої спадщини.

Документи українських дипломатичних представництв слід віднести до тематичних комплексів, найповніше представлених у ЦДАВО України. Це посольства Української Держави і УНР в Німеччині (фф. 3077, 3619), Австро-Угорщині (фф. 3198, 3518), Фінляндії (ф. 3512), посольства, надзвичайні дипломатичні місії УНР у Великій Британії (ф. 4443), Голландії і Бельгії (ф. 4442), Італії (ф. 4472), Швейцарії (ф. 4211), Данії (ф. 3542), Греції (ф. 4441), Речі Посполитій (ф. 2211), Чехословаччині (ф. 3519), Латвії (ф. 3697), США (ф. 3752).

Діяльність Генеральних консульств Української Держави в Москві та Петрограді (фф. 1236, 2187), віце-консульств у Саратові, Тамбові,

Пензі, консульського агентства при Всевеликому війську Донському відображена у сотнях справ. Збереглися також матеріали представництв ЗУНР у Німеччині (ф. 3698) та Чехословаччині (ф. 4440).

Добре задокументовані мирні переговори делегацій Української Держави і РСФРР у травні–жовтні 1918 р. (ф. 2607), а також делегацій УНР на Паризькій мирній конференції (ф. 3602). Щодо радянських дипломатичних місій, то в ЦДАВО України представлені лише матеріали посольства УСРР у Польщі (ф. 4467).

Великий комплекс документів з історії революційних подій містить Центральний держаний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). Колишній архів ЦК Компартії України призначався для збирання і зберігання компартійних та комсомольських документів. Однак згодом його тематичний профіль був розширений за рахунок прийому матеріалів інших політичних партій, української еміграції, архівно-слідчих справ репресованих тощо. З огляду на те, що архів ніколи не мав публічного довідника, колектив ЦДАГО України створив сучасний путівник по фондах і колекціях архіву, подавши системну інформацію про склад і зміст документів, відомості про головних фондоутворювачів та науково-довідниковий апарат⁸.

Основний масив документів з історії КП(б)У періоду революції та громадянської війни зосереджений у фонді 1 “Центральний Комітет Компартії України”. Це матеріали з'їздів, конференцій та пленумів ЦК за 1918–1920 рр.: I–III з'їздів, IV–V конференцій КП(б)У, пленумів ЦК, засідань Політбюро та Оргбюро. Переважна більшість протоколів з'їздів, конференцій, резолюцій пленумів ЦК була в різний час опублікована.

У період денікінської окупації України у другій половині 1919 р. функції ЦК КП(б)У виконував спеціально створений орган – Зафронтове бюро. Його документи складають відносно цілісний комплекс: протоколи засідань, бюлетені, інформації, доповіді, шифрограми, листування, списки підпільників, явки, паролі тощо⁹.

Найчисленнішою частиною документів ЦК КП(б)У є матеріали відділів. За 1918–1919 рр. вони зберігаються в об'єднаному вигляді, а з 1920 р. структуровані: загальний відділ (особовий сектор), інформаційно-інструкторський, обліково-розподільчий, агітації та пропаганди, роботи на селі, роботи серед жінок, кооперативний, господарська частина. Типо-видовий діапазон цих документів надзвичайно широкий. Крім власне внутрішньопартійного життя КП(б)У, тут представлено матеріали ЦК РКП(б), Раднаркому РСФРР, вищих органів Червоної армії, флотів тощо. У цьому документальному масиві знайшли також відображення відносини ЦК КП(б)У з іншими політичними партіями та об'єднаннями: боротьбистів, борьбистів, польських, чехословацьких та інших комуністичних груп¹⁰.

У ЦДАГО України відклалися документи Істпарту при ЦК КП(б)У – спеціалізованої дослідницької установи для збирання, вивчення і публікації матеріалів з історії Жовтневої революції та більшовицької партії, яка згодом трансформувалася в Інститут історії партії при ЦК Компартії України. Насамперед, це оригінальні документи з'їздів та конференцій КП(б)У; копійні матеріали резолюцій пленумів, Політбюро, Оргбюро ЦК; вищих органів Гетьманату, УНР; колекція листівок тощо¹¹.

Окремий фонд складають й тематично близькі матеріали Комісії з історії громадянської війни при ЦК КП(б)У, яка функціонувала в 1930-х рр. і опікувалася збиранням документів для масштабної праці “История гражданской войны в СССР”. Це універсальна колекція, до якої поряд з документами КП(б)У ввійшли матеріали про діяльність Центральної Ради, Гетьманської держави, антибільшовицький повстанський рух, німецької військової адміністрації, листівки, газети, військові карти, фото тощо¹².

Кілька фондів ЦДАГО України містять документи про становлення комуністичного руху на західноукраїнських землях, організаційно-політичної та фінансової допомоги ЦК КП(б)У у створенні структури керівних органів та місцевих осередків Комуністичної партії Східної Галичини (ф. 9), представництва у Виконкомі Комінтерну (ф. 233), діяльності органів ЦК КП(б)У – Галицького організаційного комітету (ф. 37) та Галицького бюро (ф. 38)¹³.

У цьому архіві також зберігається значна кількість фондів політичних партій і організацій. Вони були кваліфіковані офіційною комуністичною ідеологією як антирадянські, дрібнобуржуазні, націоналістичні, буржуазні тощо. Серед них ті, що виступали “попутниками” і потім влилися до складу КП(б)У: Українська комуністична партія (ф. 8), Українська комуністична партія (боротьбистів) (ф. 43), Українська партія соціалістів-революціонерів (борьбистів) (ф. 16), Українська соціал-демократична партія (незалежних) (ф. 267). Низка партій – політичних опонентів КП(б)У: Українська соціал-демократична робітничка партія (ф. 266), Українська партія соціалістів-федералістів (ф. 44), Російська соціал-демократична робітничка партія (меншовиків) (ф. 265), Партія народної свободи (кадетів) (ф. 268).

Окремо слід виділити численний за кількістю справ об'єднаний фонд єврейських політичних партій та організацій: Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі і Росії (Бунд), Єврейський комуністичний союз (Комфарбанд), Єврейська робітничка партія соціалістів-територіалістів, Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія, Єврейська соціал-демократична робітничка партія “Поалей-Ціон”, Єврейська комуністична партія “Поалей – Ціон”, Російська організація сіоністів та інші (ф. 41)¹⁴.

Представлені у ЦДАГО України документи політичних партій і організацій мають досить широкий хронологічний діапазон (1902–1931 рр.). Однак діяльність переважної їх більшості припадає на добу Української революції. У зв'язку з передачею у середині 1950-х рр. з Центрального державного архіву Жовтневої революції документів низки політичних партій до архіву Інституту історії партії ЦК КП України фонди деяких партій було розпорошено (УСДРП, УПСФ, меншовиків, єврейських партій).

Істотний евристичний потенціал для дослідження історії Української революції зберігає й колекція документів “Український музей в Празі” (ф. 269). Це матеріали низки дипломатичних представництв, державних інституцій та політичних партій, окремих діячів УНР та ЗУНР. Особливо слід наголосити на численному і представницькому епістолярії Д. Антоновича, К. Мацієвича, В. Петріва, Є. Петрушевича, Л. Чикаленка та інших. Чимало мемуарів, створених в еміграції, ретроспективно відображають період 1917–1920 рр.¹⁵

Для персоніфікації історичних подій важливою є колекція позасудових справ реабілітованих (ф. 263). Радянська влада репресувала багатьох активних учасників революції. Матеріали їх архівно-слідчих справ містять інформацію про тогочасну діяльність (напр., справи української письменниці, громадської діячки Л. Старицької-Черняхівської, заст. міністра військових справ Української Держави генерала О. Лігнау, австрійського ерцгерцога В. Габсбурга-Лотрингена (В. Вишиваного), полковника УСС Г. Коссака та інших)¹⁶.

Документи Ленінської Комуністичної спілки молоді України (ЛКСМУ) сконцентровано у фонді 7. Однак матеріали про діяльність українських комсомольців 1919–1920 рр. майже відсутні, як і матеріали І Установчого з'їзду¹⁷.

Путівник ЦДАГО України містить унікальний міжархівний показник фондів колишніх партійних архівів обкомів Компартії України. З огляду на те, що Архівний фонд КПРС ніколи не мав відкритого науково-довідкового апарату, це перші оприлюднені зведені дані про склад і зміст документів колишніх партійних і комсомольських органів (кількість фондів, справ, хронологічні межі, короткі історичні довідки). Зважаючи на те, що більшість державних архівів областей не мають сучасних путівників, цей показник є надзвичайно важливим орієнтиром для дослідників¹⁸.

Документи Центрального державного історичного архіву у Києві (ЦДАК), верхні хронологічні рамки яких обмежені 1917 р., містить невелику кількість джерел з історії Української революції. В основному це фонди прокурорів судових палат. Тут зосереджено справи про самосуди над селянами, звинувачення в самовільному переобранні місцевих органів, перевищенні повноважень посадовцями, розгроми поміщиць-

ких маєтків селянами і військовими, антиурядову агітацію, відмову виконання поставок для армії тощо (ф. 317, 419).

Матеріали з історії революційних подій на західноукраїнських землях зосереджено в Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (ЦДАІЛ). Насамперед це “Колекція документів про діяльність урядів Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки” (ф. 581). Це офіційні урядові документи, протоколи засідань, оперативні звіти, зведення бойових дій, інформації, листи тощо. Тут відклалися й матеріали про дипломатичну діяльність посланців ЗУНР на Паризькій мирній конференції, проекти резолюцій щодо Галичини, повідомлення, газетні вирізки тощо. Тематичні матеріали знаходяться у фонді наукового товариства ім. Т. Шевченка (ф. 309), особових фондах К. Студинського (ф. 362), С. Томашівського (ф. 368) та інших.

Документи державних архівів областей за 1917–1921 рр. суттєво відрізняються між собою кількісно, змістовно-тематичним наповненням, хронологічними межами, інформаційним потенціалом. В означений час у Наддніпрянській Україні було 9 губерній, близько 100 повітів і понад 3 тис. волостей. Природно, що основний документальний матеріал відкладався в губернських центрах і був успадкований відповідними архівними установами.

На збереженість документів губернського, повітового, волосного рівнів негативно впливали не тільки складні військово-політичні події революційної пори, але й пізніші адміністративні реформи, ліквідація у 1920-х рр. паперового дефіциту за рахунок архівної “макулатури” тощо.

До того ж політика комуністичної влади в галузі архівного будівництва віддавала пріоритет збиранню документів з історії більшовицьких організацій, Жовтневої революції, радянських органів. Проте в окремих державних архівах досить повно збереглися й документи владних інституцій, котрі свого часу кваліфікувалися як “контрреволюційні”.

На жаль, переважна більшість архівних установ обласної ланки не має сучасного і повного науково-довідкового апарату. Путівники по їхніх фондах в основному було видано в 1960-х рр. Після проголошення незалежності України держархіви прийняли на зберігання документи обкомів Компартії України, в тому числі й періоду 1917–1921 рр. Частина держархівів у останні роки видала новітні путівники, покажчики, анотовані реєстри описів, які спрощують доступ користувачів до джерельної інформації¹⁹.

У держархівах областей найбільш представницькими є два види фондів: а) губернські, повітові, волосні революційні комітети – тимчасові надзвичайні органи радянської влади; б) виконавчі комітети гу-

бернських, повітових і волосних рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів – установи, які приходили на зміну попереднім. Тому основні види документів цих інституцій зазвичай ідентичні.

Фонди ревкомів представлені декретами, постановами, інструкціями, телеграмами ВУЦВК, РНК УСРР; наказами, розпорядженнями губревкомів; протоколами засідань ревкомів різних рівнів; матеріалами діяльності профільних відділів (військового, земельного, фінансового та ін.); статистичними даними про кількість жителів, землі, худоби, реманенту тощо; дані про боротьбу з “бандитизмом”, проведення тижнів допомоги сім’ям червоноармійців, безробітним, дітям, заготівлі палива; списки, особові картки, відомості про зарплату і т. д.

Фонди виконкомів рад також містять постанови ВУЦВК і РНК УСРР, розпорядження наркоматів; протоколи, стенографічні звіти з’їздів рад; накази, постанови, інструкції губернського і повітових виконкомів; протоколи їх засідань; матеріали діяльності відділів виконкомів (управління, військового, земельного, народної освіти, соцзабезпечення, податкового та ін.); статистичні дані про стан промисловості, сільського господарства, освіти, медицини; акти обстежень і заяви громадян про збитки, нанесені військами УНР та ЗУНР, відомості про надання допомоги сім’ям жертв контрреволюції; списки службовців виконкомів, відомості про зарплату, матеріальну допомогу тощо.

Ще одна категорія документів радянської влади досить широко представлена фондами військових комісаріатів, особливо волосних, які діяли у 1919–1921 рр. Найтиповішими є: книги наказів, розпорядження, положення, списки командного складу, особові картки військовозобов’язаних, листування, фінансова документація тощо. Рідше зустрічаються документи рад 1917 р.: солдатських окремих гарнізонів, селянських губернських і повітових.

Фонди органів та установ нерадянських форм державності містять документи: губернських комісарів Тимчасового уряду, комісарів Центральної Ради, губернських старост Гетьманату, окружних та повітових комісій для проведення виборів до Установчих зборів; земельних органів (комітетів, управ, комісій); губернських, повітових, волосних народних управ; фінансових, банківських, господарських установ, закладів освіти тощо.

Отже, архівні документи центральних та обласних державних архівосховищ складають основну, найбільш автентичну частину джерел з історії Української революції. Насамперед вони репрезентують інституційний рівень державного будівництва, різноманітність політичних процесів, гостроту військового протистояння, персоніфікацію тогочасних подій.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), фф. 904, 1636, 1852, 1999, 2026, 3164, 3625, 3630, 4172.

² Див.: ЦДАВО України, ф. 1412 “Полтавський губернський земельний комітет”, оп. 1, спр. 2, 7, 10, 15, 24, 34 та ін.

³ ЦДАВО України, фф., 294, 304, 433, 612, 645 та ін.

⁴ ЦДАВО України, ф. 1674 “Харківський губернський громадський комітет”; ф. 1486 “Ніжинський міський громадський комітет”; ф. 724 “Богородицький волосний громадський комітет Таврійської губернії”.

⁵ Там само, ф. 1116, оп. 1, спр. 1–23.

⁶ Там само, ф. 1133, оп. 1, спр. 1–69.

⁷ Там само, ф. 1134–1182, 2067–2072, 2985, 2989, 3047, 3261 та інші.

⁸ Центральний державний архів громадських об’єднань України: Путівник / Автори-упоряд.: Б. Іваненко (керівник), О. Бажан, А. Кентій, Н. Маковська, А. Соловйова. – К., 2001. – С. 295. Важливо, що путівник має електронний варіант.

⁹ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 18, спр. 1–63.

¹⁰ Центральний державний архів громадських об’єднань України: Путівник. – С. 24–26.

¹¹ Там само. – С. 91–92.

¹² Там само. – С. 234–236.

¹³ Там само. – С. 93–94, 104–111.

¹⁴ Там само. – С. 119–124.

¹⁵ Там само. – С. 243–248, 273–280.

¹⁶ Там само. – С. 243.

¹⁷ Там само. – С. 132–142.

¹⁸ Там само. – С. 288–435.

¹⁹ Державний архів Чернігівської області: Путівник. Том 1. – Чернігів, 2001. – 600 с.; Державний архів Сумської області: Путівник. – Суми, 2002. – 320 с.; Державний архів Херсонської області. – К., 2003. – 740 с.; Державний архів Івано-Франківської області: Путівник. Т. 1: Фонди періоду до 1939 року. – К., 2008. – 464 с.; В електронному форматі: Державний архів Хмельницької області: Путівник. Т. 1. – К.; Хмельницький, 2007. – 610 с.; Державний архів Донецької області: Путівник. – Донецьк; К., 2007; Державний архів Дніпропетровської області: Путівник. У двох томах. Т. 1. – Дніпропетровськ, 2009; Державний архів Полтавської області: Анотований реєстр описів. Т. 2, ч. 1. – Полтава, 2006. – 799 с.

Публикация содержит общую повидовую классификационную характеристику источников по истории украинского национально-освободительного движения начала XX столетия, а также раскрывает информационный потенциал архивохранилищ Украины, касающийся этой важной и сложной темы.

Ключевые слова: исторический источник; архив; фонд; документ; путеводитель.

The article contains a general classified description of sources on the history of Ukrainian national liberation movement and reveals informational potential of Ukraine archival fonds on this complex issue.

Key words: historical source; archives; the fond; a document; the guide.

УДК [930.253:94](477)"1914/1918"

В. Б. УНІЯТ*

**ПОСТАТЬ НИКИФОРА ГІРНЯКА
В АРХІВНИХ ДОКУМЕНТАХ**

Проаналізовано документи, що стосуються діяльності Никифора Гірняка, у фондах державних архівів України. Коротко охарактеризовано рукописну книгу Н. Гірняка про діяльність Коша УСС, яка зберігається у ЦДАЛ України.

Ключові слова: Українські Січові Стрільці (Легион, Кіш, Пресова квартира); Українська бойова управа; “Просвіта”; “Рідна школа”.

Український військовий і освітній діяч Никифор Гірняк народився 23 липня 1885 року в с.Струсів на Тернопіллі. Навчався у Львівському та Віденському університетах, де здобув ступінь доктора філософії. Вчителював у Рогатинській гімназії, був Комендантом Коша Українських Січових Стрільців, Тернопільської військової округи за часів ЗУНР, очолював мобілізаційний відділ Української Галицької Армії. Згодом працював директором Тернопільської гімназії, брав участь у діяльності місцевої “Просвіти”, Пласту, видавав у Тернополі часопис “Громадянин”, був членом НТШ. Під час Другої світової війни працював шкільним референтом Українського Центрального Комітету, вчителював у Австрії, Німеччині, до кінця свого життя очолював Братство Українських Січових Стрільців. У США заснував українську школу і працював її директором, був діяльним у “Пласті”, організував видавничий кооператив “Червона Калина”. Никифор Гірняк також є автором праць “Організація і духовний ріст Українських Січових Стрільців” (Філадельфія, США, 1955), “Полковник Василь Вишиваний” (Вінніпег, Канада, 1956), “Останній акт трагедії Української Галицької Армії” (США: УВВІ, 1959), а також понад 100 публікацій у збірниках і часописах України й за кордоном.

Переважна частина архівних документів про діяльність історика, педагога, громадсько-культурного та військового діяча Никифора Гірняка як сотника Коша УСС зберігається у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові. Вони зосереджені тут головним чином у кількох фондах. Найбільшим за обсягом є фонд 353 “Легион Українських Січових Стрільців”, що налічує 279 справ. Справа 14

* Уніят Віктор Богданович – науковий редактор “Тернопільського Енциклопедичного Словника”.

(24 стор.) цього фонду містить “Звіт Івана Боберського, члена Загальної Української Ради і Української Бойової Управи, з поїздки до Українських Січових Стрільців”, тут також є матеріали, котрі стосуються перебування І. Боберського в Коші УСС та спілкування з Н. Гірняком¹. Деяку інформацію можна знайти у спр. 8 (6 стор.) “Правильник “Пресової квартири УСС”, спр. 32–33, 39–50, серед яких є списки особового складу УСС, рукописні видання (спр. 225–231) і т. д.² Окремо слід відзначити й фонд 353 “Листи до підхорунжого Пресової Квартири М. Угрин-Безгрішного від родичів, друзів та ін.”, де є листи Н. Гірняка³.

Окрім цього, представлено низку матеріалів, пов’язаних із Легіоном УСС, котрі зберігаються в інших фондах цього архіву. Велика кількість матеріалів, що характеризують діяльність стрілецьких інституцій та містять інформацію про Кіш УСС, зберігається у фонді 352 “Збірна станиця Українських Січових Стрільців у Відні”. Важливим є фонд 360 адвоката Володимира Старосольського, де серед іншого містяться документи про діяльність Української бойової управи (УБУ) та її взаємини з УСС, і фонд 359, спр. 234 (36 стор.) “Назарук Осип – громадський діяч”, що містить листування О. Назарука з Н. Гірняком⁴, фонд 395 “Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих земель у Львові”, фонд 406, спр. 175 (27 стор.) “Редакція газети “Нова Зоря”, м. Львів”, містить працю Н. Гірняка про Кіш УСС⁵. Також у фонді 309 (Наукове товариство імені Т. Шевченка) зберігається спр. 1198 “Мемуари полковника УСС Габсбурга В.”, де є також згадка про Н. Гірняка, з яким він підтримував дружні стосунки⁶. Фонд 866, спр. 36 (166 стор.) присвячений Басараб (Левицькій) Ользі, громадській і політичній діячці; тут також можна знайти її листування з Н. Гірняком⁷. Фонд 316, спр. 36 містить інформацію про видавничу діяльність кооперативу “Червона Калина” у 1918–1939 роках. Фонд 404, спр. 15 містить інформацію про Пласт, у фонді 206 “Рідна школа українське педагогічне товариство у Львові. Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність гуртка у м. Тернополі” також є інформація про Н. Гірняка⁸.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України зберігає документи, що стосуються стрілецької тематики, зокрема Команданта Коша УСС Н. Гірняка, у трьох фондах. Фонд 4097 “Кіш Українських Січових Стрільців, 1917–1918 рр.” представлений книгою наказів Команди Коша УСС за 06. 11. 1917–23. 06. 1918 рр. (спр. 1). У цій справі, що налічує 288 аркушів, подано накази Команди Коша; у них є матеріали про службу стрільців у Коші, зміни у відділах, поїздки, відпустки, виздоровців, кошові звіти, різні приділення, пошту, дари на кошову бібліотеку, Богослужіння, карні справи та ін. Серед останніх домінують накази про покару за порушення внутріш-

нього розпорядку Коша. Багато наказів стосуються безпосереднього проголошення УНР та планів виїзду Коша у Велику Україну. До наказу № 363 всі накази подані за підписом Н. Гірняка. Накази від № 363 (29. 12. 1917 р.) до (30. 01. 1918 р.) підписував Т. Рожанковський, наступні подані у матеріалах справи без підписів⁹. У фонді 4405 “Союз визволення України (СВУ)” зберігається листування з офіцерами Українських Січових Стрільців Гаврилком, Гірняком, Саєвичем, Горянським, Палащуком та іншими про організацію на Волині шкіл; збір і надсилання до них підручників (спр. 22). Її почато 22. 12. 1914 р., а закінчено 27. 01. 1918 р. У цій справі подано листування Н. Гірняка із Союзом Визволення України у Відні¹⁰.

Слід також відзначити, що матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України часто перегукуються з Матеріалами фонду 353 – “Легіон Українських Січових Стрільців” Центрального державного історичного архіву України у м. Львові.

Низка документів, що стосуються діяльності Н. Гірняка, міститься також у фондах Державного архіву Тернопільської області. Це, зокрема, фонд 487, спр. 358 “Метрична книга села Струсів” – про народження Н. Гірняка¹¹; фонд 294, спр. 65, 74, 79, 87, 95, 105 “Звідомлення філії товариства “Просвіта” у Тернополі”¹²; фонд 348, спр. 43 “Кременецкое поветовое управление украинского товарищества “Просвита”. Циркуляры, распоряжение, выписки из уставов, переписка с Министерством Внутренних дел, Кременецким поветовым староством об открытии читальни товарищества “Просвита”, об организации празднования дня конституции 3-го мая и по другим вопросам”, містить лист “Дирекції приватної дівочої гімназії Українського Педагогічного Товариства в Тернополі” за підписом Н. Гірняка про поїздку учнів та вчителів гімназії до Кременця та Почаєва¹³.

Окрема група матеріалів є у фондах автора цієї статті. Їх переслала дочка Н. Гірняка Л. Чолган (США), вони охоплюють листи, статті, автобіографію, світлини, окремі документи, що стосуються діяльності Н. Гірняка у Німеччині та США.

У найбільшому за обсягом фонді 353 “Легіон Українських Січових Стрільців у Центральному державному історичному архіві України в м. Львові”, найціннішою, на наш погляд, є спр. 7 (142 арк.) під заголовком “Матеріали до історії Легіону Українських Січових Стрільців”. Цінність справи в тому, що автором “Матеріалів...” є Н. Гірняк, окрім того він тут також подав своє листування з видатними особистостями цього періоду, зокрема Д. Вітовським, М. Галущинським, Г. Коссаком, Архикнязем Вільгельмом (Василем Вишиваним), О. Назаруком, а також Загальною Українською Радою, Центральною Управою УСС, Союзом Визволення України та ін.; опрацювавши спр. 7, можна дізнатися

дуже багато про діяльність Коша УСС та Кошового. Тут є деякі накази Кошового, розкрита господарська, громадська та культурно-освітня праця у Коші, а також зафіксовані місця розташування Коша УСС у ті чи інші дні¹⁴. В автобіографії Н. Гірняк зазначив: “Об’ємну працю про організаційне життя Коша, громадську працю коменданта Коша я написав був у 1935–1938 роках на підставі багатой збірки актів і документів, які збереглися в мене. На історичній секції НТШ оцінено цю працю як важний історичний вклад “з першої руки”, і НТШ мало у вересні 1939 розпочати її друк. Але друга світова війна унеможливила реалізацію цього заходу”¹⁵. На цьому автобіографія Н. Гірняка перервана.

Стосовно видання “Матеріалів до історії Легіону Українських Січових Стрільців” збереглося численне листування Н. Гірняка з О. Назаруком, відомим громадським і політичним діячем, письменником, дослідником і теоретиком української мемуаристики.

18 лютого 1937 р. Н. Гірняк повідомив О. Назарука про хід підготовки його праці та про поділи на частини, про розділ про Вітовського та Волинь¹⁶.

25 лютого того ж року Н. Гірняк написав О. Назаруку ще одного листа, поінформувавши про підготовку своєї праці. У листі від 18 травня 1937 р. поцікавився думкою про свою книгу, яку розділами пересилав О. Назаруку, зокрема, чи не забагато актового матеріалу і т. д. 12 січня 1938 р. Н. Гірняк переслав для перегляду О. Назарукові та В. Огоновському четверту частину своєї праці, яку він “писав з великими труднощами: “Рідна Школа” не дала знижки годин, а по останньому побуті у Львові я хорував на грипу”. У тому ж листі Н. Гірняк повідомив О. Назарука: “На 14 лютого просив я Тиктора скликати бригаду усуусів Рогатинської гімназії, моїх учнів, котрим я хочу присвятити свою працю на нараду. Також для перегляду свою працю Н. Гірняк надіслав митрополитові Андрею Шептицькому”¹⁷.

У листі від 18 квітня 1937 р. Н. Гірняк нагадав О. Назаруку, що він писав до їхнього спільного знайомого наступне: “Пригадайте йому (Н. Гірнякові – В. У.), що він має абсолютний обов’язок написати спомини від 1914 року аж до свого виїзду з України до Праги, тому що до історії Стрілецтва ніхто інший з наших людей не потрапить подати до публічного відома, того що він”. У цьому листі Н. Гірняк дорікнув О. Назарукові, що той довго переглядає надіслані йому матеріали, а також повідомив О. Назарука, що потрібно буде часто бувати у Львові в архіві НТШ, “де є дуже багато матеріалів з часів мого урядування в Коші УСС”¹⁸.

У листі від 6 липня 1937 р. зі с. Озерна (нині Зборівського району) Н. Гірняк написав О. Назарукові, що йому сподобалася пропозиція В. Огоновського розбити працю на підрозділи, зокрема “Суспільне

життя УСС”, “Культурне життя”, “Політичне життя” і т. д. «Нині я працюю над 4-м розділом “Організаційне життя УСС”. Щотижня їду до Тернополя і 5–6 годин пересиджую при машинці». 5 лютого 1938 р. Н. Гірняк повідомив О. Назарука про порядок розділів згаданої праці, зокрема: “1-й розділ “Листи Вітовського”, 2-й “Волинська експедиція УСС”, 3-й “Політичне життя УСС”, 4-й “Організаційне життя Легіону УСС. На закінчення праці я хочу зробити висновок про ті цінності нашого племені (велика бойова вартість, можливість дисциплінуватися та надійність) в науку молодими поколінням, щоб виховати в них почуття обов’язку й характерність”¹⁹.

2 травня 1939 р. у листі до О. Назарука Н. Гірняк зазначив, що Шкільна Кураторія хоче знову усунути його – вже третій раз – від педагогічної діяльності в гімназії. Також поскаржився на складне матеріальне становище: “З мізерної плати удержую сина в Познані й сплачую борги за доньку, яку у січні цього року видав заміж... Живу в Озерній... Влотно Огоновський хоче від мене вступного слова до моєї праці, і я на днях за це беруся”²⁰.

Отже, неопубліковані “Матеріали до історії Легіону Українських Січових Стрільців”, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові, є цінним історичним джерелом із вивчення та глибшого наукового пізнання ролі Легіону Січових Стрільців в історії України, зокрема на одному з етапів національного та громадсько-культурного пробудження українського народу під час Першої світової війни. З огляду на це вони потребують перевидання, щоб бути доступнішими для широкого кола дослідників.

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України), ф. 353, оп. 1, спр. 14. Звіт І. Боберського з подорожі до УСС.

² ЦДАІЛ України, ф. 353, оп. 1, спр. 8. Правильник “Пресової квартири” УСС.

³ ЦДАІЛ України, ф. 353, оп. 1, спр. 215. Легіон Українських січових стрільців. Листи до підхорунжого Пресової квартири Угрин-Безгрішного Миколи від родичів, друзів та ін.

⁴ ЦДАІЛ України, ф. 359, оп. 1, спр. 234. Назарук Осип – громадський діяч.

⁵ ЦДАІЛ України, ф. 406, оп. 1, спр. 175. Редакція газети “Нова Зоря”. Статті та рецензії Гарви П., Гащак М., Гетьмана М., Гірняка Н.

⁶ ЦДАІЛ України, Ф. 309, оп. 1, спр. 1198. Мемуари полковника УСС Габсбурга В.

⁷ ЦДАІЛ України, ф. 866, оп. 1, спр. 9. Басараб (Левицька) Ольга громадська і політична діячка. Поштівки Гаврисевича М., Гірняка, Колцуняна Г. та Лотоцького В.

⁸ ЦДАІЛ України, ф. 206, оп. 1, спр. 2453. Рідна Школа, українське педагогічне товариство у Львові. Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність гуртка у м. Тернополі. Т. 2.

⁹ Центральний Державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО України), ф. 4097, оп. 1, спр. 1. Книга наказів команди Коша Українських Січових Стрільців.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 4405, оп. 1, спр. 22. Листування з офіцерами Українських січових стрільців Гаврилком, Гірняком, Горянським, Палащуком та іншими про організацію на Волині шкіл; збір та надсилку до них підручників.

¹¹ Державний архів Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської обл.), ф. 487, оп. 1, спр. 358. Метрична книга с. Струсів.

¹² Держархів Тернопільської обл., ф. 294, оп. 1, спр. 87, 95, 105. Товариство “Просвіта” відомості про сплату членських внесків за 1927, 1928, 1930 рр.

¹³ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 1, спр. 43. Кременецькое поветовое управление украинского товарищества “Просвіта”.

¹⁴ ЦДІАЛ України, ф. 353, оп. 1, спр. 7. Матеріали до історії Легіону Українських січових стрільців (Реферати, листи та інше).

¹⁵ Архів автора (рукописну автобіографію Н. Гірняка передала його дочка Л. Чолган).

¹⁶ ЦДІАЛ України, ф. 406, оп. 1, спр. 175. – Редакція газети “Нова Зоря”. Статті та рецензії Гарви П., Гащака М., Гетьмана М., Гірняка Н.

¹⁷ Там само, с. 21, 22, 23.

¹⁸ Там само, с. 26.

¹⁹ Там само, с. 27, 30.

²⁰ Там само, с. 35.

Проанализированы документы, касающиеся деятельности Никифора Гирняка, в фондах государственных архивов Украины. Подана краткая характеристика рукописной книги Н. Гирняка о деятельности Коша УСС, которая хранится в ЦГИАУ во Львове.

Ключевые слова: Украинские Сечевые Стрельцы (Легион, Кош, Пресовая квартира); Украинская боевая управа; “Просвіта”; “Родная школа”.

There are analyzed the documents on Nykyfor Hirnyak in the fonds of the State Archives of Ukraine and it is given a short description of Hirnyak’s hand written book about Kish of the Ukrainian Sichovi Strilsti activities which is kept in Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv.

Keywords: Ukrainian Sichovi Striltsi (Legion, Kish, Press kvartyra); Ukrainian fighting office; “Prosvita”; “Ridna shkola”.

УДК 930.253(477.41)(084.3)

В. А. КОЛОМІЄЦЬ*

КАРТОГРАФІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ МІСТ УКРАЇНИ (на прикладі м. Біла Церква)

Пропонується огляд основних картографічних матеріалів з історії м. Біла Церква, що зберігаються у фондах Білоцерківського краєзнавчого музею, аналізуються карти, плани, схеми як джерело для вивчення історії регіону.

Ключові слова: картографічні джерела; музей; Біла Церква.

На межі тисячоліть в українському суспільстві значно активізувалися історико-краєзнавчі дослідження, які базуються на ретельному вивченні архівних документів. Упродовж другої половини ХІХ–ХХ ст. дослідниками історії міста Біла Церква опрацьовано та залучено до наукового обігу значну кількість історичних документальних пам'яток. На жаль, картографічні документи, зокрема ті, що зберігаються у музеях, малодоступні дослідникам, оскільки значна їх частина має незадовільний стан та потребує реставрації.

Метою цього дослідження є огляд картографічних джерел з історії Білої Церкви, що зберігаються у фондах Білоцерківського краєзнавчого музею, та визначення їх джерельної цінності.

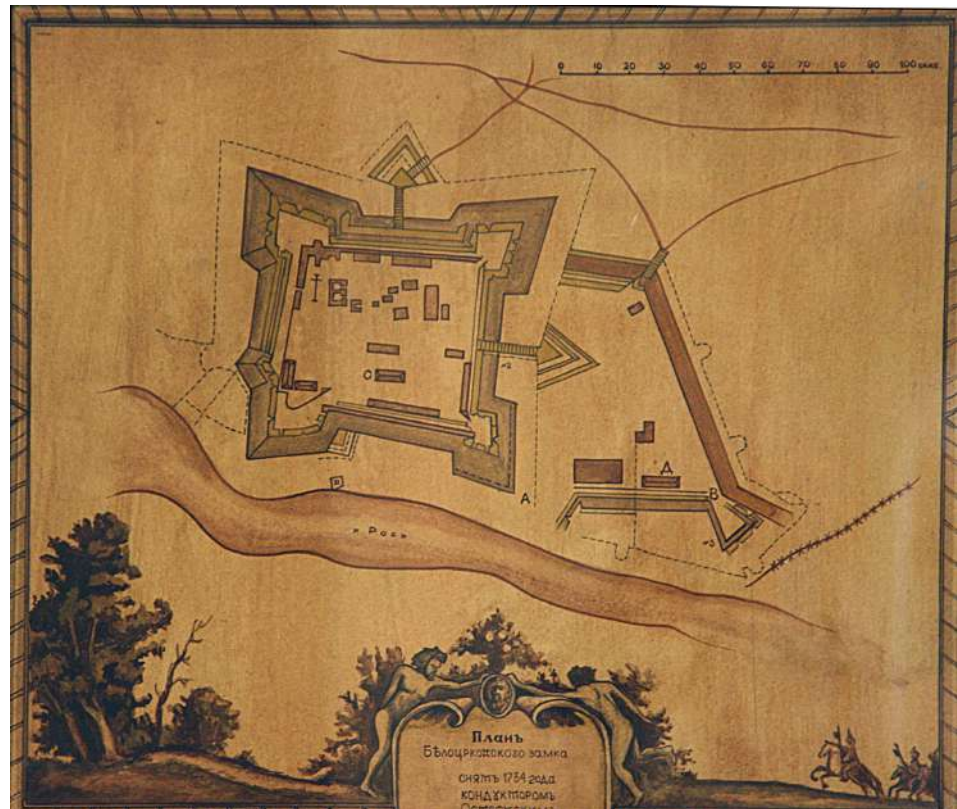
Карти та плани Білої Церкви різні за змістом, хронологією, обсягом інформації і технікою виконання. Їх детальне вивчення та порівняння дає виняткову можливість всебічного дослідження процесів територіальних, господарських та адміністративних змін міста як територіальної одиниці і покращує розуміння ролі міста в загальній історії Наддніпрянщини.

Історія Білої Церкви бере початок від заснування міста Церкви Святого Георгія на Росі (скорочена літописна назва – Юр'їв) великим київським князем Ярославом Мудрим 1032 року. Місто було засновано в ході оборонних заходів для укріплення кордонів держави, а згодом стало військовою, адміністративною і церковною столицею Поросся.

У середині ХІІІ ст., коли руські князівства опинилися під владою Золотої (Білої) Орди, пороські міста поступово втратили свій міський статус. Остання згадка про Юр'їв належить до 1390-х рр.

Період від початку монгольської навали впродовж декількох наступних століть в історії південної Київщини є “білою плямою”. Унаслідок нашестя монголо-татар у середині ХІІІ ст. руські землі перебували

* *Коломієць Валентина Анатоліївна* – заступник директора з наукової роботи Білоцерківського краєзнавчого музею.

План Білоцерківського замку 1734 р.
із фондів Російського державного воєнно-історичного архіву,
ф. 349, оп. 3, од. зб. 4162.

у васальній залежності від Золотої Орди, що вплинуло на економічний, політичний, культурний розвиток цієї території.

Після визволення з-під влади татар наприкінці XIV ст. південну Київщину в складі удільного Київського князівства було приєднано до Великого князівства Литовського. Відроджене місто під назвою Біла Церква зустрічається у багатьох письмових джерелах із середини XVI ст.

Серед документальних джерел, які характеризують розвиток краю, слід відзначити і картографічні. На жаль, карти раннього періоду Великого князівства Литовського надають лише загальну і далеко не повну інформацію про населені пункти на всьому Середньому Подніпров'ї (Правобережжі). Тут, як правило, позначені лише Київ, Черкаси, Канів. Навіть річка Рось не завжди помічена на цих картах.

Найповнішими картографічними джерелами стають з початку XVII – середини XVIII ст. Важливе значення для дослідження історії українських земель мало видання В. О. Кордта 1899 р. «Материалы по истории русской картографии»¹. Серед найдавніших середньовічних карт, на яких позначене місто Біла Церква, – «Карта России» Гесселя Гер-

рітса 1614 р. у виданні Піскатора 1651 р., “Карта Росії” Ісаака Масси 1633 р. та найбільш точна “Генеральна карта України” Г. Левассера де Боплана 1648 р.

Згідно із приміткою, що є на карті, її викарбував відомий гравер Г. Гондіус у 1648 р., проте вона була опублікована не раніше 1651 р., про що свідчать два написи про битви під Лоевом у 1649 р. і Берестечком у 1651-му². Карта виконана досить ретельно, а для пояснення її деталей автор застосував цілу систему умовних позначень із 18-ти знаків. Наслідуючи стародавніх картографів, Г. Боплан помістив на ній північ внизу карти, а південь – угорі³. На цій карті Біла Церква позначена зображенням церкви з прибудовами, що означає – згідно з системою знаків – давнє християнське місто.

На картах Г. Левассера де Боплана наступних років, а саме “Спеціальній карті України” 1651 р. та карті Київського воєводства 1721 р. (створеній на основі Спеціальної), по правий бік Дніпра детально вказано контури фортець, у т.ч. і Білу Церкву, яка позначається як укріплене місто. Крім того на цих картах нанесено притоки р. Рось, чого не було на Генеральній карті⁴.

Широкі можливості надають дослідникам сучасні видання ДНВП “Картографія” із серії “Пам’ятки картографії України”. Це два альбоми “Україна на стародавніх картах” (2006, 2009 рр.)⁵. Окрім вищезазначених карт Гесселя Геррітса, Ісаака Масси, Г. Боплана Біла Церква нанесена на карти “Великого князівства Литовського з багатьма краями” Томаша Маковського 1643 р., 1649 р., 1662 р., а також на карти “Польщі й залежних держав” П’єра Дюваля 1666 р., 1667 р., створених на основі карт Г. Боплана.

Отже, починаючи із середини XVII ст., місто Біла Церква як важливий населений пункт та оборонний об’єкт позначається на багатьох загальногеографічних картах.

Яким же побачив місто відомий картограф Г. Боплан під час подорожі у 1630–1647 рр. на запрошення польського короля Сигизмунда III “від кордонів Московії до границь Трансільванії”⁶?

Як стверджують документальні джерела, білоцерківський замок київський воєвода князь Семен-Фрідріх Пронський будує у 1552 р., що було викликано потребою створення південного форпосту оборони Києва від кримських і білгородських татар та необхідністю адміністративного контролю за колонізацією Середнього Поросся⁷. Але вже у 1570 р. новий воєвода В. Острозький у донесенні польському королю Сигизмунду Августу писав, що замок перебуває у занепаді й має бути відновлений. І вже у наступних описах-люстраціях XVII ст. замок згадується як добре укріплений.

Згідно з люстраціями 1616 р., 1622 р., замок стояв на високому городищі, південною частиною до річки Рось, протилежний бік був напівкруглим із шістьма однаковими виступами. У замку було чотири

брами та чотири кутові башти, хата підстарости, столова хата, анкир, дві комори, спіжарня, конюшня, потайний хід до річки. Посеред замку стояла невелика каплиця, недалеко від неї порохівня, цейхгауз для зброї, мейська комора, дев'ять будинків. Замок оточували земляний вал та дубовий частокіл. На захід розташовувалась укріплена приміська частина – “пригородок” (30 будинків), навколо замку – місто, укріплене ровом, валом та кількома баштами. У місто вели чотири брами, вкриті гонтом⁸.

Упродовж другої половини XVI – XVIII ст. місто Біла Церква стало потужним центром ремесел і торгівлі. Цьому сприяло розташування в місті замку (згодом фортеці) – одного з найбільших укріплень на південно-східних кордонах Великого князівства Литовського, а з часом і всієї Речі Посполитої⁹.

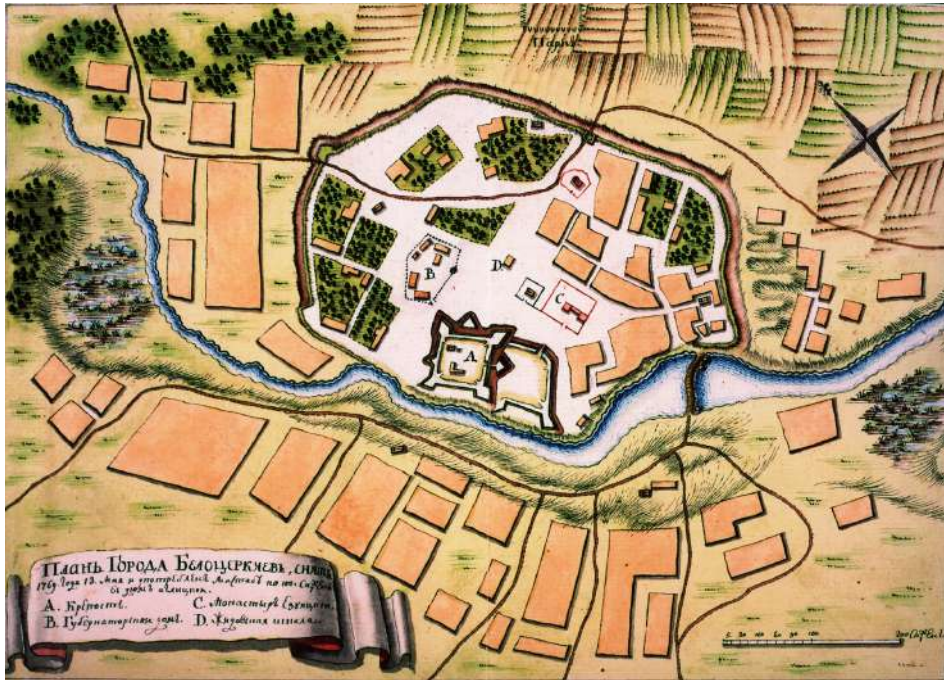
У кінці 1660 р., як тільки поляки оволоділи значною частиною Правобережної України, Стефан Чарнецький за правилами тогочасної фортифікації перебудував Білоцерківський замок на фортецю¹⁰.

Декілька документів – копії картографічних документів Російського державного воєнно-історичного архіву: “План Белоцерковского замка. Снят 1734 года кондуктором Островским”¹¹, “План города Белая Церков, снят 1769 года 13 мая. Масштаб в английском дюйме по 100 сажень. А-крепость, В-губернаторский дом, С-монастырь иезуитский, Д-жидовская школа”¹² – дають уявлення про фортифікаційну архітектуру, військове забезпечення та планування міста у XVIII ст.

Замок займав Замкову гору і її підніжжя. Перед замком було залишено великий майдан, необхідний для його оборони. Далі розташовувались, як свідчать документи XVII–XVIII ст., двори чи “халупи” шляхти, козаків, міщан, і все це було укріплене ще частоколом та ровом.

“План Белоцерковского замка. Снят 1734 года кондуктором Островским” виконаний у традиційному для того часу стилі. У нижній частині – план-карта ілюстрована: ліворуч – ліс, праворуч група вершників зі списами, по обидва боки від картушу – дві оголені чоловічі фігури, над картушем – медальйон із зображенням чоловічого портрета. Малюнок підкреслює оборонне значення Білоцерківського замку. У верхній частині карти – масштабна лінійка із позначенням у 100 сажнів. Укріплення замку, розташоване на березі р. Рось, має чотири кутові башти у вигляді бастионів та двоє воріт. Деякі об'єкти позначені літерами: “А до В вновь сделано, С – сделано вновь гауптвахта, Д – сделано вновь цейхгауз”. Приміська частина замку обнесена укріпленнями, які теж мають в'їзні ворота. На території замку розташовані будівлі та церква.

Важливим картографічним джерелом у дослідженні історичної розбудови Білої Церкви є “План города Белая Церковь, снят 1769 года 13 мая. Масштаб в английском дюйме по 100 сажень. А – крепость, В – губернаторский дом, С – монастырь иезуитский, Д – жидовская

План міста Білої Церкви 1769 р.
із фондів Російського державного військово-історичного архіву,
ф. 349, оп. 3, од. зб. 4164.

школа”. Сама фортеця, приміська частина та містечко на плані-карті обнесені захисними спорудами. Поза містом позначені: лісові угіддя, болотисті місцевості, землі під паром, а також землі приватних володінь. На річці Рось позначена дамба, яка прилягає до міста у південно-східній частині.

Історична цінність документа в тому, що на ньому можна побачити місце розташування церков, які відсутні не збереглися до наших днів. На плані позначено вісім церков: шість на території міста, а дві – на Заріччі. Існування багатьох церков у невеликому за територією місті підтверджує і дослідження Є. А. Чернецького, який пояснює це середньовічною традицією церковної організації ремісничих цехів¹³.

Важливою інформацією для дослідників є те, що на документі крім самої фортеці, літерами позначено місця розташування будинку губернатора, єзуїтського монастиря та єврейської школи. Ця інформація має важливе значення також для дослідження заселення території та змін у національному складі міста. Зокрема, план 1769 р. використав О. В. Стародуб, який на основі архівних матеріалів дослідив історію діяльності місіонерів ордену єзуїтів на теренах Білоцерківщини у XVIII ст.¹⁴

Наприкінці XVIII ст., коли територія Київщини увійшла до Російської імперії, військова і політична роль міста змінилися: укріплення фортеці було знесено, в адміністративному плані місто як приватне містечко графів Браницьких було підпорядковано Василькову¹⁵.

Біла Церква переходить у власність коронного гетьмана Польщі графа Францишка-Ксаверія Браницького з кінця XVIII ст. Відтоді місто почало набувати нових обрисів, розвиваючись як приватне містечко, яке вже у XIX ст. відповідно до свого статусу мало досить значні розміри і кількість населення. Браницькі перебудовують місто – зносяться фортечні укріплення, будується нове упорядковане єврейське містечко з торговою площею за межами старого міста. Водночас за північно-східною околицею виникає слобода, заселена єврейською біднотою. На місці старостівського замку нові власники будують свою зимову резиденцію, в якій згодом розмістилися економічні служби маєтку.

Яскраво відображає планування міста документ із колекції Білоцерківського краєзнавчого музею “План усадебной земли местечка Белой-Церкви, состоящего в Киевской губернии Васильковского уезда владения помещика графа Владислава Владиславовича Браницкого. Составлен 1858 г.”¹⁶.

План кольоровий, рукописний, виготовлений на папері, наклеєному на полотно розміром 145x222 см. На плані володіння В. В. Браницького в Білій Церкві поділено на чотири частини. Проаналізувавши зображення, можна зробити висновок, що містечко охопило територію Старого міста, яке сформувалося впродовж XVI–XVIII ст. навколо фортеці на Замковій горі, та Нового міста, збудованого навколо Торгових рядів у першій половині XIX ст.¹⁷. Прослідковується планування вулиць та будівель, котрі чітко підписані на плані. Містечко було поділено на площі, сквери, вулиці й провулки, які мали свої назви. Їх формували будівлі, що мали статус будинків; кожному був наданий спеціальний номер¹⁸.

Навколо містечка існувало три передмістя. Ліворуч на плані позначена частина Олександрійська та парк “Олександрія”, у нижній частині – Заріччя, а праворуч – частина Ротецька. Передмістя ділилися на двори.

План містечка Біла Церква з населенням 13 тис. чол.¹⁹, замовлений В. В. Браницьким у 1858 році, містить важливу інформацію про соціальний склад населення м. Білої Церкви та дає уявлення про тогочасне землеволодіння. Уся територія володінь графів Браницьких розбита на ділянки, що мають цифрове позначення. На вільних від зображення частинах плану (ліворуч внизу та праворуч угорі) міститься експлікація “Геометрический инвентар”, у якому під номерами написані прізвища та імена власників земельних ділянок (селян та вільновідпущених) та міра землі в десятинах і сажнях. У правому нижньому кутку в “Изъяснении красок” подається пояснення знаків, використаних на карті, якими позначені садиби панські, селянські, вільних жителів містечка, магазини, заводи, церкви, вулиці, кладовища, дороги, глиняні ями, кар’єри, болота тощо.

З плану видно, що у центральній частині було 735 наділів вільних домовласників (розміром від 8 до 50 кв. сажень), де мешкало єврейське

населення, службовці, міщани, 3 тисячі шляхти, 30–40 купців, близько 500 ремісників, 1180 бідних та калік²⁰. Усі міські жителі мешкали в будівлях Браницьких або на орендованій землі зводили власні будинки.

На околицях містечка проживало більше закріпачених українців: у Олександрійській частині – 420 дворів (з них вільних – 76), у Зарічанській частині – 397 дворів (з них вільних – 37), наділи були невеликих розмірів, бо переважно тут мешкали службовці фільварків та лісових дач Браницьких; у Ротецькій частині – 135 вільних домовласників²¹.

План володінь графів Браницьких 1858 р. є важливим джерелом для дослідження історії парку “Олександрія”. На документі детально відтворено планування літньої резиденції Браницьких – місце розташування будівель, ставків, галявин та алей.

Доповнює інформацію щодо розбудови м. Біла Церква “План м. Белой-Церкви. Составлен 20 августа 1865 года”²² (масштаб: в 1 англійському дюймі – 25 сажнів). Документ кольоровий, рукописний, виконаний на папері, наклеєному на полотно розміром 90,5x83,5 см. План не завершений, оскільки на ньому позначена лише центральна частина міста; місця кладовищ, церков, будівель, на околицях – лише розмітки олівцем. Стрілкою показано північний напрям. З правого боку на карті нерозбірливі написи польською мовою. Умовні знаки відсутні.

Серед науково-довідкових матеріалів Білоцерківського краєзнавчого музею є копія плану містечка Біла Церква з довідника 1913 р. “Весь Юго-Западный край. Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям”. Відомості про його походження відсутні. Частково значення документа як джерела було висвітлене науковцем Є. А. Чернецьким²³.

На плані показано лише центральну частину Білої Церкви та частково – Олександрійську. Відсутні резиденція графів Браницьких з парком “Олександрія” і прилеглою частиною містечка, а також передмістя (частини містечка) Заріччя (загально позначено за річкою) і Роток. Цінними є дані щодо назви та розташування деяких вулиць Білої Церкви (позначені назви 39-ти вулиць), нумерації деяких садиб (№№ 1–233), прізвища власників. План містить також інформацію про розташування певних установ та закладів, але не супроводжується поясненнями, що ускладнює читання документа. Дослідник припустив, що цей план Білої Церкви є частиною офіційного плану містечка, затвердженого раніше Урядовим Сенатом.

План є важливим картографічним джерелом для дослідження історії вулиць, міської забудови, яка з часом змінила свою конфігурацію, та розташування міської інфраструктури.

Аналіз плану містечка Білої Церкви, опублікованого в 1913 році, дає змогу уточнити низку назв та межі білоцерківських вулиць, локалізувати багато установ, закладів, підприємств.

Улітку 1919 р. Білій Церкві було повернуто статус міста, оскільки сюди перевели повітовий центр із Василькова. Із січня 1921 р. до 20 квітня 1921 р. у місті діяв повітовий революційний комітет, з 22 липня 1921 р. почав діяти Білоцерківський повітовий виконавчий комітет. У результаті адміністративної реформи у березні 1923 р. повіти були перетворені на округи, тому Білоцерківський повіт став Білоцерківським округом, а виконавчий комітет – окружним. Після реформи 1930 р. Біла Церква стала районним центром²⁴.

Наступна група картографічних джерел із документальної колекції Білоцерківського краєзнавчого музею характеризує розвиток міста у роки радянського будівництва.

У 1920 р. другий всеросійський перепис населення зафіксував значне зменшення кількості населення міста, що стало наслідком людських втрат у роки Першої світової та громадянської воєн, а також значної еміграції населення за кордон. Зокрема, по місту Біла Церква (без околиць) налічувалось 22916 жителів²⁵.

“План города Белой Церкви с предместьями составлен в 1922 г.”²⁶ не лише окреслює територіальні межі м. Білої Церкви у 20-х рр. ХХ ст., а й містить важливу інформацію про розташування державних і громадських установ, закладів освіти, культури тощо. Документ може бути використаний у дослідженні економічного, політичного, культурного та релігійного життя міста.

План виконаний олівцем, прямокутної форми, складається із 45 аркушів цупкого паперу (9х5 см), наклеєних на тканину розміром 171х160 см. (масштаб: у 1 дюймі 50 сажнів). На документі позначено вулиці, будівлі, дороги (вказані напрямки: на Фастів, Сквиру тощо), р. Рось із притоками, кладовища (діючі та закриті), церкви: Преображенський собор, православна церква (українська парафія), римо-католицький костел, синагога, державні установи. У нижній частині документа містяться пояснення: вказані назви установ, позначених на карті номером. Документ не завершений, деякі об'єкти нечіткі. Незважаючи на це, документ надзвичайно інформативний.

На плані позначено місця розташування важливих повітових органів влади, що здійснювали заходи радянського будівництва у місті та повіті – виконавчого та партійного комітетів, комітету повітового комунального господарства, комітету народної освіти, повітової міліції, виконкому волості, сільських виконавчих комітетів, народного суду, фінвідділу, земельної контори, органів соціального забезпечення, профспілкових організацій тощо.

Економічний та соціальний розвиток міста відображають позначені на документі державний завод сільськогосподарських машин (націоналізований 16 серпня 1921 р.), пивоварний завод, державні млини (вальцеві та жорнові), міська електростанція, телефонна станція, пожежне депо, лазня, скотобійні, базар, драмтеатри. Документ засвідчує

також, що у місті стояли військові гарнізони. Тут знаходився повітовий військкомат, військовий штаб, кавалерійські та артилерійські казарми, інтендантські склади.

Аналізуючи документ, можна дослідити вплив політики українізації на розвиток освітньої мережі міста у 1920-х рр. Як свідчить документ, у Білій Церкві працювали український сільськогосподарський технікум, українські жіноча та чоловіча гімназії, російська та польська гімназії, школи грамоти, єврейська школа.

Наступний картографічний документ “Схематический план города Бела Церковь” (копія) 1961 р.²⁷ надійшов до музею у 1961 р., має масштаб 1:10 000, мова плану – російська. План схематичний, виконаний на аркуші розміром 84х98 см, однобічний, прямокутний. Вулиці міста, р. Рось та транспортні шляхи позначені рожевим кольором. На плані позначено парк “Олександрія”, електропідстанцію, одне кладовище; синіми квадратами – єврейські молитовні будинки, жовтими – лікарні, синім кружечком – колодязі.

Цікавими для краєзнавців є “Планы уголков довоенной Белой Церкви по памяти”, створені у 1988 р. мешканцем міста, художником-аматором Н. Г. Тонконогим.

Документальна та художня спадщина уродженця Білої Церкви, художника-аматора Нухима Гершковича Тонкононого (1924–1996) надійшла до Білоцерківського краєзнавчого музею в січні 1995 р. На схилі віку краєзнавець заповів свою колекцію рідному місту, про яке в кінці 1980-х років написав спогади та окремі автобіографічні нариси, що увійшли до чотирьох альбомів – “Рідне місто моє”, “Вулиці нашого міста”, “Пост № 1”, “Пост № 2”, які зберігаються у Білоцерківському краєзнавчому музеї²⁸.

У кресленнях чорною тушшю на 31-му аркуші (30х42 см) автор по пам’яті відтворив площі, вулиці, парки, які розповідають про те, як змінилося місто упродовж ХХ ст. На кресленнях відтворено окремі райони із зазначенням назв вулиць, детально позначене місцезнаходження будівель (геометрична проекція згори). На кожному плані містяться пояснення автора про об’єкти, позначені цифрами.

Суттєво доповнюють краєзнавчу цінність креслень понад шістсот малюнків художника-аматора, які дають уявлення про довоєнну Білу Церкву. Одночасно в них відображено хроніку забудови нових житлових районів міста, новобудов масиву Леваневського²⁹.

За останні роки картографічна збірка музею поповнилася зразком сучасної картографії – картою-путівником “Біла Церква. Бізнес. Історія. Туризм”, надрукованою видавництвом “Наш світ”³⁰ до 70-річчя Київської області у 2002 р. Карта двобічна, кольорова, на полях плану-схеми Білої Церкви розміщено рекламні візитки підприємств та фірм міста, перелік вулиць, пам’яток та умовні позначення карти, на зворот-

ному боці – кольорові фото з краєвидами міста, краєзнавчого музею та дендропарку “Олександрія”.

Отже, карти населених пунктів України, які зберігаються у музеях, є важливим джерелом інформації для краєзнавчих досліджень. Картографічні джерела із колекції Білоцерківського краєзнавчого музею фіксують географічні особливості території, розкривають аспекти розвитку міста у різні епохи. Вони містять важливу інформацію історико-географічного, топографічного і соціально-економічного характеру.

У джерелознавчому аспекті ці специфічні носії писемної інформації відрізняються за змістом. Так, плани Білоцерківської фортеці XVIII ст. дають уявлення про тогочасну фортифікаційну архітектуру, військове забезпечення та планування міста. Плани міста XIX ст., окрім інформації про його територіальні межі, підтверджують права власників на земельні володіння. Спеціальні геометричні плани поряд із зображальною частиною мають текстову інформацію не лише про власників та розміри їхніх земельних ділянок, а й про кількість кріпаків, що засвідчує соціальне розшарування населення. Картографічні джерела XX ст. містять дані про зміни у забудові та плануванні міста, розташування міської інфраструктури, культурних та релігійних об’єктів.

Порівняльний аналіз картографічних зображень різних історичних періодів дає змогу визначити локалізацію історичних об’єктів, уточнити розташування установ, закладів та підприємств, а також простежити зміни у плануванні міста. Однак, враховуючи можливі неточності, допущені авторами при складанні карт і планів, дослідникам необхідно порівнювати отримані результати з іншими документальними джерелами для уникнення помилкових висновків.

¹ Материалы по истории русской картографии / Под ред. В. А. Кордта. – К., 1899. – Вып. 1: Карты всей России и южных ее областей до половины XVII века – 15 с., 32 табл.

² Олейников А. А. Картографическое наследие Гийома Левассера-де-Боплана об Украине. – К.: Радуга, 2006. – С. 8–9.

³ Там само. – С. 8.

⁴ Там само. – С. 47.

⁵ “Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст.” (2006 р.) та “Україна на стародавніх картах. Середина XVII ст. – друга половина XVIII ст.” (2009 р.).

⁶ Боплан Г. Л. де. Описание Украины, нескольких провинций Королевства Польского, которые тянутся от границ Московии до границ Трансильвании, вместе с их обычаями, образом жизни и ведения войн. – К., 1990. – 256 с.: іл.

⁷ Чернецький Є. Білоцерківський замок: фортифікація, система оборони та події до року 1648. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2003.

⁸ Башинська Л. С. Люстрації білоцерківського староства XVI–XVII ст. // Юр’ївський літопис. – № 1. – 1996. – С. 73–78.

⁹ Чернецький Є. Перші привілеї Білої Церкви // Юр’ївський літопис. – № 2. – 2003. – С. 5–9.

¹⁰ Стародуб О. В. Короткий нарис історії м. Біла Церква // Наукові записки Білоцерківського краєзнавчого музею. – Вип. 1. – Біла Церква, 1995. – С. 18–25.

¹¹ Білоцерківський краєзнавчий музей (далі – БКМ) НА-3560; Российский государственный военно-исторический архив, ф. 349, оп. 3, ед. хр. 4162.

¹² БКМ НА-3558; Российский государственный военно-исторический архив, ф. 349, оп. 3, ед. хр. 4164.

¹³ Чернецький Є. Церкви Білої Церкви. – Біла Церква: ТОСК, 2000. – 12 с.

¹⁴ Стародуб О. В. Орден єзуїтів на Білоцерківщині: діяння, освіта, господарство. – Біла Церква, 2003. – 98 с.

¹⁵ Стародуб О. В. Короткий нарис історії м. Біла Церква // Наукові записки Білоцерківського краєзнавчого музею. – Вип. 1. – Біла Церква, 1995. – С. 18–25.

¹⁶ БКМ 430–583.

¹⁷ Чернецький Є. А. Білоцерківська нерухомість та її власники в кінці XIX ст. // Юр'ївський літопис. – № 6. – 2007. – С. 5–25.

¹⁸ Там само. – С. 6.

¹⁹ Памятная книжка Киевской губернии за 1856 год.

²⁰ Павловский А. Г. История города Белая Церковь. – Белая Церковь, 1952 // Науковий архів БКМ.

²¹ Там само.

²² БКМ НДМ-1304.

²³ Чернецький Є. А. План містечка Біла Церква з довідника 1913 року “Весь Юго-Западный край. Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям // Вивчення та збереження картографічної спадщини у музеях України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Білоцерківський краєзнавчий музей, 17 грудня 2009 р.). – Біла Церква, 2010. – С. 50–53.

²⁴ Государственный архив Киевской области (путеводитель). – К.: Политиздат Украины, 1965. – С. 390–393.

²⁵ Коломієць В. А. До питання про етнічний склад населення м. Біла Церква // Світ культури національних меншин в контексті відродження Української держави: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 27 травня 1999 р. – Біла Церква: Мустанг, 1999. – С. 95.

²⁶ БКМ 6872–5004.

²⁷ БКМ 6467-4833.

²⁸ Спогади, опубліковані Білоцерківським краєзнавчим музеєм у науковому виданні Юр'ївський літопис № 3 (2004 р.); № 5 (2006 р.); № 6 (2007 р.); № 7 (2008 р.).

²⁹ Діденко Л. М. Знайомі незнайомці Наума Тонкононого // Юр'ївський літопис. – № 3. – 2004. – С. 72–73; Козаченко В. А. Художня спадщина Наума Тонкононого (за матеріалами колекції Білоцерківського краєзнавчого музею) // Юр'ївський літопис. – № 5. – 2006. – С. 136–139.

³⁰ БКМ КВ-30112/ ПД-8903.

Предлагается обзор картографических материалов из истории г. Белой Церкви, которые хранятся в фондах Белоцерковского краеведческого музея, анализируются карты, планы, схемы как источник для изучения истории региона.

Ключевые слова: картографические материалы; музей; Белая Церковь.

The article gives the review of basic cartographic materials on the history of Bila Tserkva, stored in the fonds of Bila Tserkva History and Local Lore Museum, analyzes maps, plans, schemes as a source for the history of the region.

Keywords: Cartography; Museum; Bila Tserkva.

УНІКАЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ

УДК [930.253:82.0](477.83)"1877"

В. М. КИСЛИЙ*

СТУДЕНТСЬКА РОБОТА ІВАНА ФРАНКА “ПРО ЛУКІАНА І ЙОГО ЕПОХУ”, 1877 РІК

Публікується студентська робота Івана Франка, яку він написав у 1877 році, навчаючись у Львівському університеті.

Ключові слова: Іван Франко; майбутній письменник; Лукіан.

У Державному архіві Львівської області у фонді Львівського університету імені Яна Казимира (фонд 26, опис 11, справа 1339) зберігається звичайний учнівський зошит у лінійку із синьою обкладинкою із дещо пожовклими від часу аркушами, написаний на латинській мові чорним чорнилом зі студентською роботою Івана Франка. У цій праці майбутній видатний український письменник крізь призму творів давньогрецького сатирика аналізує історію суспільної думки і побуту, які панували у східних провінціях Римської імперії у II столітті нашої ери, показує кризу рабовласницького ладу у всіх його проявах.

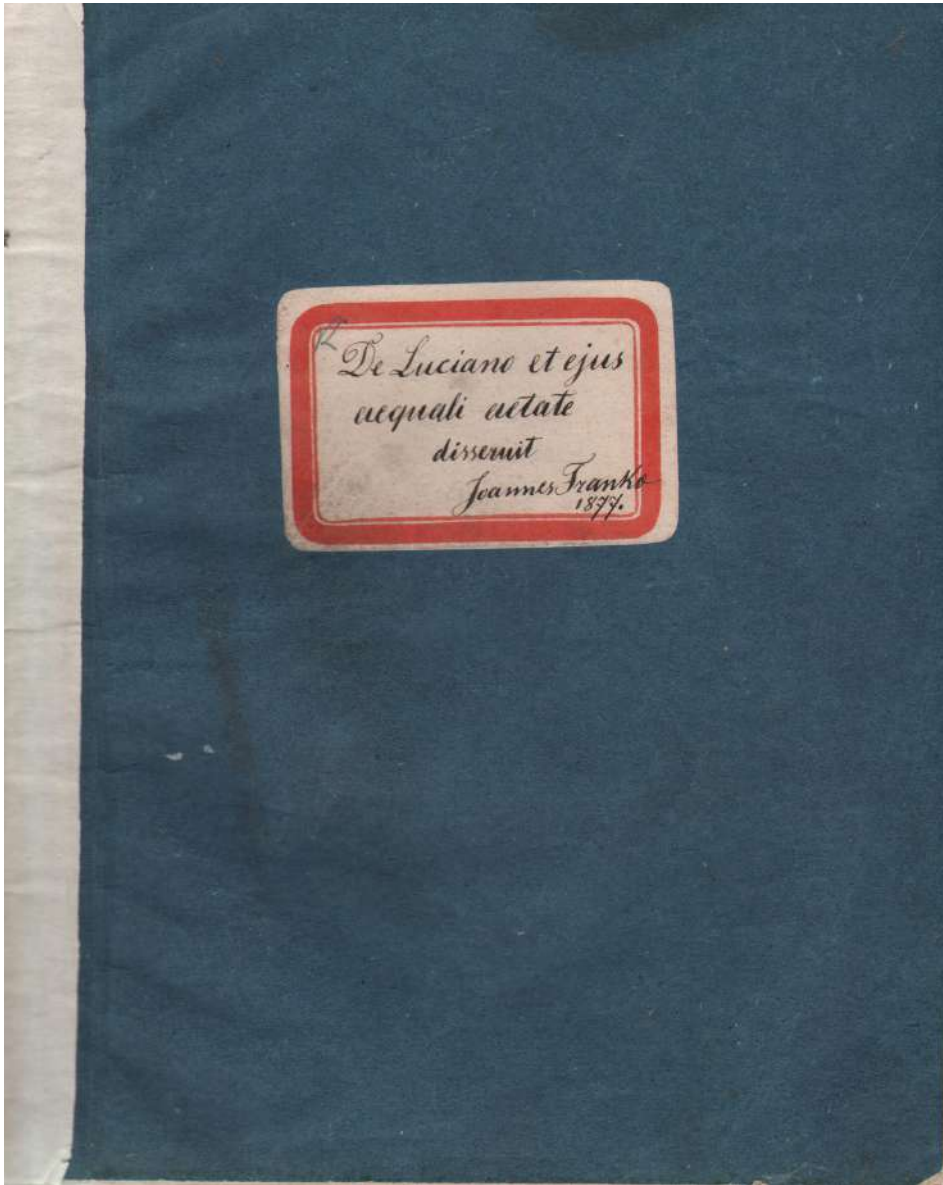
Перша сторінка рукопису містить повну назву реферату «Лукіан і його епоха, як він її описав у своїх творах, зокрема в “Розмовах богів”, “Розмовах у царстві мертвих” і у “Морських розмовах” з використанням також інших творів. Написав Іван Франко».

Реферат було написано під керівництвом професора класичної філології Людвіка Цвіклінського, у якого студент Іван Франко слухав курси “Старожитності грецькі”, «Пояснення “Одіссеї” Гомера» та брав участь у грецькому семінарі.

Іван Франко не дарма вибрав таку близьку його серцю і духу тему. Адже давньогрецький сатирик Лукіан (близько 120 – після 180 рр. н. е.) у своїх творах висміював тодішню дійсність, жадою до багатства, з атеїстичних позицій критикував християнство і релігію в цілому, оспівував поміркованість і аскетизм, співпереживав бідності.

Ця студентська робота ніби стала лейтмотивом усього подальшого творчого шляху Івана Франка.

* *Кислий Василь Миколайович* – кандидат історичних наук, начальник відділу забезпечення зберігання документів № 1 Державного архіву Львівської області.

Титульна сторінка реферату Івана Франка "Про Лукіана і його епоху",
1877 рік.

Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

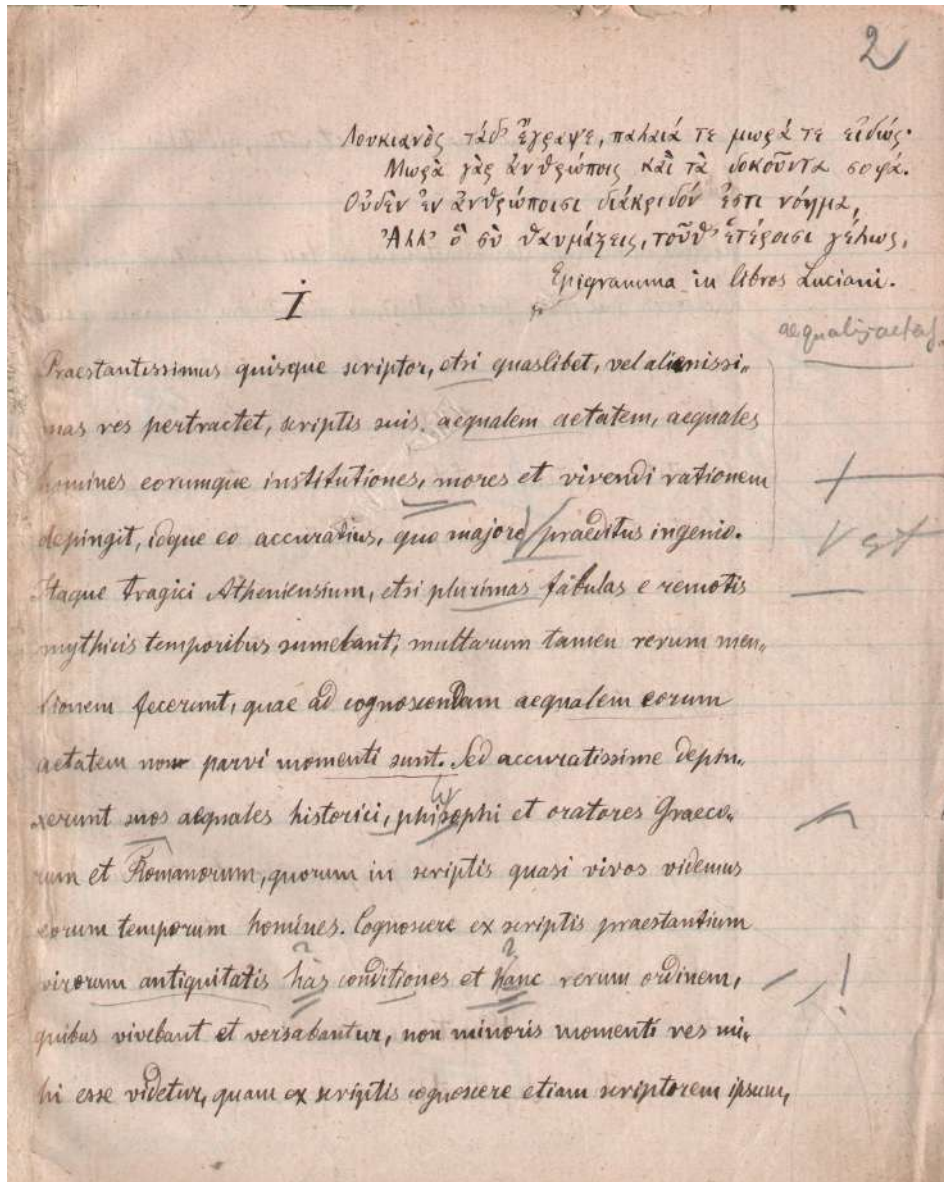
1-a

De Luciano et ejus aequali aetate,
quoque modo eam descripserit in suis
operibus, praecipue in „Dialogis Deorum,
Dialogis Mortuorum et Dialogis Marinis”,
adhibitis aliis quoque operibus, disseruit

Joannes Franko,

Перша сторінка реферату Івана Франка “Про Лукіана і його епоху”,
1877 рік.

Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

2
 hominem cum humanis virtutibus et vitiis, affectibus et in-
ferentibus.
 Uberem neque ingratam materiam ad tale propositum praebet
 Lucianus, sine dubio praestantissimus scriptorum Graecorum secundi
saeculi p. Ch. n. Non solum aequalis Luciani aetas in eius ope-
 ribus, praecipue quod pertinet ad constitutiones, persuasiones, so-
lem statum, vitia et virtutes, sed etiam auctor ipse, ejus mor-
et vita tam clare et perspicue depicta sunt, ut perfectis iis
 scriptis quasi viva ante oculos omnia videamus, Lucianique
 perfecta imago nobis appareat, etsi de vita et moribus ejus
 per pauca tantum in aliorum scriptorum operibus servata sunt.
 ut fabula Socris, qui verus fuisse traditur, quo aptius Domino suo
~~allegorice~~ acerbam et gravem veritatem poetica vesti indutam dicere,
 eique quasi speculum ante oculos praepondere ponet, - ita etiam jocosae
 Dialogi Luciani levis tantum et nihil relativa veris, induens eandem
 acerbam veritatem sunt, quasi speculum quoddam, refulgens omnia
 vitia, omnes labores et defectus aequalium temporum, iisque ipso-
 rum inequitiam elegantis et pulchra forma portendens. Auctor

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

ubique quiritibus et quasi forte oblatis quasdam lineas proiecit, qui
 legit autem, ne consciis quidem sibi est, quo tempore ex his lineis, quae
leniter et facetae diriguntur videbantur, animo ejus horrida et terrifica
imago apparuerit, etsi auctor ipse de proposito suorum Dialogorum
 ne verbum quidem ubi quam factavit.
 Quae et incerta sunt, quae de vita Luciani tempus notis reparavit, plu-
 rima tamen ex ipsius scriptis comperire possumus. Constat igitur cum
natum esse Samosathae, oppido sito ad Euphratum in provincia Com- est in oppo
magene. De anno, quo natus sit, nihil certi traditur, varique docti
vir, qui de vita nostri auctoris tractaverunt, varia de hac questione pro-
babant judicia. Sine dubio annus is inter centesimum decimum seximum
et centesimum vicesimum p. ch. n. ponendus est, et plurimi docti
vir novissimis temporibus opinionem collaudaverunt, Lucianum
anno centesimo duodevicesimo lucem primam conspexisse.
Pater ejus, humili loco, in magna penestate vitam degens, improvisis
filium sculptorem fieri voluit, eumque fratri ruae uxoris, sulpitoni
Samosathae clarissimo, docendum dedit. Sed mox adolescens, artem
avi aspernatus, ab eo aufugit, seque totam litteris et studis rhetor-
icis dedidit, quod et ipse in "Somnio" no enarrat.

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

4. Inter vicesimum et tricesimum annum vitae iam tantum in iuris,
 peritia et rhetorice proessit, ut publicae causas dicere et ante iudices de-
 fendere inculpatos posset. Sed animo ejus, vera et sincera ante omnia amari-
 ti, displicerunt doli et perjuriae, quibus iuris periti ~~et~~ plerumque uti sole-
 bant in causis dicendis. Statuit igitur, abjecto et hoc vitae genere, in Galliam
 penetrare, ubi praecipue Marylliae, graeca eruditio et graecae litterae tunc
 maxime florebant. Ubi ~~magister~~ rhetorices, sive, ut tunc dicebatur, sophistica
 factus, mox ingenio suo non minus, quam et nonnullis scriptis, magnam
 gloriam nactus est, quum etiam, ceterorum sophistarum modo pro mercede
 docens, suas res familiares adeo anxisset, ut vitam sine cura, nihil eorum
 omnibusque bonis abundans, degere posset. Maryllia igitur relicta et Ro-
 ma breviter tantum visa. Athenas profectus est, ubi cum philosopho De-
 monace, sincera amicitia junctus longum tempus vivebat. Quo tempore
 quoque plurima et pulcherrima opera scripsit, quibus tam audacter vi-
 tia et defectus huius aetatis, superstitia populi, doli vatium et sacrificiorum
 et omnia, quae neque vera neque sincera ad fallendam multitudi-
 nem et ad occidendam veritatem spectabant, deridet et opprobrat.
 Quin Luciani scripta per omnes provincias imperii Romani ab ae-

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

qualibus et a posteris diligentissime legrentur, omniumque ejusdem
 aetatis auctorum operibus praeferrantur, non possumus dubitare tanta
 enim in iis abundantia verae et exquisitae urbanitatis, talis elegantia
 elocutionis, tam levis et pellucida fructio sententiarum, ut scripita ejus,
 etsi quaedam urbanam negligentiam formae et dispositionis ostendere
 videntur, tamen diligentem iterum atque iterum perlecta semper multo
 pulchriora et perfectiora, quam antea, appareant, quod denique rubricum
 operis perfectissimi est. Quibus in operibus splendet nondum obsoletus,
 integer et validus aeternus ille genius Helladis, idem vigor eademque har-
 monia, quibus spirant opera Homeri, Aeschyli, Sophoclis et totius alterum
 praestantissimorum scriptorum antiquitatis. Hic quoque ingenium
 Graecum remansit sollers, potens, raptus ad admirationem; hic quoque
 servavit illam nam plasticam, illum colorem, quibus tam multas divinas
 creationes inspiraverat.

Uti clarus et serenus solis occasus, ita clarus et nimilo turbatus fuit fi-
 nis vitae Luciani. Qui quum ex Graecia Samothraciam fratrum suum spi-
 ridium, rediisset, breviter ibi moravit, etri ab omnibus civibus summo
 afferebatur honore. Cum patre suo iterum in Graeciam revertebatur,

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

b. quoniam a caesare Commodo in Aegyptum missus ibi provinciam ministrandam
 accepisset, quae ei usque ad mortem conditionem bonam et dignitatem secu-
 ram paravit. Mortuus est Alexandriae, ejusque obitus paulo post mortem
 caesaris Commodi scitus esse videtur.

Opera Luciani maxima ex parte nobis servata sunt, quae in poetica et histo-
 rica dividuntur. Primis Dialogi, Epigrammata et tragicomœdia, Tragediæque
 enumerantur, quum altera pars. Veram historiam sui temporis, De obitu
 Peregrini Protei, Alexandrini, sive falsum prophetam et alia hujusmodi scrip-
 ta continent. Inter Dialogos, ~~quibus~~ quibus auctor veterem formam ~~ser-~~
 vati-
 corum dialogorum renovavit, Dialogi Decorum, Mortuorum et Marini præ-
 stant, non minus, quam „Nigrinus“, „Timon sive misanthropos“ et „Somni-
 um Luciani“.

Disputationem meam præter introitum in partes duas Divisam, quarum
 prima illustrat, quo modo Lucianus in deos eorumque cultum, in oracula, sa-
 crificia et vitam infernam animadvertat, altera autem mores et genus
 vivendi hominum temporibus Luciani, eorum disciplinas, viros doctos et phi-
 losophos, uti quisque a nostro auctore descriptus est, ante oculos Ducit.

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

5

ii

ut apud omnes nationes, consecrantes principalem gradum educationis, ita etiam apud Graecos religio primitiva naturalis erat. ^{7.} ~~Phae.~~ nomina naturae personificata Divino cultu afficiebantur. Sed apud Graecos splendidissime refulsit illa juvenilis animi solertia, quae adeo varias et multiformes personificationes ordinare et ad certam rationem reducere poterat, ut magnam et variam ordinem deorum et semi-deorum exstrueret, eorumque instituta rusticis formis summam atque perfectissimam notionem subjiceret. Quare mythologia Graecorum omnibus ceterarum gentium mythologiis antecellit perfectione, nexa colligataque cohaerentia fabularum et clara notione naturae. Quid mirificum igitur, si inspirare potuit tales artifices, ut Homerum, Aeschylum, Sophoclem, Phidiam et alios ad tam multa immortalia opera? Mythologia Graecorum erat maxime poetius, pulcherrimus et perfectissimus cantus juvenilis animi humani. Persuasiones et fabulae, describentes in diis homines, praestitos tantum immortalitate, majore vi et aliis praecipuis proprietatibus, non tamen carentes humanis infirmitatibus et defectibus, non tam idoneae erant animum humanum ad deum tollere, quam notius, deum ad hominem educere.

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

Quae animo juvenili, vixulo atque deum timenti sufficiebant, - appropri-
 quatos enim sibi deos amabat, eoque ipso beatus vivebat in no pulchro poetico
 errore. Quin ita se res haberet, non possumus dubitare. Etiam historia do-
 cet, gentes, apud quas institutio et conditiones aliam, non tam naturalem
 notionem divini numinis effecerant, longe alia vada educationis conscen-
 disse. Nihil enim in educatione gentium est majoris momenti, quam reli-
 gio. Quales exierint mores, natura et mores populi, qui notionem numi-
 nis divini excelsores vel terribiliores apud se elaboraverat, praebent
 exempla Hebraei, Phoenices et aliae, Graecos autem naturalis et libera reli-
 gio etiam homines liberales, poeticos, ruceros reddidit. Sed si quis populus,
 tum certe Graeci non potuerant permanere in eodem gradu persuasionum
 et notionum divini numinis. Assiduis, et semper maxima cum diligentia
 protinus gradibus animus Graecorum per longam quidem tempus augebat
 copiam scientiarum et doctrinarum, priusquam Deos et sacra tangere
 ausus est. Sophistae et philosophi tandem huc quoque irruerunt.
 Etiam concursus Graecorum cum Romanis, populo maxime activo et solido,
 in ea re peragenda non parvi est momenti. Nunc enim doctrina, in-
 { venta a subtili et acuto animo Graecorum, ubique et ad omnia accommo-

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

labatur. Omnia ad certam ordinem et artem reducuntur, omnia iustri-
buebantur et iudicabantur. Inter alia etiam veteres deos et heroes ag-
gressum est. Mores quoque et institutiones hominum illius temporis non par-
rum iurabant eam omnia destruente et negante censura. Turbulentiae et mutuae
conditiones civitatum iam antea inter singulas partes civium maximam imparitatem
fortunarum effecerant. Res familiares agricolarum totae perditae, numerus ser-
vum et proletariorum supra modum auctus, immensae pecuniae in manibus ne-
filium inaccersatae, et quae inde prosecuta sunt: depravatio morum, vita libidino-
sa et dissoluta, contemptio omnium rerum divinarum et humanarum, puncta ea
exoptata materies erant, quae potita est pariter levis, dissoluta atque in negatio-
nem solam intentata vitio. Praeterea ipsae illusiones, mythi et doctrinae antiquita-
tis, quasi pulvis lapsae sunt, virtutes frigida ~~ratione~~ speculatione, quae iam
initio nullum remedium inveniens, elata et caeca omnia praecipitabat, quaecumque
ei obveniebant, at tamen virtuti loco nihil novi extruere poterat. Sed natura hu-
mana nunquam negatione sola contenta contenta est et semper certum aliquid
sibi postulat. Quamobrem etiam negativa philosophia malum non removit, sed
contra, antiquis persuasionibus et erroribus virtutis, omnium humanum ultimum,
et in infimo statu quoque privavit eumque in iurium dubitationis et desperati-
onis dejecit.

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

10. Scripta Luciani praebent claram et veram imaginem, quemadmodum homines ei
 aequales animadvertent in haec, quae majus olim sacra divina et venerabi-
 lia erant. Di, ut his verbis utar, Descenderunt Olympo et in operibus Luciani facti
 sunt homines, quibus ne umbra, ~~quod~~ ne vestigium quidem sanctitatis et divini
 habitus relicta est.

Haque Jupiter, dominus caeli, genitor deorum et hominum, pater juvans et benivolus,
 potens et mundum juste gubernans mens, quidnam est apud Lucianum? In Dialo-
 gis hujus auctoris apparet nobis, Jovis tantum nomine praeditus, omnipotens impe-
 rator romanus, qui ^{neque} nullam novit legem praeter suam voluntatem, neque ullum
 jus praeter suas libidines et voluptates, qui bona et fortunas quingentorum
 hominum pessumdare non abhorret, ut tantum suam libidinem satiare possit.

Praeter quae, ut romani imperatores domi infirmi, viles et sine auctoritate erant
 coram proximis, ut praetorianus et homines, qui ipsorum gratia florebant, ita in-
 fronsus, imbecillus et auctoritatis expers est etiam Jupiter coram Junone et aliis
 deos, qui proximi eum circumstant. Quali voce et quibus cum contemptu conjunctis
 verbis loquatur ad eum Juno, in Dialogo Junonis cum Jove (Dial. Deor. V) videmus, quo
 inter alia haec quoque verba Juno facit: Ὅτι ἰκέτω κιν εἶ ποιεῖ, οὐδὲ πρόποτι
σταστικῷ, ὅς ἀπάντων θεῶν πρόποτις ἰδὼν ἀπολιπὼν ἐμὲ τὴν νόμῳ χρηστῆν,

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

ἐπὶ τὴν γῆν κατὰ μαχρών, χροδίων ἢ φέρες γινόμενος. Etiam frater eius Neptun-
 mus deridet eum (Dial. Deor. IX). Sol autem acerbis, etsi terribis et severis verbis
 vituperat minus divinam et minus decentem rationem vivendi patris hominum
 et deorum. Audiamus, quibus verbis vitatur Sol, garrivus cum Mercurio de Jovis
 amore ex Graecis, Cadmi filiam ταῦτα δ' οὖν, ὦ Ἑρμῆ, οὐκ ἐγίνετο ἐπὶ
 τοῦ Κρόνου. αὐτοὶ γὰρ ἐροῦν ἡμῖν, ὡς ἀπόκατος / ἰκύνος παρὰ τῆς Πάρις ἦν, *οὐκ ἐστὶν!*
 οὐδ' ἀποκτῶν ἐν τῶν οὐρανῶν ἐν Οὐρανῶν ἐλαμῆτο, ἀλλὰ ἡμέτερά μιν ἦν ἡ ἡρώεα, *ὦ πῶς!*
 νῦν δὲ κατὰ μέτρον τὸ αὐτῆς, ἀνάλογον ταῖς ἰσχύσι. Omnipotentiam ejus deridet con-
 temtum Mars (Dial. Deor. XXI) his verbis: Ἠκούσας, ὦ Ἑρμῆ, οἷα ἠπαύλησεν ἡμῶν ὁ
 Ζεὺς, ὡς σπερματικῆ καὶ ἀπίθανοι; Sed audacius et longe acerbius alloquitur eum
 mortalis Timon Atheniensis: Ὁ Ζεῦ, inquit ille, φίλος καὶ ζῆντο καὶ ἰτακτοῦ
 καὶ ἐφρόσιε καὶ ἀβτηροπῆτῃ καὶ ὄρκια καὶ νυφολέμερητῃ καὶ ἐφύδουσι καὶ εἴτε
 εἰ ἄλλο εἰ ἐμβροτῆτῃ ποιηταὶ καλοῦσι... ποῦ σοι νῦν ὁ ἐριμάρκτος ἀετρεπῆ
 καὶ ἡ ἀετρεπῆς, βροτῆ καὶ ὁ ἀετρεπῆς καὶ ἀετρεπῆς καὶ ἀετρεπῆς κερκοῦς;
 ἀπαντα γὰρ ταῦτα ἡμῶν ἦν ἀκαπύρρη καὶ καπύρρη ποιητικῆς ἀετρεπῆς. τὸ δὲ ἀετ,
 δειρὸν σου καὶ ἐκφρόσον ὄπλον καὶ πρὸς κερκῶν. οὐκ εἶδον, ὅπως τολμῆς ἀπὸ τῆς καὶ
 φρεσὸν εἶσι, μὴδ' εἶδον ἐπιπύρρη ὄργῃς κατὰ τῶν ἀετρεπῆτων καταφύλλῃτων.
 Jupiter audit clamationes. Sed ne putetis, eum gravibus et Jove dignis verbis mori
 talem hominem mortuum et in aeternis terminis humanae mentis et co,

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

12. ^{nrpe} igitationis relegatum esse. Nequaquam! Sed hortiarum et donorum multo,
 rum recordatur, quae a Timone antea acceperat, Mercurium cum Plauto
 et Thesaurio ad Timonem mittit, ^{qui} homini, qui per luxuriam et immo-
 dicam largitionem divitias suas antea perdididerat, iterum opes magnas do-
 nat, quasi ad suam ipsam justitiam deinde. Quod etiam Mercurius cen-
 tit, quum Plauti Dialogi talibus verbis reperet: Πῶς ἔν τῷ μέγῃ κερκαζήκει
καὶ ὀχνηρὸν εἶναι καὶ ὕδαρὸν; οὐ τοῖς δικαιολογεῖσιν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς εὐ-
χομίνοις τοῦτο χρησίμων. Ἰδὼν γὰρ αὐτίκα πόλα πλοῦσιος ἐκ πένεστων κατα-
στῆσεται ὁ Τιμῶν, προῦτος καὶ παρρησιασόμενος ἐν τῇ εὐχῇ καὶ ἐπιβροχῆσας
τὸν Δία, εἰ δὲ βιωτῆν ἔκαπτεν ἐπικρυφῶς, ἐπὶ αὐτῷ ἔκαπτεν ἀμειλιχέμενος.
Frank.
 Timoneus et innox, sine cura de munis regnans, voluptates suas omnibus veteris
 praefereus, erga humiliores praecipue erga homines pauperes et invalidos
 supra modum crudelis et vehemens, coram propriis infirmis, praebet talis
 Jupiter tristem conspectum. Injuria potitus summa rerum munis ejusque rei
 sibi conversus, semper et ubique ea consentiva veratur et vincitur, extimescens,
 ne et ipse simili fato occumbat, ut de Saturnus. (Dial. Deor. I) Ipse praeus mu-
 res neque nit neque potest justus et aequus esse erga alios, quamobrem al-
 teros lenitius, alteros autem vehementius, quam fas est, tractat.

erga Lmo
 Plaut. i tenent
 niproz...
 j...

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

13. 8

Eandem minime virtutem imaginem praebet etiam Juno, una et uxor et soror
 Jovis, dea nuptiarum et vitae familiaris, in qua non deam videmus, sed vulgarem
 mulierem, rixosam (Dial. Deor. XVI), nimis suspiciosam in maritum suum,
 (Dial. Deor. V), nimis elatam sua pulchritudine (Dial. Deor. XVI sive deorum iudicium).
 Saturnus, ut aliud exemplum praebeam, pater Jovis, confirmat, sua sponte Jovi re-
 gnum mundi dedisse, quoniam senex et podagra laborans se ipsum ad regnandum
 ineptum et impotentem existimavisset (Saturnalia I). Venerem ostendit auctor
 vulgarem, et in pulchram adulteram, (Dial. Deor. XV, XVII), peritissimam, ut et quae
 que mulier talis omnibus, omnium artium, quibus animus ejuslibet imperiti
 hominis capi et attrahi possit (Deorum iudicium). Mercurius, legatus deorum,
 praebet non minus tristem imaginem. Puerilem iam aetate fuit (Dial. Deor. VI)
 et mores non laudabiles (Dial. Deor. XV), trepidus et simplex servus omnium oppri-
 ditatum Jovis, tamen praeter omnia ea callidus et fraudum peritus, doctus
 alios fallere verbis et fuit occasione (Deorum iudicium). Locum eminentem
 invenimus in Dialogo XII, quo loiam matrem suam Majam deplorat miseram
 suam rationem vivendi et sua fata gravia. Ei Jovis pater, inquit sub finem suae
 orationis, ἡνίκα τὴν ἡλικίαν αὐτῆς ἐξέλιπε πρὸς τὸν οὐρανόν, ὡς πρὸς οὐρανὸν καὶ τῶν
 δουλείων αὐτῆς. Magnas partes inter deos obtinet Cupido, personificata libido et voluptas

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

14. *reusum. Cupido gubernat Jovem, mutat eum in ignem, taurum, aurum, gubernat matrem suam, Venerem, Martem et omnes deos praeter Musas et Minervam. De Dionysio sive Baccho talia verba facit Janus (Dial. deor. VIII):* Ἐγὼ γὰρ ἕρηνός, μὴ ἐν, ὡς Ζεὺς, ἢ μοι τοιοῦτος ἦν νῆος, ὑψηλὸς οὐρανὸν καὶ διεκπερσμένος ὑπὸ τῆς μέδης, μέδρα μὲν ἀνεβόλε μῆνος τὴν κορυφὴν, τὰ κολλὰ δὲ μεταπορεύεις θυραϊσὶ σούων, ἀβρότερος αὐτῶν ἐκείνων, ὑπὸ τρομπάνοις καὶ ἀδελῶν καὶ κρυψέλοος χορείων καὶ ὄμιος παντὶ μῦθῳ ἰσικῆς ἢ πατρὸς. *Ut verbis brevibus utari: tota vita deorum caelestium tam est monstruosa et misera, lasiva et inanis, ut vita hominum sub Romano iugo sola dignam ejus imaginem in historia generis humani ostendat.*

Quid mirum, si Lucianus, tales nobis deos depingens, non majore cum reverentia animalverterit etiam in eorum cultum, mythos et varias sacras institutiones? Quae, sicutum Graeci sophistae et philosophi animalverterent in fabulas et oracula, quae credebantur ab antiquis, praebent exempla Dialogi: Memippi cum Tantalos (Dial. Mort. VIII), Progenis cum Heracle (Dial. Mort. VII). Uterque Dialogus perspicue ostendit vanitatem antiquarum fabularum et argumenta quibus illo tempore oppugnabantur. Non minoris momenti est etiam Dialogus Menelai cum Proteo (Dial. Mort. IV), quo dicitur fabula de transmutationibus Protei. Quod pertinet ad oracula, pul-

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

φρονιμῆ ἀλιξίᾳ αὐτοῦ ἀρετῆς Ἰουνοῦς (Dial. θεῶν IV): Ὁ θεὸς Ἀπόλλων προσομιῶνται
 μὴ πάντα εἰδέναι, καὶ ποιεῖν καὶ κινεῖσθαι καὶ εἰπεῖν εἶναι καὶ μακροχρόνως
 καὶ καταστρέβειν ἕξαστράτη τῆς μακτικῆς, τὸ μὴ ἐν Ἀσκληῶς, τὸ ἐν Κλάρω καὶ
 ἐν Διὶ Ἰουνοῦ, ἕξαστράτη τοῦ χειμῶντος αὐτοῦ, λοξὴ καὶ ἰσχυροτάτη πρὸς ἑκά.
 τρεῖς τῆς ἐπισημῶς ἀποκρινόμενος, ὡς ἀκίνδον εἶναι τὸ βράχμα καὶ πλοῦσι
 μὴ ἀπὸ τοῦ τοῦτον. πολλὰ γὰρ ὅτι ἀνοῦται καὶ παρῶντες αὐτοῦς μεταστῆναι,
 εἶναι. Qualis visus auditus, qualis jocus acerbis! Finis igitur et propositum auc-
toris in Dialogis scribendis manifestum: antiquas fabulas et persuasiones risu
et joci tales ostendere, ut unigue clare appareat, eas nihil esse, nisi fabulas, nisi
poeticas fictiones, neque animum firmare ad perferendos vitae labores, juvare
cadentem opem nec regenerare vires recordatione aeternae veritatis et justi-
ficae et benevolentiae divinae posse. In suis Dialogis ostendit Lucianus etiam
totum sibi aequale tempus, bari quaedam morali carens, egens qualibet re
ad satiationes animi necessitates, in se ipso dissolutum et contradictionibus
plenum, quamobrem etiam nihilo contentum neque in quaquam re acqui-
erere potens. Sed omnino religio et cultus deorum divinitus per se ipsum non
tantopere malum est, quam hac de causa magis, quod morum dissolutionem
et civitatum terribilem ruinam secum ducat. Quum religione divita, non jam

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік. Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

16. credit esse quandam Divinam providentiam et justitiam, delatam quasi basis
 moralis civitatum, interit nervus earum vitae. Multa talia exempla praebet
 historia, possumusque affirmare, eam Nemesis inevitabilem esse in vita omni-
 um gentium usque ad id temporis, quum educatio omnes tales reddiderit, ut non
 praemia aut mercedis, sed boni ipsius causa bonum faciendum esse noverint,
 sed quousquam ad id non sit proventum, necesse est ^{ut} homines crediderint, existere
 quandam punientem aut praemio adficientem potestatem, beatiorum aut
 pejorem vitam post mortem et manam quandam, quae severe potius quam
 benevolenter omnes res humanas ponderat. Et prospecto, ubi natura populi
 et institutiones, alium cultum numinis divini et separatim ordinem sacrificium
 elaboraverunt, ibi quoque notionem Dei severi, terribilis et extinguentis potius,
 quam benevoli exardisse videntur. Cujus rei exempla iterum Hebraei et Phoeni-
 ces vident. Sed apud Graecos constat, similiter ac apud Sarcos, religionem non a
 separato ordine sacrificium et sacerdotum elaboratam esse, sed e primitiva vi-
 ta patriarchali provenisse, in qua unusquisque pater familias etiam sacra
 faciebat, orabat et hostias feribat pro familia sua, postea autem rex non
 solum in bello imperium obtinebat, sed etiam in pace primus sacrificet et quo-
 si pater totius gentis erat. Quum primum autem quascunque in terra separatas

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

10
17.
ordo sacerdotum apparuit, statim eum conatum esse conat ex cogitare se,
verius et terribilius Divinum numen, quo facilius multitudo in reverentia
et obedientiae obtineri possit. Qualis conatus et studii exemplum praebet
pulcherrima illa fabula de consecrata Spigelia in Aethiopia, ~~quae~~ cuius notitiam
ad reconciliandam gratiam offensae Deae augur Calchas postulaverat. Sed
jam finis fabulae ostendit, animum Graecorum abhorruisse ab ea deorum
notione, Spigelianamque a Dea ipsa manibus auguris liberatam esse fabula
narrat. Conatus igitur sacrificium nihil assequi poterant, atque libertas a
nisi Graecorum servata, non est suffossa religio. Sed religio ipsa, li-
viter et praetice extincta non longo temporis spatio inevitabilem interi-
tum obire debebat. Ad quod iam ipsa eorum notio de vita inferna non parum
ad ferebat, quae infirma et incerta, non satiat rubeam et duram naturam homi-
num. Pro laboribus vitae, pro laboribus et pugnis in terra pollicebatur hominibus ob-
livio omnium terrestrium rerum post mortem. Ea erat infirmissima pars religio-
nis Graecorum, Achilles dicit apud Homerum, maluisse se in terris pastor gregum
esse, quam apud inferos imperare umbris. Sed talis vita non poterat sufficere
austro humano, qui futura semper meliora fore sperat. Postea igitur sacrifici-
ces jam sensere cum defectum, atque Elysium et Tartarum splendidius exornare u-

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

18. nati sunt, aius conatus etiam in Dialogis Luciani commonefactum est. Ita, que videmus (Dial. Mort. XV) Achillem confiteri Antilocho, se jam uacuum esse meliorem persuasionem de rebus humanis et infernis et abnegare verba, quae olim ad Ulyxem dixerat: „ tunc inexperitus rerum infernarum, ignarusque, utrum ex duobus praestaret, inteream istam gloriosam anteponebam vitae infernae: nunc vero jam tandem intelligo, illam esse infructuosam, quidquid etiam superi garruant. „ Vita inferna obvio est. Ad deridendam eam tristem sententiam scripsit Lucianus complures suorum Dialogorum. Vita enim est mutatio sempiterna; quum autem in Elysio nulla iam mutatio possibilis, eo ipso etiam ipsa vita post mortem in antiqua fabula negabatur. Elysium incolitur ab umbris, nihil sentientibus, nihil occupatis, in Elysio nullus labor, nulla mutatio, nihil ad occupandum curam humanam. In Elysio de nihilo curant, non laborant, non enim in bo neque vestitu indigent. Ad tamen necesse est homines aliqua re occupari. Quibus rebus igitur occupantur? Rixant, pugnant secum, philosophi et pseudosophi, losphi vagantur ubique, derident lacrimantes, disputant, verbis se offensivis et rusticis invehuntur, ante vilia arbitria causas agunt et talia persequuntur. Terrifica, tristissima imago felicitatis post mortem, imago ejus finis,

Реферат Івана Франка “Про Лукіана і його епоху”, 1877 рік.
Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

ad quem homo totum tempus vitae per tot labores, curas, investituras et dolores graditur! Sed tamen etiam in hac tristissima imagine vitae infernae refulget una clarior, lucidior linea, quasi radius melioris, beatioris futuri. Lethis aena enim non intercipit plane, non afficit totali oblivione, non umbram sensuum expertem reddit animum humanum, sed contra, magni doloris et validarum voluptatum recollectionem non potest extinguere.

Non minus tritius est imago iustitiae, quae post mortem omnes res humanas iudicat. Ut in imperio Romano, ita etiam apud inferos, mors et vita pendunt in voluntate dominantium. Mortem igitur, quae inopinata et insperata plerumque iuvenes in flore et vigore vitae diripit, at res relinquit, ream rem gravem et infestam, quae semper nos urget, met diligentius et severius genus et propositum nostrae vitae percontare, Lucianus ait esse consecutionem iocundae saepe vel lascivae voluntatis infernorum dominorum. Ut in terris, ita etiam apud inferos Aes et superos multum pollet in fide quadam et clientela superioris esse. Stagne Baccho oranti pollicetur Neptunus servare Troiam, etsi illa propter suam malitiam longe alio digna est (Dial. Marit. IX).

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

20. Ut sacerdotes jam antiquitus liberam et naturalem religionem Graecorum mutare et severam, terribilem notionem numinis divini elaborare conati sunt, ita postea etiam quum id parum processisset, alia tentare non cessaverunt et notionem novam invenerunt, Fatum, cui omnia impostae sunt, quae antea diis non poterant imponi. Fatum igitur apparet vis quaedam secreta, inexplorabilis, quae totum mundum gubernat et non solum hominibus, praedestinat, quod in vita sint perventuri, sed diis etiam imperat. Quanti momenti ea vis in vita hominum fuerit, quasque secum consecutiones duxerit, ostendit perspicue vester auctor in compluribus Dialogis. Necesse erat enim, negata in principio libertate sentiendi et volendi, ut Fatum vitam humanam arduum tristem, servilem et infelicem redderet. Haec apud Lucianum (Dial. Mercur. VIII) Nephelae, Helle et Phrygi mater, frustra conatur servare filiam suam in mare delapsam, Fatum enim vult Hellem interire. At qua de causa? Nam, Fatum multo Nephelae potentius. Quod si jam potentia Fati terribilis erat et infesta, longe tamen terribilior erat hac de causa, quod nemo unquam cognoscere poterat causas et motivas, quibus compelleretur ad agendum. Quin dominatio romanorum imperatorum, sine pari caeva et furibunda, multum adferret ad elabor-

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

21.

randam eam notionem terribilis potentiae, quae suo iure, sua inexple-
 rabili voluntate omnia versare et gubernare, atque animos hominum
 opprimere, vincere et ad coecum obediendum commovere debebat, non
 est dubitandum. Quam profunde etiam Lucianus id omnis cuiusque servitu-
 tem sensit, ^{iubus} quae conatum est animum humanum opprimere ejusque volunta-
 tem liberam delere, clarissime apparet in ultimo ejus „Dialogorum Mortu-
 orum“, quo Socrates, homo audax et latro, damnatus, magnos dolores perpe-
 ti in Periphragone, cum Minos, iudice umbrarum, disputans, non quidem abue-
 gat, quae in vita fecerat, sed se non potuisse aliter facere affirmat, nam haec
 sibi a principio fuerint praedestinata ipseque instrumentum solum fuerit
 in manibus alius, superioris numinis, quam orationem denique his verbis
 finit: Οὐκοῦν εἶπες, πῶς ἄδικα ποιεῖς καὶ ζῶν ἡμᾶς ὑπερέτας γεννομένους, ὡς
 ἢ Κλωθὴ πρὸς ἑστάτη, καὶ τοῦτους τιμῶν, τοὺς βακκοῦθαμένους ἀλλοτρίοις ἀρεταῖς;
 οὐ γὰρ οἱ ἐκείνο ἰπταῖν ἔχει τις δύναμις, ὡς ἀτιμίζειν δυνατὸν ἦν τοῖς μετὰ πάσης ἀρετῆς,
 κῆς πρὸς ἑστάτην. Horrenda propeo talis notio, negata enim et revincta libe-
 ra voluntate hominis videtur eo ipso notio boni et mali, culpa et meriti, justi-
 tiae et felicitatis, omnia enim in inexplorabili et materola tyrannide divi
 fati pendere. cui Minos etiam assentit, quum Socrati responderet his verbis:

Реферат Івана Франка “Про Лукіана і його епоху”, 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

22
 Ἡ Σωστράτη, πολλὰ ἴσως ἔσται καὶ ἄλλὰ οὐ κατὰ λόγον περιόριστα, ἢ ἀκριβοῶς ἐξήγηται
 πληρὴ ἄλλὰ οὐ τοῦτο ἀπολαύσει τῆς ἐπιφωτιστικῆς, ὡς οὐκ ἀλλοτρίως μόνον, ἀλλὰ καὶ
 σοφιστικῆς τῆς ἴσως ἀποκρύπτει αὐτὸν, ὡς Ἐρμῆ, καὶ μὲν κατὰ κολαζόδω. ὅρα δὲ, καὶ
 καὶ τοὺς ἄλλους νεκροὺς ἐρωτᾷ τὰ ὅμοια διδύχα. His verbis aperuit auctor totam
 justitiam infernorum iudicium. Homo audax, omnium malitiarum peritus, qualis
 erat Socrates, et ibi integer abijt, at modestus et stultus, atque quique justissimus
 esset, pessima quaeque perpeti debet. Non sine consilio eum Dialogum auctor
 postremum Dialogorum Mortuorum collocavit atque in se ejus sine gravia illa
 verba perijt. Inhaerent ea verba auctori nostro, haudque voluntario interro-
 gamus nos ipse, quomodo potuerint vivere homines talem horridam servitu-
 tem servientes et qualis vita eorum in talibus conditionibus esse deberet?
 III
 Tempora, quibus Lucianus vixit, summo gradu notabilia sunt: Trajanus, Hadri-
 anus, Antoninus Pius et Marcus Aurelius quasi ante oculos ejus vivebant,
 imperatores inter ceteros longe humanissimi, quorum aetas aurea aetas
 imperii Romani appellata est. Provinciae omnes pacatae et securae, com-
 munitio facilis, et omnia, quae publico usui esse poterant, maxima cum
 diligentia comparata. Attamen praeter omnem benignitatem, quae in im-
 peratore percipitur invenitur apud ipsos, hoc est, aetate recentissime, voluntario
 minimum est vocabulum bellum.

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

ЛУКІАН І ЙОГО ЕПОХА*

Це Лукіан написав, недоречності знаючи давні.
За недоречність не раз числять і мудрість саму.
Але знайди у людей бездоганно окреслену думку –
Те, що вподобаш ти, інші піднімуть на глум.

Лукіан

Кожний видатний письменник, торкаючись будь-яких, навіть найвіддаленіших, тем, відображає у своїй творчості сучасну йому епоху, своїх сучасників, їх установи, звичаї, спосіб життя, і тим докладніше, чим більше він обдарований. Тому, хоч афінські трагіки брали масу тем з далеких міфічних часів, проте вони згадували про такі справи, які мають немале значення для пізнання сучасної їм епохи. Але найточніше змалювали своїх сучасників грецькі і римські історики, філософи і оратори, в творах яких бачимо немов живих тогочасних людей. Пізнати з творів видатних представників античності умови і соціально-політичний лад, в яких вони жили і творили, – це, на нашу думку, не менш важлива справа, ніж пізнати з творів самого письменника як людину з людськими прикметами і пороками, почуттями і пристрастями.

Багатий і вдячний матеріал для такого завдання дає Лукіан, безперечно, найславніший грецький письменник II століття нашої ери. У його творах відобразились яскраво й виразно не лише сучасна Лукіанові епоха, зокрема установи, погляди людей, соціальне становище, пороки і чесноти, але і сам автор, його характер і життя. Отже, після прочитання його творів уся епоха постає перед очима неначе жива, перед нами вимальовується рельєфний портрет Лукіана, незважаючи на те, що про його життя і характер дуже мало даних збереглося в творах наших письменників. Як Езоп**, який, за переказом, був рабом, використав жанр байки для того, щоб мати змогу зручніше говорити своєму панові гірку і прикру істину, правда, завуальовану в поетичній формі, та поставити її перед ним, неначе дзеркало, так і жартівливі “Розмови” Лукіана являють собою легкий одяг, що прикриває таку ж гірку правду. Вони є немов дзеркалом, яке відбиває всі пороки, всі прагнення і зриви сучасності, вказуючи сучасникам на їх розбещеність у витонченій і гарній формі. Автор ніби крадькома і мимохідь оперує легкими штрихами, так що читач не усвідомлює собі, як із тих штрихів, накиданих легко і дотепно, вимальовується жорстока й жахлива картина сучасності, хоч сам автор ні словом ніде не згадав про спрямованість своїх “Розмов”.

Про життя Лукіана збереглися до наших часів незначні і неповні відомості, але дуже багато про нього можемо дізнатися з його творів. Так, відомо, що він народився в Самосаті, місті, розташованому на Євфраті в провінції Комагене. Рік його народження непевний, і вчені, які займалися біографією нашого автора, висловили з цього питання різні погляди. Безперечно, рік цей

* Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Том 45. Філософські праці. – К.: Вид-во “Наукова думка”, 1986.

** Езоп (VI–V до н. е.) – напівлегендарний давньогрецький байкар. Згідно з переказами – фрігійський раб. Йому приписують авторство байок із сатиричним та морально-повчальним спрямуванням.

треба ставити між 116 і 120 р. н. е., і дуже багато вчених останнім часом схвалили погляд, що Лукіан появився на світ у 118 році. Його батько, виходець з низів, коротаючи вік у великій біді, гаряче прагнув, щоб син став скульптором, і віддав його на науку до брата своєї дружини, відомого в Самосаті скульптора. Але незабаром юнак, якому набридла професія дядька, втік від нього і повністю присвятив себе літературі й риториці, про що сам розповідає в своєму “Сновидінні”. Між двадцятим і тридцятим роком життя він так досконало оволодів правознавством, що міг виступати в процесах і захищати обвинувачених. Але йому, що над усе любив правду і щирість, не припали до вподоби крутість і клятвопорушення, до яких звичайно вдавалися в судах. Тому він вирішив змінити цю професію і подався до Галлії*, де, особливо в Массілії**, процвітали в той час грецька освіта і література. Там, як учитель риторики, або, як тоді говорили, софіст***, здобув собі велику славу завдяки своїм здібностям і деяким творам. Навчаючи, як і інші софісти, за плату, він настільки поліпшив своє матеріальне становище, що міг жити без турбот, можливо і в достатку.

Залишивши Массілію, він недовго проживав у Римі, потім виїхав до Афін, де тривалий час дружив з Демонаксом****. У цей час він написав цілий ряд прекрасних творів, у яких сміливо висміює і картає пороки свого часу, зобони народу, обман ворожитів та жерців і взагалі всю брехню і облуду, яка служила для обдурювання мас і приховання правди. Немає сумніву, що твори Лукіана залюбки читали в усіх провінціях Римської імперії сучасники і пізніші покоління та вище цінили їх, ніж твори інших письменників. Лукіанові властива надзвичайна культура, витонченість стилю, легкість і ясність думок. Його твори, можливо, на перший погляд роблять враження певного недбальства щодо форми і композиції, але коли їх прочитати вдруге і втретє, вони здаються значно кращими й досконалішими, ніж при першому читанні, що, власне, і є ознакою досконалого твору. Вони пронизані ще не зів’ялим, свіжим і отим вічно юним еллінським генієм, тією самою моральною силою й гармонією, яка надихнула творіння Гомера*****, Есхіла*****, Софокла***** і багатьох інших геніальних письменників античності. На них позначилась

* *Галлія* – давня назва країни, що охоплювала територію сучасних Франції, Швейцарії, Бельгії, Люксембургу та Північної Італії.

** *Массілія* – місто на південно-східному узбережжі Галлії (нині Марсель – Франція).

*** *Софісти* – давньогрецькі філософи, вчителі мудрості і красномовства. Серед них були ідеологи рабовласницької демократії (Алкідам, Протагор) і аристократії (Горгій, Крітій, Каллікл). Для демократичного табору характерне в цілому матеріалістичне розуміння природи. Представники аристократичного табору розробляли принципи скептицизму (Горгій), що становили одне з джерел давньогрецького ідеалізму. Для софістів характерне переміщення центру ваги філософських інтересів від натурфілософії до проблем логічного і мовного аналізу понять, теорії пізнання, етики, політики.

**** *Демонакс* (нар. бл. 90 н. е.) – давньогрецький філософ, послідовник учення стоїків, друг Лукіана Самосатського.

***** *Гомер* (кінець IX–VIII ст. до н. е.) – легендарний давньогрецький поет, автор епічних поем “Іліада” та “Одіссея”. Зображувався у вигляді сліпого співця.

***** *Есхіл* (525–456 до н. е.) – давньогрецький драматург.

***** *Софокл* (496–406 до н. е.) – давньогрецький драматург.

властива грекам дотепність і чарівність, пластичність і отой вогонь, що видає стільки безсмертних творінь.

Як ясним і погідним буває захід сонця, так ясним і спокійним був кінець життя Лукіана. Повернувшись із Греції до свого родинного міста Самосати, він жив там недовго, хоч громадськість міста ставилась до нього з якнайбільшою повагою, а потім із своїм батьком знову подався до Греції. Призначений імператором Коммодом* правителем Єгипту, Лукіан жив там до смерті в достатку, в пошані і помер в Александрії, очевидно, незабаром після смерті імператора Коммода.

Твори Лукіана здебільшого дійшли до нас. Розподіляються вони на поетичні й історичні. До першої категорії належать “Розмови”, “Епіграми” і трагікомедія “Трагоподагра”, друга категорія охоплює “Правдиву історію свого часу”, “Про кончину Перегріна”, “Олександр, або Лжепророк” і інші подібні твори. Серед “Розмов”, у яких автор відновив стару форму “Сократових розмов”**, є неперевершені “Розмови богів”, “Розмови в царстві померлих”, “Морські розмови”, а також “Нігрін”, “Тімон, або Людиноненависник” і “Сновидіння Лукіана”.

Свою роботу, крім вступу, я поділив на дві частини. У першій мова йде про те, як Лукіан виступає проти богів і їх культу, проти оракулів, жертвоприношень і потойбічного життя, друга змальовує нам звичаї і спосіб життя сучасників Лукіана, їх світогляд вчених і філософів відповідно до того, як їх описав автор.

II

Як у всіх народів, які вступили в початкову стадію культури, так і у греків первісно мала місце релігія природи. Предметом релігії були уособлені явища природи. Але греки блиснули надзвичайним молодечим спритом, який зумів різні і складні форми уособлення природи упорядкувати і звести до певної норми, у зв'язку з чим виник довгий і різноманітний ряд богів і напівбогів, а грубі спочатку релігійні форми піднялись на високий ступінь абстракції. Тому грецька міфологія стоїть вище від міфології усіх інших народів своєю досконалістю, тісним і логічним поєднанням міфів і ясним поглядом на природу. Отже, не дивно, що вона надихнула таких митців, як Гомер, Есхіл, Софокл, Фідій*** та інших, на безсмертні творіння. Грецька міфологія була найбільш поетичним, прекрасним і досконалим співом молодого людського духу. Погляди і міфи, які під виглядом богів описували людей, з тією різницею, що боги наділені були безсмертям, більшою фізичною силою та іншими особливими якостями, але не позбавлені людських хиб і недоліків, здатні були не стільки підняти людей до рівня богів, скільки бога знизити до рівня людини. Такі ре-

* *Коммод Антоній Август* (161–192) – римський імператор (180–192), син Марка Аврелія.

** “*Сократові розмови*” – давньогрецький філософ Сократ (469–399 до н. е.) вважав, що шляхом до осягнення істини є бесіда, під час якої завдяки зіткненню протилежних думок співбесідники поступово здобувають істинне знання про сутність предмета. Мистецтво ведення такої бесіди Сократ називав діалектикою. Широке використання «сократівських розмов» як жанру філософського твору знаходимо у діалогах Платона.

*** *Фідій* (пом. 431 до н. е.) – давньогрецький скульптор, живописець і архітектор.

лігійні уявлення відповідали молодій, наївній, опанованій страхом перед богами людині; вона любила богів, наближених до людей, і жила, задоволена з тієї поетичної фікції. Що саме так і було, немає потреби сумніватись. Історія також учить, що народи, в яких культурно-соціальні умови витворили іншу, а не природну форму релігії, йшли по іншому шляху культурного розвитку. Адже релігія відігравала в культурі народів велику роль. Якими були звичаї і національний характер народів, які виробили собі вище або страшніше уявлення про бога, показує приклад євреїв, фінікійців та інших. А греків природа і вільнотодумна релігія зробила поетичними, щирими людьми. Як кожний народ, так і греки не могли залишитись на тому самому ступені поглядів і уявлень про бога. Настирливий і допитливий розум греків протягом довгого часу множив науковий досвід, раніше ніж насмілитись підняти руку на богів і релігійні обряди. Нарешті софісти і філософи взялися за цю справу. Також зіткнення греків з римлянами – народом дуже активним і вольовим – відіграло велику роль у цьому процесі. Тепер тонкий і гострий розум греків винайшов науку і застосував її всюди й до всього. Усі явища греки покласифікували, оцінили, у всьому вбачали певний порядок і смисл. Між іншим, греки взялися також за критику старих богів і героїв. Спосіб життя і соціально-державний лад людей того часу також сприяв цій нищівній і підривній критиці. Невпорядкованість суспільних відносин викликала вже раніше велику майнову нерівність. Селяни цілком розорились, надмірно зросла кількість рабів і бідноти, у руках знаті нагромадились великі гроші. Наслідком цього були моральний занепад, розпушта, зневажливе ставлення до всього божественного і людського; все це було бажаним матеріалом в руках поверхової, розгнужданої, нігілістичної критики. Таким чином, старі поетичні вигадки, міфи, вчення розсипались як порошок, розбиті холодною філософською спекуляцією, яка, не знаходячи з самого початку жодного опору, надмірно розвинулась і без розбору трощила все, що зустрічала по дорозі, але замість зруйнованого не могла побудувати нічого нового. Проте людська природа не задовольняється самим лиш запереченням і вимагає завжди певних принципів. Тому, отже, й філософський нігілізм не зарадив лихові, а навпаки, знищивши старі погляди, відняв у людей дотеперішні, хоч слабенькі, підпори і повернув їх на бездоріжжя сумнівів і розчарувань.

Творчість Лукіана дає ясну і правдиву картину того, як його сучасники скерували вістря критики проти того, що колись було священне, божественне, гідне поваги для їхніх предків. Боги, так би мовити, зійшли з Олімпу і в творах Лукіана стали людьми, у яких не залишилось ні крихітки святості і божественності. Так, чим є у Лукіана Зевс, бог неба, творець богів і людей, доброзичливий і благодійний батько, могутня і справедливо керуюча світом думка? У “Розмовах” цього автора він виступає лише як наділений ім’ям Зевса, а по суті він всемогутній римський імператор, який не знає жодного закону, крім власного бажання, жодного права, крім власних пристрастей і насолод, який не вагається знищити майно і щастя п’ятисот чоловік, аби тільки заспокоїти свої похоті. Подібно як римські Імператори дома були слабкі, бездарні, без будь-якого авторитету у очах найближчих осіб, преторіанців і фаворитів, такий слабкий, безсильний, позбавлений поваги є Зевс у присутності Гери й інших богів. Яким тоном і з якою зневагою промовляє до нього Гера в “Розмові Гери з Зевсом” (“Розмови богів”, V). Так, між іншим, вона говорить: “Звичайно, і це безтактно і непристойно, що ти, владика всіх богів, залишаєш мене,

твою законну дружину, і сходиш на землю для любовних пригод, перетворюючись то в золото, то в бика”. Сміється з нього також його брат Нептун (“Розмова богів”, IX), а Геліос різкими, хоч несміливими словами картає не гідну бога поведінку батька людей і богів. Послухаймо, який арсенал у Геліоса під час розмови з Меркурієм про любов Зевса до Семели, дочки Кадма: “Лише в часи Крона цього не було, Гермесе (нас тут ніхто не слухає): той ніколи не покидав ліжка Реї, не йшов собі з неба, щоб проводити ніч у Фівах. Ні, тоді день був днем, ніч за кількістю годин йому відповідала”. Всемогутність Зевса висміює уїдливо Арес (“Розмови богів”, XXI) таким чином: “Гермесе, ти чув, чим нам пригрозив Зевс? Які зарозумілі й безглузді погрози!” Але далеко зухваліше і різкіше промовляє до Зевса смертний афінянин Тімон: “Зевсе, – каже він, – покровителю гостинності, дружби й родинного щастя, опікуне і карателю клятвoporушень, громометальнику, хмарозбирачу і якими іншими поетичними епітетами наділяють тебе поети... Де твоя далеколунна блискавка, де вогненосний і жахливий грім? Очевидно, все це дурниці і просто-таки поетичний димок! Твоя, звеличена поетами, далекобійна й завжди готова зброя якимсь чином вигасла і охолола, неспроможна викресати ні однієї іскри проти грішників”. Зевс слухає лайку. Але не думайте, що він закличе до порядку смертну людину сурорими й гідними Зевса словами й пошле її під три чорти! Де там! Замість того він згадує численні жертвоприношення й дари, які він одержав раніше від Тімона, посилає Гермеса з Плутосом і Скарбом до Тімона й людині, яка розтратила свої багатства, живучи розкішно і розкидаючи гроші на всі боки, знову дарує велике майно, неначе для того, щоб виставити на сміх свою справедливість. Розуміє це й Гермес, коли під кінець “Розмови” говорить: “Як-то добре кричати на все горло, бути грубим і безсоромним! Це виходить на користь не тільки адвокатам, а й людям, які просять щось у богів. Диви, Тімон миттю із злидаря стане багатієм тільки тому, що здорово кричав і грубіянив Зевсові: якби він, згорбившись, спокійно копав, то копав би собі далі, і ніхто не звертав би на нього уваги”.

Розпусний нероба, якого не турбує управління світом, цілком відданий тілесним насолодам, надмірно жорстокий і грубий до нижчепоставлених, особливо до бідних і слабих людей, беспорядний в оточенні близьких осіб – такий Зевс – жалюгідне створіння. Заволодівши незаконно світом і свідомий цього, Зевс завжди і всюди відчуває докори сумління, боїться, щоб його не спіткала така доля, як Крона (“Розмови богів”, I). Сам підлий, він не може бути справедливим до інших, тому до одних ставиться ласкаво, до інших – надто грубо. Аналогічно змальована Гера, в одній особі дружина і сестра Зевса, в якій ми бачимо не богиню, а звичайну сварливу жінку (“Розмови богів”, XVI), дуже недовірливу по відношенню до чоловіка (“Розмови богів”, V), зарозумілу через свою вроду (“Розмови богів”, XV та “Рада богів”). Крон (щоб навести інший приклад), батько Зевса, заявляє, що він віддав Зевсу владу над світом, бо він, уже старий і хворий ревматизмом, сам прийшов до переконання, що не може керувати світом (“Кронії”, I) Афродіту автор показує як звичайну красиву перелюбницю (“Розмови богів”, XV, XVII), обізнану, як кожна жінка такої породи, з усіма прийомами спокушення й заманювання недосвідчених чоловіків (“Рада богів”).

Не менш жалюгідну постать являє собою посланець богів Гермес. Уже в хлоп’ячому віці він злодій (“Розмови богів”, V), несхвальної поведінки (“Роз-

мови богів”, XV), боягуз і покірний слуга всіх пристрастей Зевса, але над усе хитрий, митець обману, мастак обдурювати інших і користуватися нагодою (“Розмови богів”). Незрівнянне місце знаходимо в “Розмові богів”, X XIV, де він у присутності своєї матері Майї бідкається над своєю незавидною долею і нещасним життям: “Якби було можна, – каже він, – то я з задоволенням примусив би його продати мене комусь іншому, як це роблять на землі ті, яким служити не під силу”.

Велику роль серед богів відіграє Ерос, уособлення похоті й насолоди. Ерос править Зевсом, перетворює його на вогонь, бика, золото, править своєю матір’ю Афродітою, взагалі всіма богами, за винятком Муз і Мінерви. Про Діоніса, або Вакха, Гера так висловлюється (“Розмови богів”, XVIII): “Мені було б соромно, Зевсе, якби у мене був син такий женоподібний, відданий пияцтву франт з жіночою пов’язкою на голові, любитель товариства безумних жінок, більш розніжений, ніж вони, танцюючий з ними під звуки тимпанів, флейт і кимвалів, взагалі він схожий на будь-кого, тільки не на тебе, свого батька”. Коротко кажучи: все життя небесних богів таке карикатурне і злиденне, розв’язне і пусте, як життя людей під римським ярмом, показує правдиву картину цього суспільства в історії людства. Нічого дивного, що Лукіан, змальовуючи нам таких богів, так само зневажливо ставиться до їх культу, міфів і різних священних обрядів.

Приклади того, як грецькі софісти і філософи критикували міфи й оракули, яким вірили античні люди, можна знайти в розмовах Меніппа з Танталом (“Розмови в царстві мертвих”, XVII), Діогена з Гераклом (“Розмови в царстві мертвих”, XVI). Обидва діалоги наочно показують злиденність стародавніх міфів і арсенал аргументів, за допомогою яких у той час критикували міфологію. Не менш важливою є розмова Менелая з Протеєм (“Розмови в царстві мертвих”, IV), в якій висміюється міф про перетворення Протея. Щодо оракулів, то автор прекрасно висловився устами Гери (“Розмови богів”, XVI): “Аполлон прикидається всезнаючим: він і стрілець, і кіфаред, і лікар, і віщун: відкрив собі віщувальні заклади – один у Дельфах, другий у Кларі, третій у Дідимах – і обманує тих, хто до нього звертається, відповідаючи на запитання темно й двозначно, щоб таким чином застрахувати себе від помилок. При цьому він здорово наживається: на світі багато дурнів, які дають себе обманювати”. Яка гірка іронія, яке неприємне видовище!

Отже, мета написання “Розмов” ясна – висміяти стародавні міфи й релігійні погляди та показати їх у такому світлі, щоб кожному стало ясно, що вони є нічим іншим, як міфами, поетичними вигадками, які не можуть додати людині сил для перенесення життєвих труднощів, вселити надію і підбадьорити згадкою про одвічну істину і справедливість.

У своїх “Розмовах” Лукіан показує сучасну собі епоху позбавленою будь-якої моральної бази, неспроможною заспокоїти духовні запити, сповненою суперечностей і через те нічим не вдоволеною. А втім, взагалі знищення релігії і культу богів не стільки є лихом само по собі, скільки тому, – і то більшим, – що приносить занепад моралі і жахливий крах державного ладу. Коли з розпадом релігії ніхто вже не вірить в існування божого провидіння і справедливості, немовби розсипається моральна база суспільства, знищується кістяк його життя. Історія дає багато таких прикладів, і можна висунути твердження, що таке явище неминуче в житті всіх народів аж до того часу,

коли високий розвиток культури навчить людей бути чесними не під впливом кари й нагороди, а заради самого добра. Проте, оскільки людство ще до цього не дійшло, у людей виникає необхідність вірити в існування якоїсь сили, яка карає і нагороджує, в існування щасливішого або гіршого буття, якоїсь руки, яка більш суворо, ніж доброзичливо розцінює всі людські вчинки. І дійсно, де національний характер народу і суспільні умови виробили інший культ бога і окремих стан жерців, то там виникло й уявлення про суворого, страшного і більш караючого, ніж доброзичливого бога. Прикладом цього знову ж хай будуть євреї й фінікійці. Але, як відомо, у греків, а також і у слов'ян релігія витворилася без окремого стану священників і жерців, а виникла з примітивного патріархального життя, де кожний батько сім'ї виконував також релігійні обряди, молився, вбивав жертви від імені своєї сім'ї, потім цар мав не тільки верховну владу під час війни, але під час миру був першим жерцем і немовби батьком усього племені. Але як тільки з'явився десь на землі окремих стан священників, то він, як відомо, намагався створити уявлення про суворішого і страшнішого бога, щоб тим легше тримати маси в слухняності й покорі.

Прикладом такої тенденції може служити славнозвісний міф про жертвоприношення Іфігенії в Авліді*, смерті якої для умилостивлення ображеної богині вимагав ворожбит Кальхант. А вже закінчення міфа показує, що почуття греків жахалося такого уявлення богів, і Іфігенію, як говориться в міфі, сама богиня звільнила з рук ворожбита. Отже, намагання жерців не увінчалися успіхом і греки зберегли своє вільнодумство й не дозволили релігії потоптати його. А сама релігія, до якої ставились без особливої поваги й трактували як джерело поетичних мотивів, мусила прийти до неминучого занепаду. Цьому немало сприяло саме уявлення про потойбічне життя. Це хитке й бліде уявлення не задовольняло неосвіченої і твердої натури людей: за страждання в житті, за нестатки й боротьбу на цьому світі обіцяли людям забуття всіх земних справ після смерті. Це був найслабший бік грецької релігії. Ахілл у Гомера говорить, що краще бути пастухом на землі, ніж царем тіней у царстві мертвих. Але таке життя не могло задовольнити людського духу, який завжди надіється на краще майбутнє. Тому пізніше жреці зрозуміли цю хибу й намагалися змалювати Елізій** і Тартар*** найпривабливішими барвами. Про ці намагання згадується і в "Розмовах" Лукіана. Отже ("Розмови в царстві мертвих", XV), Ахілл заявляє Антілохові, що він виробив собі кращий погляд на справи людей і царство мертвих і відмовляється від слів, які сказав колись до Одиссея: "Тоді, не обізнаний з царством мертвих і несвідомий, що краще, чи життя на землі, чи у підземному царстві, я вище цинив оцю марну славу, ніж перебування в царстві мертвих, а тепер, нарешті, розумію, що вона не

* *Міф про жертвоприношення Іфігенії в Авліді...* – Іфігенія – героїня давньогрецької міфології. Її батько Агамемнон прогнівив богиню Артеміді, щоб заспокоїти богиню, погодився принести їй у жертву Іфігенію. Коли Жрець заніс ножа над дівчиною, Артеміда зжалилась і замінила Іфігенію козою. Цей сюжет використовували античні драматурги, зокрема Евріпід у трагедії "Іфігенія в Авліді".

** *Елізій (Слісейські поля)* – у грецькій міфології частина підземного царства, рай, куди боги переселяли душі своїх улюбленців, даруючи їм безсмертя.

*** *Тартар* – підземне царство, пекло.

має жодної вартості, хоч би як її розхвалювали. Життя в царстві мертвих – це забуття”.

З метою висміяти цю сумну думку Лукіан написав чимало діалогів. Життя – це вічна зміна, оскільки ж в Елізії неможлива будь-яка зміна, тим самим у стародавньому міфі заперечується саме життя після смерті: Елізій населяють тіні, які нічого не відчувають, нічим не займаються, в Елізії немає жодної праці, жодної зміни, нічого, що могло б зацікавити людину. В Елізії ні про що не турбуються, не працюють, тому що не потребують ні їжі, ні одягу. Проте люди повинні займатися чим-небудь. Отже, чим вони займаються? Сперечаються, б'ються між собою, всюди вештаються філософи і псевдофілософи, сміються із заплаканих, дискутують, лають себе взаємно грубими й різкими словами, процесуються перед нужденними суддями і самі виступають в ролі таких суддів. Жахлива, надзвичайно сумна картина блаженства після смерті – картина такого кінця, до якого людина йде протягом свого життя крізь труднощі, турботи, смуток і біль. Але навіть у цій дуже сумній картині потойбічного життя сяє одна ясніша риса, немов промінь кращого, щасливішого майбутнього: летейська вода* не зовсім уражає цілковитим забуттям, не зовсім позбавляє тіней відчуттів, а навпаки, не може знищити спогаду про великий біль і міцні насолоди. Не менш сумною є картина правосуддя, яке після смерті розглядає всі людські вчинки. Як у Римській імперії, так і в царстві мертвих смерть і життя залежать від веління володаря. Лукіан твердить, що смерть, яка несподівано й раптово часто забирає молодих людей у розквіті життєвих сил, а залишає в живих старих, – явище сумне і неприємне, яке нагадує нам про необхідність обрати серйозніший спосіб і серйознішу мету життя, – є логічним наслідком жарту або розбещеної примхи підземних володарів. Як на землі у людей, так і в підземних і олімпійських богів велику роль відіграє перебування під опікою і захистом сильнішого. Тому на просьбу Вакха Нептун обіцяє врятувати Іно, хоч вона через свою злобу цього не заслуговує (“Морські розмови”, XI). Жреці здавна пробували змінити волелюбну й природну релігію греків і виробити суворе і страшне поняття бога, а потім, коли це закінчилось невдачею, вони вдалися до інших засобів і винайшли інше поняття – фатум, якому підкоряється все те, що колись підкорялось богам. Фатум виступає як якась таємнича, незбагненна сила, що керує всім світом і не лише людям визначає наперед, що їх чекає в житті, а наказує й богам. Яку роль відіграло це поняття в житті людей і які мало наслідки, автор переконливо показує нам у численних діалогах. Наслідком заборони елементарної свободи мислення й хотіння було те, що фатум зробив життя людей дуже сумним, рабським, безперспективним. Тому в Лукіана (“Морські розмови”, XIII) Нефела, мати Гелли і Фрікса, даремно намагається врятувати свою дочку, яка впала в море, бо фатум хоче смерті Гелли. А чому? Тому що “фатум значно сильніший від Нефели”. Якщо сила фатуму сама собою була страшна й грізна, то далеко страшнішою була вона з тієї причини, що ніхто ніколи не міг збагнути причин і мотивів, якими він керувався у своїх діях. Немає сумніву, що для вироблення поняття такої жахливої сили, яка своїм кивком, своєю незбаг-

* *Летейська вода* – вода міфічної річки Лети, що протікає в підземному царстві. Навпившись її води, душі померлих забували про своє земне життя.

ненною волею всім рухала й керувала, гнітила людські душі, змушувала до сліпого послуху, спричинилося панування римських імператорів. Як глибоко Лукіан відчував цей тягар і цю неволю, якими намагалися задушити людський дух і знищити його вільну волю, видно з його останнього діалогу “Розмов у царстві мертвих”, у якому Сострат, відчайдушний розбійник, засуджений на страшні муки в Періфлегетонті*, в розмові з Міносом, суддею тіней, не заперече, правда, своїх ганебних вчинків, але доводить, що все це було йому суджено з самого початку і він сам був тільки маріонеткою в руках іншої, вищої сили. Свою промову він так закінчує: “Отже, ти бачиш, як ти несправедливо чиниш, караючи нас, які слухняно виконуємо накази Клото, і нагороджуючи тих, які, роблячи добро, слухаються чужої волі? Бо ніхто не стане твердити, що можна виступати проти наперед визначеного необхідного”. Безперечно, таке уявлення жахливе, бо коли людині відняти вільну волю, то тим самим на цьому втрачає поняття доброго і поганого, провини і заслуги, справедливості і успіху, оскільки все залежить від незбагненої і злобної тиранії. З цим Мінос навіть погоджується, відповідаючи Состратові в такий спосіб: “Сострате, якщо захочеш все докладно збагнути, то побачиш, що багато інших явищ відбувається не за законами розуму, і ти своїми запитаннями добився того, що я тепер вважаю тебе не тільки за розбійника, але й софіста. Гермесе, звільни його, кара з нього знімається. Тільки дивись, не вчи інших мертвих задавати подібні запитання”.

У цих словах автор показав усю “справедливість” судилища в царстві мертвих. Підлий бандит, майстер у всякого роду злочинах, яким був Сострат, і на тому світі залишається непокараним, а скромну і дурну людину, хоч би й була найчеснішою, чекає найгірша доля. Не випадково автор поставив цей діалог останнім у серії “Розмов у царстві мертвих” і на його кінці вмістив оці знаменні слова. Ці слова глибоко запам’ятовуються, і силою факту самі себе питаємо, як могли люди жити в такій нестерпній неволі і яким нужденним мусило бути їхнє життя в таких умовах?

* *Періфлегетонт* (*Флегетонт*) – вогняна ріка в підземному царстві.

(Далі буде)

Публикується студентская работа Ивана Франко, которую он написал в 1877 году, будучи студентом Львовского университета.

Ключевые слова: Иван Франко; будущий писатель; Лукиан.

There is published the student work of Ivan Franko цкшееук in 1877 while studying at Lviv University.

Keywords: Ivan Franko; the future writer; Lukian.

УДК [930.253:929.53](477.41)

Г. В. БОЙКО*

**ПОСІМЕЙНИЙ СПИСОК ШЕВЧЕНКІВ З РЕВІЗЬКОЇ КАЗКИ
КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЗВЕНИГОРОДСЬКОГО ПОВІТУ
с. КИРИЛІВКИ**

Публікується посімейний список Шевченків з Ревізької казки Київської губернії Звенигородського повіту с. Кирилівки з даними про сім'ю Тараса Шевченка та зазначається характеристика його унікальності.

Ключові слова: Тарас Шевченко; видатний український поет, прозаїк; ревізія; ревізька казка; посімейний список; Державний архів Київської області.

До Державного реєстру національного культурного надбання України у 2010 р. віднесено документ, що зберігається у Державному архіві Київської області (далі – Держархів Київської обл.) – Ревізьку казку Київської губернії Звенигородського повіту с. Кирилівки, в якому містяться дані про сім'ю Тараса Шевченка.

Посімейний список Шевченків, де, зокрема, й зазначений дворічний Тарас – майбутній видатний український поет, письменник – датовано 09 березня 1816 р.¹ Цей документ, розміщений на цупкому папері формату А2 у рукописному вигляді, віднесено до унікальних за критерієм змісту.

Ревізькі казки як особливий вид історичного облікового документа виникли за указом Петра I від 26 листопада 1718 р. Ним започатковано податкову реформу, коли подвірне оподаткування було замінено подушним. За одиницю перепису брали “ревізьку душу”, яка вважалась платником податків аж до наступної ревізії, незважаючи на можливу зміну соціального статусу, рекрутство або смерть. Відповідно до нової системи оподаткування була прийнята і нова форма обліку населення – так звані ревізії (“подушний перепис”)².

Ревізькі казки містили дані про чисельність населення, його географічне місцеперебування, стать, національність, соціальний статус, сімейний стан особи тощо. Оформлені вони були у вигляді книги або зошита.

Ревізія здійснювалася поетапно, на кожному з яких і виникали певні види облікових документів. Щодо ревізьких казок слід зауважити, що це первинний матеріал ревізій, дані яких систематизуються, узагальнюються та піддаються ретельній перевірці (саме тому і назва перепису – “ревізія”). Вони подавалися до місцевих органів влади (волосні правління, ратуші, потім міські думи). У період з 1719 по 1858 рр. було проведено 10 ревізій, кожна з яких тривала кілька років³.

* *Бойко Галина Василівна* – заступник директора-головний зберігач фондів Державного архіву Київської області.

РЕВИЗСКАЯ СКАЗКА.

В год *Марта 19* дня *Киевского* Губернии
Звенигородского уезда *с. Кирилівки*

Семья	Мужской полъ	По последней ревизии состо- зло и послѣ- дней прибаво.	Изъ этого убыло.	Изъ на- лицо.
№	<i>Кремль</i>	Лѣтъ.	Когда ввезе- но.	Лѣтъ.
32	<i>Иванъ Андреевъ Шенченко</i>	57		59
	<i>Ушла изъ семейства терема дети сына Григорій Григорій изъ села <i>Меркуши</i> Тихонъ Тарасъ Иванъ Андреевъ сынъ Емельянъ</i>	<i>переездомъ села Меркуши 1816 году незавраде стие</i>		+ 30 5 2
	<i>Иванъ Андреевъ сынъ Саша</i>	22		26
	<i>Иванъ Андреевъ сынъ Саша</i>	19		23
	<i>Авдѣя Андреевъ терема дети сына такъ</i>	15		19
33	<i>Иванъ Савинъ родственникъ Иванъ Савинъ сынъ Андрей Иванъ Миронъ Иванъ Савинъ братъ Иванъ Савинъ родственникъ Иванъ Савинъ братъ Андрей</i>	33 13 3 1 23 2 1	<i>переездомъ изъ с. Кирилѣвкѣ въ село 1815 году</i>	37 17 7 5
34	<i>Александръ Григоріевъ Ко- валенко Александръ Григоріевъ Франъ Радимъ Григ- оріевъ Коваленко</i>	22 20		26 24

Посімейний список Шевченків з Ревізької казки Київської губернії
 Звенигородського повіту с. Кирилівки.
 Держархів Київської обл., ф. 280, оп. 2, спр. № 314, арк. 11 зв.

12

РЕВИЖСКАЯ СКАЗКА.

1861 года *Магистр* 9 дня *Київской* Губерніи
Звенигородского уезда *с. Кирилівки*

Семье	Женской поль	Во временной отлучкѣ.	Шлик на лицо.
No.	<i>Преступники</i>	Съ котораго времени.	Лѣта.
22	<i>Мавра Аперова жена Марсера Егоже стѣ персагрехи дѣл Евдоким Егоже стѣ влоран дѣл дѣл дѣл Григоріе милова (жена Анастасія) Егоже дѣл Скамрина</i>		50 11 12 30 12
	<i>Евдѣя милова жена матіевна Егоже дѣл Габданъ Сави милова жена сарік Егоже дѣл параскева</i>		20 1 19 1
23	<i>Мавра Савина жена Евросимки Егоже дѣл Марія Анна Ужила</i>		10 13 10 1
	<i>Мавра Савина жена Коски Егоже дѣл Параскева</i>	<i>10 2 1915</i>	
24	<i>Мавра Григоріева жена Марія</i>		22

Посімейний список Шевченків з Ревізької казки Київської губернії
 Звенигородського повіту с. Кирилівки.
 Держархів Київської обл., ф. 280, оп. 2, спр. № 314, арк. 11 зв.

Слід враховувати, що жодна ревізія не охоплювала всіх верств населення. Від обліку були звільнені такі соціальні групи: дворяни, держслужбовці, домашні вчителі, донські, чорноморські та ін. козаки, особи з поштового та театрального відомств, майстри казенних заводів, а також учені, медики з академічними ступеннями.

Також відомо, що під час двох перших ревізій та ревізії 1811 р. враховувалися тільки особи чоловічої статі із зазначенням віку, а, починаючи з третьої ревізії враховувалося і жіноче населення. Вже з сьомої ревізії (1816 р.) започатковується нова, більш проста форма ревізьких казок – записи ведуться посімейно та містять такі дані: рік, місяць, число подачі документа, назву губернії, повіт, село, власника кріпосного селища, села, графу з номером сім'ї, цифри складу родини “за останньою ревізією”, число і склад “вибулих і прибулих” осіб, тимчасово відсутніх і підсумкові дані “нині в наявності”. У кінці зазначено підписи відповідальних осіб.

У казку записувалася одна родина за іншою: на лівій половині аркуша – чоловіки, на правій – жінки⁴.

Нині одним із найактуальніших джерел для генеалогічних досліджень є ревізькі казки – документи поіменного перепису податного населення Російської імперії. Дані, які містяться в ревізьких казках, дають можливість одержати необхідну інформацію щодо предків, ступеня спорідненості, сімейного стану, підтвердження соціального статусу особи протягом вищезгаданого історичного періоду тощо.

¹ Державний архів Київської області (далі – Держархів Київської обл.), ф. № 280, оп. 2, спр. № 314, арк. 11 зв.

² *Ірина Лукомська*. Пошук родичів: самостійно та за гроші : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/travel/2009/10/5/28127/>

³ **Генеалогія, історія сім'ї, архівний пошук : [Електронний ресурс]**. – Режим доступу: <http://www.1archiveonline.com/>

⁴ Держархів Київської обл., ф. № 280, оп. 2, спр. № 314, арк. 11 зв.

Публикується посемейный список Шевченко с ревизской сказки Киевской губернии Звенигородского уезда с. Кирилówki со сведениями о семье Тараса Шевченко и указывается характеристика его уникальности.

Ключевые слова: Тарас Шевченко; выдающийся украинский поэт; прозаик; ревизия; ревизская сказка; посемейный список; Государственный архив Киевской области.

The is published the Shevchenko's family list on the source "Reviz'ka kazka" of Kyrylivka village of Kyiv province, Zvenyhorod County, wich contains data about the family of Taras Shevchenko. The author highlight the uniqueness of Taras Shevchenko.

Keywords: Taras Shevchenko; the outstanding Ukrainian poet; novelist; audit; Reviz'ka kazka; family list; the State Archives of Kyiv region.

УДК 930.25(7)

О. Н. ВОЛКОТРУБ*

**З ІСТОРІЇ ТОВАРИСТВА
АМЕРИКАНСЬКИХ АРХІВІСТІВ**

Висвітлено історичні передумови створення Товариства американських архівістів та започаткування його друкованого органу – часопису “American Archivist” (“Американський архівіст”). Подано огляд першого числа часопису (1938 р.).

Ключові слова: Американська Історична Асоціація; Товариство американських архівістів; часопис “American Archivist”.

Дослідження підготовлене на основі статті Вільяма Ф. Бердсела (William F. Birdsall), заступника директора з соціальних питань Бібліотек Університету Манітоби (м. Вінніпег, Канада), що має назву “По два боки столу: архівісти та історики, 1909–1935”¹ і базується на його докторській дисертації “Американські архівісти в пошуках визнання своєї професії, 1909–1936”, захищеній 1973 р. в Університеті Вісконсіна, а також на основі інформації, розміщеної на офіційному сайті Товариства американських архівістів².

1936 р. у Північній Америці було засноване Товариство американських архівістів (Society of American Archivists), яке є найстарішою професійною національною архівною організацією країни. Дотримуючись курсу діяльності, який був визначений ще на першому засіданні у червні 1937 р., Товариство сприяє розвитку архівної справи та архівної професії в країні, співробітництву між архівістами та істориками, розвиває принципи архівної економіки, забезпечує ідентифікацію, збереження і використання документів, що мають історичну цінність, задовольняє наукові, освітні та інформаційні потреби суспільства. Своїм девізом Товариство обрало вислови Цицерона: “Не відати про те, що відбулося до вашого народження – означає назавжди залишитися дитиною” та “Чого варте людське життя, якщо воно не вплетене в життя наших предків документами історії?”.

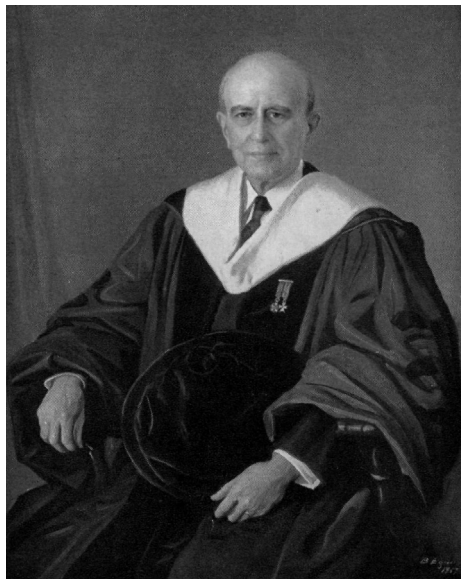
* Волкотруб Ольга Нилівна – старший науковий співробітник науково-інформаційного відділу Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Період 1909–1935 рр. був важливим етапом у процесі диференціації професій архівіста та історика, коли відбувалося остаточне розмежування їх функцій. До 1909 р. у США домінувала історична наука, і єдиною організацією, яка також опікувалася й архівними питаннями, була Американська Історична Асоціація (American Historical Association) (далі – Асоціація), до складу якої входили Комісія з питань історичних рукописів (Historical Manuscripts Commission) (1895) та Комісія з питань державних архівів (Public Archives Commission) (1898).

З 1909 р. Комісія з питань державних архівів почала розвивати архівну справу, фінансуючи Конференцію архівістів. Ідея проведення Конференції належала Уолдо Гіффорду Леланду (Waldo Gifford Leland)³.

Оскільки Кафедра історичних досліджень, очолювана Джоном Франкліном Джеймсоном (John Franklin Jameson)⁴, Інституту Карнегі у Вашингтоні, займалася численними проектами щодо створення архівних колекцій у США та Європі, Уолдо Г. Леланд вивчав питання управління архівами у своїй країні та за кордоном. Плідно працюючи в Асоціації, він був у 1908 р. обраний її секретарем та у 1909 р. – секретарем Конференції історичних товариств (Conference of Historical Societies). На цих посадах дослідник мав можливість поглиблено аналізувати стан архівної справи у різних країнах.

Три фактори – зростання кількості державних архівних установ у США, яке почалося із створенням Департаменту архівів та історії в штаті Алабама (Alabama Department of Archives and History) у 1901 р.; наявність європейської архівної практики; активізація зусиль Джона Ф. Джеймсона стосовно створення Національного архіву – переконують Уолдо Г. Леланда в тому, що настав час для проведення Конференції архівістів, яка “надасть можливість тим, хто опікується документами, зустрітись та обговорити проблеми, більшість яких є технічними і стосуються управління архівами”⁵. При плануванні програми першої Конференції 1909 р. у поглядах Уолдо Г. Леланда, Германа В. Еймса (Herman V. Ames)⁶, президента Комісії з питань державних архівів та державного історика штату Нью-Йорк Віктора Х’юго Палтсіца (Victor

Уолдо Гіффорд Леланд
American Archivist. –
October 1961. – Vol. 24, № 4.

Hugo Paltsits)⁷, якого теж було залучено до підготовки Конференції, щодо ролі та цілей Конференції виникли суттєві розбіжності, які залишалися нерозв'язаними упродовж багатьох років та вплинули на розвиток відносин між американськими істориками і архівістами.

Першу Конференцію (1909 р.) було присвячено правовим аспектам архівної справи. Зокрема, Уолдо Г. Леланд виступив з доповіддю “Американські архівні проблеми”, закликаючи до реорганізації архівів відповідно до принципів походження⁸.

На наступній Конференції (1910 р.) обговорювалися проблеми збереження архівів, пов'язані з двома руйнівними пожежами у Джефферсон-сіті (штат Міссурі) та окрузі Олбані (штат Нью-Йорк), що спричинили втрату документів. Ця конференція відображала зацікавленість істориків у збереженні архівів більше, ніж у організаційних аспектах управління архівами.

Починаючи з 1912 р. головним завданням Конференції стає підготовка Підручника з архів-економії, проект якого у 1911 р. розробив Віктор Х. Палтсіц, залишивши посаду Державного історика штату Нью-Йорк. Розділи підручника послідовно рік за роком презентувалися та обговорювалися на чергових зібраннях. Зрештою, ця важлива праця була повністю завершена, але тут виникли труднощі з виданням підручника, оскільки Рада Асоціації дійшла висновку, що друкування запропонованого підручника буде занадто витратним. Віктор Х. Палтсіц запропонував надрукувати книгу у дешевшому оформленні, але кошти не знайшлися й цього разу. Ймовірно, що Рада не бачила зацікавленості серед істориків у виданні підручника⁹.

У 1917 р. Конференція архівістів розглянула проблеми архівів у воєнний час. Сполучені Штати щойно вступили в Першу світову війну, що завдала відчутного удару по Конференції архівістів, яка повністю залежала у фінансових питаннях від Асоціації. Оскільки Асоціація почала скорочувати свої видатки на Комісію з питань державних архівів, а надходження від членських внесків помітно зменшилися, то Конференція архівістів не проводилася до 1921 р.

У повоєнний період формується нове покоління американських істориків. Нові напрями історичних досліджень ще більше відвернули увагу істориків від архівних питань. Американська історія вже не була основною сферою досліджень професійних істориків. Ще до початку Першої світової війни дедалі більше вчених працювали у позаамериканських сферах історії. До того ж Конференція архівістів сама по собі стала виявом диференціації між архівістами та істориками. Втім, швидке поширення професії історика, яке сталося на рубежі століття, не мало подальшого продовження до Другої світової війни. Кількість членів Асоціації, яка складала 2700 осіб у 1908 р., не перевищувала 3000 осіб до 1926 р.¹⁰

Серед істориків набула поширення думка, що Комісія з питань державних архівів виконує лише свою первинну функцію – підтримки державних архівів. Основний інтерес істориків тут полягав у збереженні архівних документів. Оскільки бракувало коштів та бажання проводити індивідуальні дослідження, історики відмовлялися від своїх зобов'язань перед Комісією. У 1919 р. Рада Асоціації на пропозицію Евартса Б. Гріна (Evarts B. Greene), секретаря Виконавчої Ради, припинила функціонування Комісії з питань державних архівів та створила Спеціальний комітет (під головуванням Віктора Х. Палтсіца) з метою підготовки до друку згаданого Підручника з архівекономії.

Маргарет Кросс Нортон
American Archivist. –
October 1961. – Vol. 24, № 4.

У 1921 р. Комісія з питань державних архівів поновила свою діяльність, але вона вже не мала такого впливу, як раніше, оскільки бракувало коштів на проведення ґрунтовних досліджень. До того ж виникли нові проблеми, серед яких – відсутність ефективного керівництва. Комісія, фактично, стала “організацією на папері”. Голова Комісії Віктор Х. Палтсіц на Конференції 1921 р. заявив, що Асоціація ігнорує зобов'язання, які вона взяла на себе, створивши Комісію. На його переконання, “занадто багато із впливових сил Асоціації є зацікавленими в інших речах, і наші архівні проблеми не становлять жодного інтересу для них”¹¹.

Ситуація, що склалася, привернула увагу Солона Дж. Бакка (Solon J. Buck)¹², керівника Історичного Товариства Мінесоти, до питань планування Конференції 1921 р. Переглянувши програму конференції, він зауважив, що архіви не мали і не можуть мати “важливого значення та становити великий інтерес”. На його думку, потрібно припинити подальші спроби залучення широкої аудиторії і замість цього організувати проведення невеличкої неформальної наради для тих небагатьох осіб, які дійсно зацікавлені в архівній справі¹³.

Дійсно, Конференція 1921 р. стала неформальною зустріччю 25-ти професійно зацікавлених осіб. Поступово у їх середовищі визріло рішення врегулювати відносини між архівістами та істориками, що знайшло підтвердження на Конференції архівістів у 1929 р. у доповідді

Маргарет Кросс Нортон (Margaret Cross Norton)¹⁴, яка мала назву “Архівний департамент як адміністративна одиниця в уряді”.

Маргарет К. Нортон зазначала, що базове архівне законодавство США було прийняте до 1929 р., але “...в дійсності лише близько десяти штатів у всій країні забезпечують систематичне збереження офіційних документів”. Вона приписувала цей повільний прогрес неправильно, але популярному трактуванню архівів як зібрання історичних документів, що впливало із зусиль наукових істориків заохочувати їх збереження. На її думку, “найбільшою перешкодою... для отримання адекватної підтримки архівної діяльності є переконання в тому, що архівна робота є просто ще однією функцією державного архівного товариства”. Маргарет К. Нортон наголошувала, що Комісія з питань державних архівів має позиціонувати питання збереження архівів як адміністративну проблему державного управління, а не просто як додаткове питання історичної сфери. Якщо архівісти сподіваються повернути до себе увагу посадових осіб, то вони повинні сформулювати нову концепцію. На першому місці для архівіста має бути “ефективність справи, і тільки потім – історія”¹⁵.

Концепція Маргарет К. Нортон настільки відчутно відрізнялася від традицій американської архівної галузі, що її доповідь була сприйнята на Конференції 1929 р. з “кам’яним мовчанням”. Вона чітко розмежовувала ситуацію, з якою зіткнулися архівісти, і запропонувала альтернативну ідею, однак учасники Конференції ще не готові були відокремити себе від звичного середовища істориків. І тільки історик Міло Куайфе (Milo Quaife) зрозумів важливість її доповіді. Після виступу він сказав Маргарет К. Нортон: “Маргарет, Ви вчинили шляхетно. Ви знаходитеся на голову вище за них, вони просто не розуміють, про що Ви говорите”¹⁶. Потрібен був деякий час для того, щоб підхід Маргарет К. Нортон став загальноприйнятим принципом для архівістів.

У 1930 р. Комісію з питань державних архівів було реорганізовано і повернуто історикам. Єдиним архівістом у Комісії залишається Маргарет К. Нортон. Головою Комісії призначили Чарльза У. Рамсделла (Charles W. Ramsdell) з Техаського університету, члена комісії з 1927 р.

Виконавча Рада Асоціації поставила перед Комісією завдання підготувати брошуру “Збереження місцевих архівів”. Ця єдина публікація Комісії з питань державних архівів не стала настановами з управління архівами, а містила лише історичні відомості, зокрема з питання збереження архівів. Брошура не стала ані важливим внеском у професійну літературу, ані засобом пропаганди, який би сприяв популяризації архівної професії. Рамсдел виступив проти цього видання і на знак протесту відмовився від посади голови Комісії¹⁷.

У 1932 р. Чарльза У. Рамсделла на посаді голови Комісії заступив Альберт Рей Ньюсом (Albert Ray Newsome)¹⁸, секретар прогресивної Історичної комісії в Північній Кароліні.

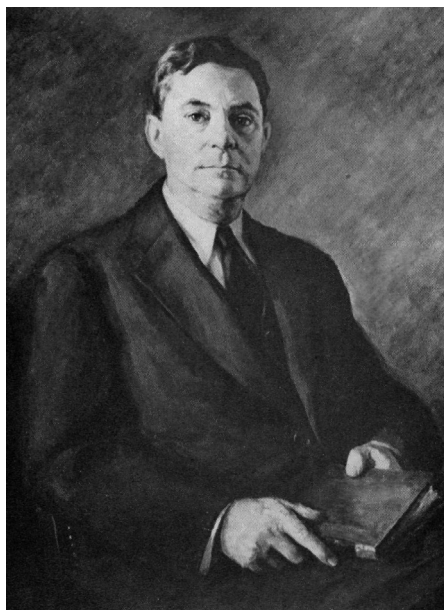
Зі створенням у 1934 р. Національного Архіву та Національної комісії історичних публікацій у Раді Асоціації виникає дискусія щодо можливостей більш тісної координації діяльності Комісії з питань державних архівів, Комісії з питань історичних рукописів та Комітету з питань історичних публікацій. Унаслідок цих дискусій архівісти отримали можливість переглянути свою належність до професійного середовища істориків.

2 грудня 1934 р. Рада створила Спеціальний комітет, до якого увійшли Альберт Р. Ньюсом, як голова комітету, та Френсіс С. Філбрік (Francis S. Philbrick), голова Комітету з питань історії права, з метою перевірити ставлення Асоціації до загальних проблем національних, державних, місцевих та приватних архівів та сформулювати і надати план загальнонаціонального дослідження архівних документів, який міг би стати базою для створення певних фондів архівного спрямування¹⁹.

Оскільки за останні роки у архівістів зросло бажання створити незалежну, самостійну організацію та відчуття того, що вони “заслужили на більш кращий засіб для самоствердження, ніж Комітет Асоціації”²⁰, Альберт Р. Ньюсом виніс на обговорення ідею, яку він планував презентувати в якості доповіді Спеціального комітету Асоціації.

Обговорення ідеї Альберта Р. Ньюсома засвідчило, що багато науковців та керівників архівної галузі неохоче сприйняли ідею розриву відносин з Асоціацією. Так, Солон Дж. Бакк та Джон Ф. Джеймсон підтримували саму ідею, але вважали, що ще не час для її реалізації, до того ж кількість професійних архівістів в країні є дуже незначною²¹. Деякі відповіді були більш позитивними. Теодор Кельвін Піз (Theodore Calvin Pease)²², редактор Історичних Колекцій штату Іллінойс, визнавав, що Асоціація в минулому зробила багато важливого для архівів, але тепер вона має вітати ідею створення асоціації архівістів. Віктор Х. Палтсіц висловив думку, яка набувала дедалі більшого поширення серед архівістів: “Використовувати архіви або рукописи – це одне, а керувати ними – це зовсім інше питання. Останнє є зовсім незанимким для підготовки академічних учених. ... Архівісти потребують створення власної організації, “відкритої для вчителів і письменників”²³.

Найбільш переконливе обґрунтування щодо створення незалежної організації сформулювала Маргарет К. Нортон, але й вона не була впевнена стосовно її форми. Вона стверджувала, що архівісти потребують окремої організації, тому що існує конфлікт інтересів між тим, чого хочуть історики, а чого насправді потребують архівісти. Архівістам необхідна професійна література стосовно питань каталогізації, збереження, індексування та опису архівів, яка не становить великого інтересу для істориків. Нортон усвідомлювала необхідність створення асоціації архівістів, але мала сумніви щодо “працездатності архівної організації”: чи зможуть кілька практикуючих архівістів забезпечити її відповідне

Роберт Діггз Вімберлі Коннор
American Archivist. –
 October 1961. – Vol. 24, № 4.

існування? Таким чином, її відповідь була, як і більшості інших, дещо нечіткою²⁴.

Можна було б очікувати, що найбільш позитивний відгук надійде від Роберта Діггза Вімберлі Коннора (Robert Digges Wimberly Connor)²⁵, архівіста Сполучених Штатів, але і його відповідь не була однозначною. Коннор погоджувався, що створення окремої архівної асоціації є бажаним, але висловив свою згоду із застереженням: “якщо набереться відповідна кількість членів для здійснення діяльності”. Це загалом було основним побоюванням всіх, хто брав участь в обговоренні ідеї Альберта Р. Ньюсома.

Таким чином, Альберт Р. Ньюсом на свій запит отримав двозначну відповідь і цю двозначність не став приховувати у доповіді Спеціального комітету, яка містила обґрунтування створення окремої організації архівістів, хоча і не виключала деяких сумнівів щодо її існування. Альберт Р. Ньюсом розмежує архівістів та істориків, формулюючи ті положення, які мають бути визнаними як декларація незалежності архівістів. Він ідентифікує історика як людину, що сидить за письмовим столом, а архівіста – як людину, що знаходиться з іншого боку столу. На відміну від архівістів, історики в першу чергу приділяють увагу питанням розташування архівів та їх доступності. Хоч історики і архівісти переймаються проблемами збереження та управління архівами, головні їхні інтереси та проблеми відрізняються. Кожен може захищати свої інтереси та вирішувати свої проблеми. Альберт Р. Ньюсом належним чином поцінував внесок Асоціації в поширення архівної професії, але відзначав, що й досі вона не спромоглася створити ні стандартного підручника з архівної теорії та практики, ні адекватного огляду державних архівів та історичних рукописів, ні розробити засади архівної науки і професії.

Оприлюднивши ці критичні спостереження, Альберт Р. Ньюсом зазначав, що, незважаючи на зростаюче відчуття того, що проблеми архівної діяльності будуть “краще обслуговуватись власною незалежною організацією”, все ж таки є побоювання щодо того, чи зможе подібна організація існувати як окрема інституція. Якщо така організація повинна матеріалізуватися, доповідь має спонукати Асоціацію “проде-

монструвати прихильність та виявити загальне зацікавлення” в її розвитку²⁶.

28 грудня 1935 р., на щорічній зустрічі Асоціації, у рамках Конференції архівістів, що відбулася у Ред Хаус (м. Каталонія, штат Теннессі) та збрала понад 50 осіб, було представлено важливий документ, який мав назву “Проблеми американських архівістів” (автор – Теодор К. Блеген)²⁷.

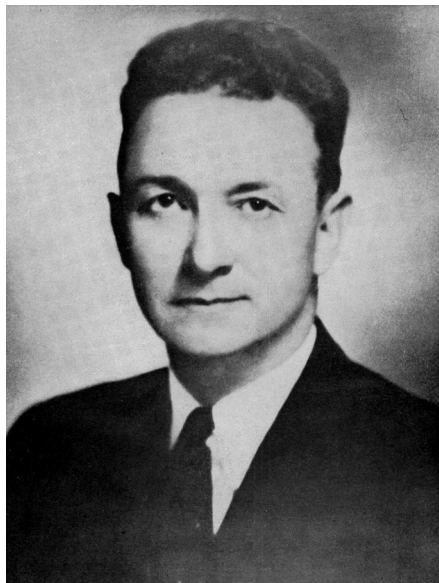
Спираючись на “Американські архівні проблеми” Уолдо Г. Леланда, які той презентував 26 років тому на першій Конференції архівістів, Теодор К. Блеген характеризує теперішній стан архівного адміністрування. Відзначивши внесок Асоціації та Інституту Карнегі, Конференції архівістів, доповідач зауважив, що було б помилкою стверджувати, що американська архівна економіка вже пройшла свої початкові стадії. Архівне законодавство є недосконалим у більшості штатів, досі не існує ні відповідного підручника, ні базових технік тощо.

У рамках обговорення доповіді Теодора К. Блегена учасники Конференції одногосно висловлювали пропозицію щодо створення окремої незалежної організації архівістів. Окреслили коло проблем, вирішення яких вимагає її створення. Були також обговорені питання створення департаментів архівної освіти в окремих університетах, розроблення та стандартизації архівних технологій, формулювання визначення архівів та санкцій стосовно тих, хто не бажає виконувати відповідні рішення щодо збереження документів. Найкращим способом реалізації цих завдань є створення окремої професійної організації²⁸.

Конференцію архівістів 1936 р. було присвячено саме питанням формування Товариства американських архівістів (далі – Товариство). Засновниками Товариства стали Роберт Дігз Вімберлі Коннор, Альберт Рей Ньюсом та Крістофер Кріттенден (Christopher Crittenden)²⁹, який зробив вагомий внесок у його діяльність протягом 27-ми років. Товариство проголошувалося відкритим для архівів будь-яких обсягів і орієнтації, від малих приватних і бізнес-архівів до великих історичних колекцій. Як більш демократичний орган, ніж його попередник, він уможлиблював членство не тільки для керівників великих архівних установ, але й для всіх, хто “є або був залучений до процесу збереження архівів або історичних рукописів”³⁰.

Зі створенням Товариства відносини між архівістами та істориками хоч і стають менш тісними, оскільки архівісти самотужки починають опікуватись архівами, все ж поступово між ними встановлюється певна рівновага. Історична освіта архівістів, тісний взаємозв’язок цих двох сфер та усвідомлення того, що історики користуються послугами архівістів, зробили малоімовірним повний розрив між ними.

Конференція архівістів продовжувала існувати у рамках щорічної зустрічі Асоціації. Поступово Товариство та Національний Архів пере-

Альберт Рей Ньюсом
American Archivist. –
October 1961. – Vol. 24, № 4.

брали на себе більшість обов'язків, які належали раніше Асоціації. Початок Другої світової війни та зростання байдужості з боку істориків унеможливили будь-які починання Комітету державних архівів Асоціації, що й спричинило припинення його діяльності у 1947 р. До 1950 р. всі Комітети Асоціації, які займалися архівними питаннями, також перестали функціонувати.

Засноване Товариство почало діяти енергійно. Першими 124-ма індивідуальними та 4-ма інституційними членами було обрано Президента та Раду директорів. Першим Президентом Товариства став Альберт Р. Ньюсом, який очолював його до 1939 р. Дослідники діяль-

ності Товариства та його першого Президента відмічали надзвичайну наполегливість Альберта Р. Ньюсома у служінні науці і американській архівній професії³¹. За перший рік існування кількість членів збільшилася до 243-х, і Товариство започаткувало проведення щорічного з'їзду, метою якого був обмін інформацією та ідеями представників різних архівних установ.

На першому засіданні, яке відбулося у червні 1937 р., Товариство прийняло рішення стати практичною самодостатньою установою архівістів для вирішення комплексних архівних проблем, заохочуючи зовнішні відносини з усіма архівними установами, освітніми органами та суспільством, слугувати інтересам націоналізації архівної практики, а також сприяти розвитку архівної професії в Сполучених Штатах Америки через свої зустрічі та видання³². Варто зауважити, що видавнича програма Товариства значно зросла з моменту його заснування. Видання охоплюють широку низку архівних тем, починаючи від базових архівних функцій до сучасної архівної теорії. Товариство також розповсюджує багато архівних публікацій інших видавництв³³.

Друкованим органом Товариства став часопис "American Archivist" ("Американський архівіст"). Його перше число побачило світ у січні 1938 р. Часопис презентує актуальні дослідження та думки стосовно теоретичного і практичного розвитку архівної справи у Сполучених Штатах та за кордоном. Розглядає питання культурного, соціального, правового і технологічного розвитку, які впливають на природу зафіксованої на тому чи іншому носії інформації та на потреби її створення і збережен-

ня. Центральною темою зустрічей та більшості публікацій часопису є необхідність вирішення технічних проблем та обмін інформацією між професіоналами³⁴. Це видання стало для архівознавців та архівістів Північної Америки трибуною для обговорення тенденцій і проблем архівної теорії і практики як у Сполучених Штатах, так і за кордоном.

З моменту свого заснування і до 1998 р. журнал видавався 4 рази на рік, з 1998 р. він виходить двічі на рік. Першим головним редактором журналу став Теодор Кельвін Піз, історик Іллінойського Університету в Урбані і Шампейні, який перебував на цій посаді до 1946 р.

Перше число часопису мало обсяг 50 сторінок. Важливою публікацією в ньому є огляд праці “Настанови до управління архівом” (“A Manual of Archive Administration”) Хілларі Дженкінсона (Hilary Jenkinson), видатного англійського архівіста-теоретика та археографа. Огляд здійснено головним редактором журналу Теодором К. Пізом³⁵.

На сторінках журналу також було висвітлено неформальну зустріч членів Товариства американських архівістів, яка відбулася у Вашингтоні 4 грудня 1937 р. Головною метою зустрічі було обговорення проблеми: “Довідники та описи – що вони мають включати?”. На зустрічі був присутній 61 член Товариства. Подавали свої пропозиції такі вчені: Герберт Е. Енжел (Herbert E. Angel), д-р Престон В. Едсол (Preston W. Edsall), д-р Солон Дж. Бакк (Solon J. Buck), д-р Теодор Р. Шелленберг (Theodore R. Schellenberg), професор Джордж Л. Сюсо (George L. Sioussat) та д-р Джоан Стефенсон (Jean Stephenson).

Велика за обсягом рубрика “Анотації архівних видань” містила детальний огляд видань із Західної Європи: “Archivalische Zeitschrift” (“Архівний журнал”), професійного часопису німецьких архівістів та офіційного видання Баварської архівної адміністрації (Bayerische Archiwverwaltung), котрий публікувався з 1876 р.³⁶, “Leveltdri Kozleme nyek” (“Архівне спілкування”), офіційного видання М. Кір Оршдгос Leveltdr Угорського Національного Архіву (Будапешт, Угорщина), наукового журналу, який містив різноманітний матеріал стосовно архівної науки та джерел історичних досліджень, перший випуск якого побачив світ у 1923 р.³⁷.

Перше число також містило некролог відомого вченого Джона Ф. Джеймсона, який помер 28 вересня 1937 р. у Вашингтоні. Його внесок у процес становлення професії архівіста був унікальним.

Нині обсяг журналу “American Archivist” зріс до 500 сторінок*. На його шпальтах друкуються рецензовані наукові статті. Тематичні і на-

* Це багатогранний науковий збірник, що широко висвітлює не лише здобутки архівної галузі, а й дозволяє сформулювати певне уявлення про загальне тло суспільно-політичних і наукових процесів, що відбуваються в соціокультурному середовищі Північної Америки.

укові дослідження, міжнародна інформація охоплюють широке коло питань, таких як: оцифровування інформації та збереження цифрової спадщини, електронні документи, експертиза цінності документів, опис та каталогізація документів, надання архівних послуг, процеси збереження та управління інформацією, фотографічні та візуальні засоби збереження інформації, шляхи запобігання стихійним лихам та форс-мажору, авторське право та інтелектуальна власність, правові питання та питання автентичності (справжності) документів. Журнал також містить огляди книг та інших праць архівної тематики, огляди веб-ресурсів тощо.

Журнал має такі рубрики: “Науково-дослідні статті (Research articles)” – аналітичні та науково-дослідні публікації, створені в результаті власних досліджень та системного вивчення літератури авторами; “Тематичні дослідження (Case Studies)” – аналітичні звіти про проекти або діяльність у певній галузі, що є прикладом для наслідування в інших галузях; “Коментарі (Perspectives)” – коментарі та зауваження до видань або діяльності в архівній галузі; “Міжнародна арена (International Scene)” – будь-які публікації з архівної практики за межами Сполучених Штатів; “Професійні ресурси (Professional Resources)” – у цій рубриці друкуються анотовані бібліографії, будь-які публікації для практичного застосування професіоналами та есеї, що презентують розвиток окремих питань та певних ініціатив; “Форум (Forum)” – рубрику створено для публікації листів читачів, що коментують останні статті або інші публікації, що становлять інтерес для професії; “Оглядів рубрики (Reviews)” – подаються огляди книг та іншої архівної літератури, а також інших продуктів архівної діяльності, таких як – довідники, збірники мікрофільмів, аудіовізуальні матеріали, виставки тощо.

Номер 74/2 (осінь/зима) 2011 р. “American Archivist” буде присвячено 75-й річниці з часу заснування Товариства американських архівістів. Також 22–27 серпня 2011 р. відбудеться щорічна нарада Товариства під назвою “Архіви 360 ” у базовому для Товариства м. Чикаго, яке є ідеальним місцем для відзначення 75-річчя Товариства. Як зазначають організатори ювілейного зібрання, “ювілейна дата пропонує прекрасну можливість для всіх нас подивитися на Товариство та його роль в якості професійної організації, його роль в архівній професії та у зв’язках з представниками інших професій і галузей, а також на самих себе як фахівців у розвитку глобального інформаційного середовища”³⁸.

У 1950 р. Уолдо Г. Леланд писав у “American Archivist”: “Кінцевою метою [діяльності Товариства] є надання можливості як *нинішньому поколінню* отримувати глибоке і достовірне знання свого минулого, так і *поколінням майбутнього*, для яких минулим буде частина нашого сьогодення.... Саме у таких високих ідеалах і цілях науки та значенні для суспільного блага архівіст повинен знайти ...мотиви і шукати ...натхнення”³⁹.

У 1987 р. журналом було засновано нагороду ім. Теодора К. Піза для відзначення найкращих публікацій-досліджень студентів-істориків. Публікації мають бути інноваційними, науковими, розкривати тему та бути доступними для сприйняття. Переможці отримують сертифікат та грошову нагороду у розмірі 100 дол. США. Робота публікується в "American Archivist". За період із 1988 р. по 2010 р. нагороду отримали 20 вчених, серед яких англійський вчений Рето Тшан (Reto Tschan), Університет Британської Колумбії (University of British Columbia), за працю "Порівняльний аналіз теорії оцінки Дженкінсона та Шелленберга".

Таким чином, завдяки створенню у 1936 р. Товариства американських архівістів, у Північній Америці значно поліпшилась ситуація в архівній галузі, а саме – важливі питання архівної справи почали вирішуватися шляхом формування політики і стандартів, підвищилася якість архівної освіти і освітніх програм⁴⁰, зросла поінформованість суспільства про архіви та їх значення, внаслідок чого посилилося розуміння важливості збереження архівних документів для майбутніх поколінь.

¹ *Birdsall William F.* The Two Sides of the Desk: The Archivist and the Historian, 1909–1935 // *American Archivist*. – April 1975. – Vol. 38, № 2. – P. 159–173.

² Society of American Archivists. –

<http://www2.archivists.org/about/introduction-to-saa>

³ Леланд Уолдо Гіффорд (Leland Waldo Gifford) (1879–1966), асистент Дж. Франкліна Джеймсона на Кафедрі історичних досліджень Інституту Карнегі у Вашингтоні (1903–27), голова Американської Ради наукових товариств (1927–46), секретар Американської історичної асоціації (1909–20), президент Наукової Міжнародної Спілки (1938–47), президент Міжнародного комітету історичних наук (1938–47), Виконавчого комітету з утворення бібліотеки ім. Франкліна Рузвельта (1938–39), другий президент Товариства американських архівістів (1939–41), почесний консультант Бібліотеки Конгресу.

⁴ Джеймсон Джон Франклін (Jameson John Franklin) (1859–1937), американський історик, один із засновників Американської Історичної Асоціації, (у 1907р. обрано президентом Асоціації), з 1885р. голова Комісії з видання історичних рукописів, з 1905р. – голова Кафедри історичних досліджень Інституту Карнегі у Вашингтоні.

⁵ *Birdsall William F.* The Two Sides of the Desk: The Archivist and the Historian, 1909–1935 // *American Archivist*. – April 1975. – Vol. 38. – № 2. – P. 165.

⁶ Еймс Герман В. (Ames Herman V.), президент Комісії з питань державних архівів (з 1902).

⁷ Палтсіц Віктор Х'юго (Paltsits Victor Hugo), державний історик штату Нью-Йорк.

⁸ *Birdsall William F.* The Two Sides of the Desk: The Archivist and the Historian, 1909–1935 // *American Archivist*. – April 1975. – Vol. 38. – № 2. – P. 162.

⁹ Там само. – P. 162.

¹⁰ Там само. – P. 165.

¹¹ Там само. – Р. 166.

¹² Бакк Солон Дж. (Buck Solon J.) (1884–1962), другий Архівіст США, у 1921р. – керівник Історичного Товариства Мінесоти.

¹³ *Birdsall William F.* The Two Sides of the Desk: The Archivist and the Historian, 1909–1935 // *American Archivist*. – April 1975. – Vol. 38. – № 2. – Р. 166.

¹⁴ Нортон Маргарет Кросс (Norton Margaret Cross), працівник Бібліотеки Вассар Коледжу (1915–18), Бібліотеки штату Індіана (1918–20), Державний архівіст штату Іллінойс (1922–57), четвертий президент Товариства американських архівістів (1943–45), керівник Комісії з питань державних документів у штаті Іллінойс (1943–57), головний редактор часопису *American Archivist* (1946–48).

¹⁵ *Birdsall William F.* The Two Sides of the Desk: The Archivist and the Historian, 1909–1935 // *American Archivist*. – April 1975. – Vol. 38. – № 2. – Р. 167.

¹⁶ Там само. – Р. 167.

¹⁷ Там само. – Р. 168.

¹⁸ Ньюсом Альберт Рей (Newsome Albert Ray), секретар прогресивної Історичної комісії в Північній Кароліні та редактор *North Carolina Historical Review* (1926–35), професор історії та голова Кафедри історії в Університеті Північної Кароліни (1935–50), перший президент Товариства американських архівістів (1936–39).

¹⁹ *Birdsall William F.* The Two Sides of the Desk: The Archivist and the Historian, 1909–1935 // *American Archivist*. – April 1975. – Vol. 38. – № 2. – Р. 168.

²⁰ Там само. – Р. 168.

²¹ Там само. – Р. 169.

²² Піз Теодор Кельвін (Pease Theodore Calvin), професор історії (1926–48), голова Кафедри історії в Університеті штату Іллінойс (1942–48), редактор Історичних Колекцій штату Іллінойс, перший редактор часопису *American Archivist* (1938–46).

²³ *Birdsall William F.* The Two Sides of the Desk: The Archivist and the Historian, 1909–1935 // *American Archivist*. – April 1975. – Vol. 38. – № 2. – Р. 169.

²⁴ Там само. – С. 169.

²⁵ Коннор Роберт Діггз Вімберлі (Connor Robert Digges Wimberly), секретар Історичної комісії Північної Кароліни (1907–21), професор історії та права Університету Північної Кароліни (1921–50), Архівіст Сполучених Штатів (1934–41), третій президент Товариства американських архівістів (1941–43).

²⁶ *Birdsall William F.* The Two Sides of the Desk: The Archivist and the Historian, 1909–1935 // *American Archivist*. – April 1975. – Vol. 38. – № 2. – Р. 170.

²⁷ Там само. – Р. 171

²⁸ Там само. – Р. 171.

²⁹ Кріттенден Крістофер (Crittenden Christopher), голова Департаменту архівів та історії в Північній Кароліні та редактор *North Carolina Historical Review* (з 1935), шостий президент Товариства американських архівістів (1947–1949).

³⁰ *Birdsall William F.* The Two Sides of the Desk: The Archivist and the Historian, 1909–1935 // *American Archivist*. – April 1975. – Vol. 38. – № 2. – Р. 171.

³¹ *Grover Wayne C.* Archives: Society and Profession // *American Archivist*. - January 1955. - Vol. 18. - № 1. - P. 4.

³² Society of American Archivists. - <http://www2.archivists.org/about/introduction-to-saa>

³³ *Neal Donn C.* The Society of American Archivists // *American Archivist*. - Summer 1988. - V. 51. - № 3. - P. 384.

³⁴ *Grover Wayne C.* Archives: Society and Profession // *American Archivist*. - January 1955. - Vol. 18. - № 1. - P. 10.

³⁵ *Peas Theodore C.* Book reviews // *American Archivist*. - January 1938. - Vol. 1. - № 1. - P. 23-25.

³⁶ *Albrecht Andrew C.* Abstracts of archive publications // *American Archivist*. - January 1938. - Vol. 1. - № 1. - P. 36-40.

³⁷ *Palmer Olga P.* Abstracts of archive publications // *American Archivist*. - January 1938. - Vol. 1. - № 1. - P. 41-50.

³⁸ Society of American Archivists. - <http://www2.archivists.org/about/introduction-to-saa>

³⁹ Там само.

⁴⁰ *Левченко Л. Л.* До історії створення Національного архіву Сполучених Штатів Америки // *Архіви України*. - 2009. - № 6. - С. 227-250.

Освещены исторические предпосылки создания Общества американских архивистов и его печатного органа – журнала “*American Archivist*” (“Американский архивист”). Представлен обзор первого номера журнала (1938 г.).

Ключевые слова: Американская Историческая Ассоциация; Общество американских архивистов; журнал “*American Archivist*”.

This article reviews the historical reasons of the formation of the Society of American Archivists and its publication – *American Archivist* journal. There is reviewed the first issue of the *American Archivist* (1938).

Keywords: American Historical Association; Society of American Archivists; *American Archivist* journal.

УДК 930.25(092)(477)

В. С. ШАНДРА*

**ІВАН ПАВЛОВСЬКИЙ – ІСТОРИК,
АРХІВОЗНАВЕЦЬ, ПЕДАГОГ
(до 160-річчя від дня народження)**

Висвітлюється внесок Івана Францевича Павловського в розвиток архівної справи та джерелознавства, а також у вивчення історичної минувшини Полтавщини.

Ключові слова: І. Ф. Павловський; архівна справа; документи.

Якщо спробувати порівняти Івана Павловського з іншими істориками, то серед них навряд відшукаємо хоча б одну особистість, подібну до нього. Минають роки, а значущість його постаті для українського архівознавства та історіографії не зменшується, а навпаки зростає. Пояснення цього феноменального явища знаходиться в кількох вимірах, і серед найважливіших є: витончене поцінування ним документів про подієве тло історії, на основі якого вибудовується міцний підмурівок його концепції регіональної історії України. Без його навдивовижу ретельно опрацьованих архівних даних не обходиться жодний історик, який займається дослідженням ХІХ ст. Кількість укладених ним довідників і словників, написаних праць і опублікованих документів з історії Полтавського краю вражає сучасників. Й мимоволі поставимо собі питання, чи були межі його працездатності, віри і переконання у важливості своєї праці? Зібрані та опубліковані ним дані, факти, цифри, документи почасти спроможні замінити сьогодні архіви, знищені в ході невблаганних військових дій на території Полтавщини. Лише окреслені ним свого часу наукові проблеми стають нині такими, яким присвячуються окремі книжки, статті, поглиблені наукові розвідки. А деякі з них, скажімо, з історії дворянства, українські історики так і не наважуються почати ґрунтовно вивчати, тоді як І. Ф. Павловський підготував про це двотомну працю.

Його внесок в архівну справу поцінується нами ще й тому, що вже в немолодому віці він, відгукуючись на важливі потреби часу, активно включається в обговорення й напрацювання конкретних і важливих пропозицій, котрі сприяли виробленню нової політики щодо

* Шандра Валентина Степанівна – доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу історії України ХІХ – початку ХХ ст. Інституту історії України НАН України.

архівної справи і в Російській імперії, і в молодій Українській державі. Суть її полягала в тому, аби визначитися, в який спосіб мобілізувати державні інституції, широку громадськість на збереження архівів, як виховати в суспільстві повагу до історичних надбань.

Свій шлях у професію історика він, уродженець Калузької губернії (батьки переселилися до Полтавської губернії 1854 р.), розпочав традиційно для своєї доби. Після завершення навчання в Полтавській гімназії 1870 р. обрав історико-філологічний факультет Університету св. Володимира у Києві. Закінчив його успішно, із званням кандидата, й відразу почав працювати в

Іван Францевич Павловський.

Полтавському кадетському корпусі. Й відтоді “прикипів” до Полтави, став її незрадливим літописцем, творив її культурне середовище, знайомлячи читачів з історією краю, його найкращими людьми.

З позицій сьогодення, коли ми знаємо, як розвивалися події на межі двох попередніх століть з їх жахливими наслідками для України, можна стверджувати, що його історіюписання, можливо, було дещо провінційним, що автор сповідував позитивістську теорію історичного знання без глибокого аналізу його внутрішньої логіки, був проурядовим, офіційним істориком і т. ін. Та як інакше? На його дослідженнях, викладача військового навчального закладу, в якому він прослужив близько сорока років, не могла не відбитися військова ментальність – осмислення історії в прямолінійних судженнях, фактологія, об’єктивізація та незаперечність подієвого плину часу. Його важко розглядати у контексті українського національного осмислення історії, як і те, що йому, синові робітника залізничних майстерень, вдалося отримати вищу освіту, стати викладачем. Його викладацька діяльність в кадетському корпусі високо цінувалася владою – він отримував постійні заохочування численними орденами і чинами, і врешті 1903 р. йому було присвоєне дворянське звання. Однак у площині регіональної історії він досягнув неможливого, зібравши численні факти, впорядкувавши та видрукувавши їх як окремими книжками, так і публікаціями в багатьох періодичних виданнях. І його Полтавщина стала відомою і знаною на всю Російську імперію, з власною історією та людьми, яких він зробив окрасою та гордістю краю. Його спосіб укладання регіональних словників і довідників був підхоплений і раціонально розвинутий та навіть більше – удосконалений і продовжений у працях Петра Ротача та Івана Бутича.

Як справжній інтелігент-різночинець він вважав для себе благородною справою сприяти отриманню освіти та досягненню культурного розвитку людьми з інших соціальних прошарків, які через бідність не могли знати і розуміти історію, а тому досить активно включився в читання публічних лекцій. Починаючи з 1890-х років, він брав участь у загальногромадській програмі народних читань, в організації суботніх, недільних та вечірніх класів і курсів.

Коли історики почали об'єднуватися навколо принципів збереження архівних матеріалів, голос Івана Францевича прозвучав впевнено і вимогливо. Він з ентузіазмом підхопив ідею заснування губернських архівних комісій з наданням їм статусу державних інституцій, відповідальних за збереження архівів для прийдешніх поколінь. Його перу належить один із проектів заснування Полтавської губернської вченої архівної комісії (1903 р.). Він підтримав її створення необхідними практичними заходами, став правителем та скарбником її праць, до кінця життя обіймав посаду члена редакційної комісії. Його рукою були зредаговані усі випуски її "Трудов" (1903–1919 рр.). І. Ф. Павловський почав практикувати публікацію на сторінках цього наукового видання щорічних звітів для громадськості як про обсяг наукової роботи членів Комісії, так і про витрати коштів, демонструючи в такий спосіб високу відповідальність за покладену на себе роботу.

Як знаний фахівець, багато часу І. Ф. Павловський віддавав вивченню описів діловодних документів тих державних установ, якими опікувалася Комісія. А вони надсилалися не лише з Полтавської губернії, а й з інших, зокрема Харківської та Подільської. Тут важливо було оцінити описи діловодних документів з позицій майбутнього, аби з дотриманням певних вимог залишати справи на архівне зберігання, задовольняючи інтереси прийдешніх поколінь істориків. А це завдання було не з легких, враховуючи природне зіткнення різних інтересів і непередбачуваність запитів на історичну інформацію архівного походження в майбутньому.

Вчений схвально поставився до урядового проекту про охорону пам'яток старовини, створеного в Міністерстві внутрішніх справ. Навколо нього об'єдналися любителі історії – О. Мальцев, Л. Падалка, В. Щепотьєв, А. Рікман, М. Астряб – і разом вони створили атмосферу зацікавленості історичним минулим і відповідальності за його майбутнє. Як член урядової комісії для збирання відомостей про архіви, створеної на базі Російського історичного товариства, він продумав і добре організував дослідження місцевих архівів та підготував брошуру "Описание архивов Полтавской губернии" (Полтава, 1915). Для збору інформації запропоновано три різних листки-запитальники з відповідним формуляром для архівів міст, церков, волосних правлінь. До вивчення архівів та заповнення листків залучалося духовенство, земські начальники, директори та вчителі середніх навчальних закладів.

На основі одержаних півтори тисячі листків опубліковано одне з найкращих в Російській імперії і перше в українських губерніях описання архівів, в якому зазначався ступінь збереження архіву, місце та умови зберігання, а також повідомлялося про передачу до інших архівосховищ та вказувалося, коли і які частини діловодних справ не збереглися через пожежі, базарний продаж, розкрадання, недогляд тощо. Окремо йшлося про інформативні можливості архівних джерел для вивчення соціальних структур, державних установ та для висвітлення найдавніших історичних подій в краї. У результаті копіткої праці було зібрано не лише найповнішу інформацію про архіви, а й донесено до найширшого загалу їх надзвичайно важливе значення для дослідження історії. Закономірно, що саме І. Ф. Павловський взяв участь у з'їзді представників учених архівних комісій 1914 р. в Санкт-Петербурзі, запропонувавши закріпити за архівними комісіями право контролювати збереження документів у відомчих архівах державних установ. Ця пропозиція стала значною віхою в розвитку державного регулювання архівної справи. Більшовицький лад Іван Павловський сприймав не схвально, як і більшість людей з його оточення. Та й чи могло бути інакше, коли нова влада не здатна була оцінити значення архівів, і йому ледь вдалося зберегти від фізичного знищення діловодний архів Полтавського губернського правління. Той архів, який ним свого часу було описано та проаналізовано на предмет цінності для вивчення історичного минулого Полтавщини.

Особистий архів І. Ф. Павловського, що зберігається в Центральному державному історичному архіві м. Києва (ф. 267, 108 справ), суттєво доповнює характеристику історика та його творчості. Проте найбільшу цінність становлять копії тих документів, які свого часу він збирав і не до кінця використав у своїх працях, зокрема Яготинський архів князя М. Г. Репніна, який було вивезено до Санкт-Петербурга, та матеріали фондів, що були знищені в роки Другої світової війни. Окремо слід згадати про щоденник Осипа Бодяньського.

Іван Францевич Павловський заслуговує на нашу вдячну пам'ять і шанобливе ставлення не лише за все ним зроблене, а й тому, що своїм благородним внеском в науку він так чи інакше спонукає нас до важливих роздумів, серед яких найголовніший – в чому полягає наше завдання, аби підхопити естафету Івана Павловського та його сучасників.

Освещается вклад Ивана Францевича Павловского в развитие архивного дела и источниковедения, а также в изучение исторического прошлого Полтавщины.

Ключевые слова: И. Ф. Павловский; архивное дело; документы.

The article reveals the contribution of Ivan Frantsevych Pavlovskiyi to development of archival affairs and sources study, as well as studying of the history of Poltava.

Keywords: I. F. Pavlovskiyi; archival affairs; documents.

УДК [930.25:782](092)(477)

С. П. МАТЮЩЕНКО*

ДО 110-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
МИХАЙЛА ГРИШКА

Публікується фотодобірка документів з фондів Центрального державного кінофотофоноархіву ім. Г. С. Пшеничного, що висвітлює діяльність народного артиста СРСР Михайла Гришка.

Ключові слова: Михайло Гришко; театр; сцена; опера.

“Український Шаляпін”, “соловей України” – так знавці класичної музики називали видатного співака, народного артиста СРСР Михайла Степановича Гришка, який увійшов до славетної когорти корифеїв оперної сцени.

У віці 25 років М. С. Гришко став солістом Одеського театру опери та балету, згодом виступав на сцені Української державної столичної опери (м. Харків). 1936 р. вперше ступив на підмостки Київського оперного театру, залишаючись на його сцені більш ніж чверть століття. У роки Великої Вітчизняної війни М. С. Гришко працював на сцені Грузинського театру опери та балету ім. З. П. Паліашвілі, виступав перед бійцями Червоної армії у складі фронтових концертних бригад.

Співак створив низку незабутніх образів, виконуючи головні партії в операх “Євгеній Онегін”, “Мазепа” П. І. Чайковського, “Тарас Бульба” М. В. Лисенка, “Царева наречена”, “Снігуронька” М. А. Римського-Корсакова тощо. Князь Ігор, Демон, Яго, Жермон, Ескамільо, Фігаро, Грязнов, Мизгир, Алеко – це далеко не повний перелік партій класичного оперного репертуару виконавця. Саме для нього композитор К. Ф. Данькевич, працюючи над оперою “Богдан Хмельницький”, писав головну партію.

У рамках концертної діяльності М. С. Гришко виконував арії з опер Дж. Верді, Ж. Бізе, Ш. Гуно, П. І. Чайковського, А. Г. Рубінштейна, українські та російські народні пісні, козацькі думи, романси.

На зберіганні у Центральному державному кінофотофоноархіві України ім. Г. С. Пшеничного знаходиться понад 300 фонодокументів, що висвітлюють діяльність митця. Чільне місце серед них посідають опери, головні партії в яких виконував М. С. Гришко: партія Невідомого в опері “Аскольдова могила” О. М. Верстовського (од. обл. 19695); Амонасро – “Аїда” Дж. Верді (од. обл. 19646); боярина Шакловитого – “Хованщина” М. П. Мусоргського (од. обл. 19743); Ренато –

* *Матющенко Світлана Петрівна* – головний спеціаліст сектору публікації документів відділу використання інформації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

“Бал-маскарад” Дж. Верді (од. обл. 19645); султана – “Запорожець за Дунаєм” С. С. Гулака-Артемівського (од. обл. 2469); Миколи – “Наталка-Полтавка” М. В. Лисенка (од. обл. 2467); гетьмана – “Богдан Хмельницький” (од. обл. 13532) та ін. Зберігаються також записи окремих арій, аріозо, каватин тощо.

Заслужують на увагу пісні та романси на музику українських та російських композиторів у виконанні М. С. Гришка: “Сніги забіліли” (од. обл. 12859), “Ти в бій ідеш” (од. обл. 13035) Г. Г. Верьовки; “Ой, чого ти, дубе” К. Г. Стеценка (од. обл. 15442); “Меня ты в толпе не узнала” (од. обл. 13755), “Окончен праздный шумный день” (од. обл. 13756) М. П. Мусоргського; “Вчера мы встретились” (од. обл. 8077), “Как мне больно” (од. обл. 362) С. В. Рахманінова; “Гуде вітер вельми в полі” М. І. Глинки (од. обл. 6095); “Ночи безумные” П. І. Чайковського (од. обл. 362) тощо. Серед них – запис улюбленого романсу співака “Мріє моя, мріє!” композитора П. Гайдамаки на слова В. М. Сосюри (од. обл. 13034).

Виняткове місце у творчому доробку М. С. Гришка посідають музичні твори на вірші класиків української літератури: “Реве та стогне Дніпр широкий” (од. обл. 9586), “Учітєся, брати мої” (од. обл. 13037), “Мені однаково” (од. обл. 8080), “Три шляхи” (од. обл. 13226), “Із-за гаю сонце сходить” (од. обл. 13248), “За думою дума роєм вилітає” (од. обл. 4351), “Тяжко, важко в світі жити” (од. обл. 13038), “Думи мої” (од. обл. 15859), “Минули літа молодії” (од. обл. 15861) Т. Г. Шевченка; “Розвійтєся з вітром” (од. обл. 716), “Як почувєш вночі” (од. обл. 1492), “Ой ти, дівчино” (од. обл. 9349) І. Я. Франка.

Не залишилися поза увагою митця пісні та романси на вірші класиків російської літератури: “Я встретил вас” Ф. І. Тютчева (од. обл. 11577), “Разлука” О. В. Кольцова (од. обл. 11593), “Письмо к матери” С. О. Єсеніна (од. обл. 12863), “Ворон к ворону летит” О. С. Пушкіна (од. обл. 362), “Выхожу один я на дорогу” М. Ю. Лермонтова (од. обл. 1491).

У творчому доробку М. С. Гришка є цикл сонетів В. Шекспіра, покладених на музику Д. Б. Кабалевським, зокрема 8-й сонет “Ты – музыка” (од. обл. 11585), 13-й – “Не изменяйся, будь самим собой...” (од. обл. 8078), 71-й – “Ты погрузи, когда умрет поэт...” (од. обл. 11584), 90-й – “Уж если ты разлюбишь – так теперь...” (од. обл. 11588), 102-й – “Люблю, – но реже говорю об этом...” (од. обл. 11581) тощо.

У фонотеці архіву зберігається рідкісний запис (1935 р.) романсу М. В. Лисенка на слова Г. Гейне “Коли розлучаються двоє” (од. зб. Г-3816, од. обл. 13008) у виконанні дуету М. С. Гришка та І. С. Козловського.

Окрему групу фонодокументів складають українські та російські народні пісні: “Пісня про Байдю” (од. обл. 12997), “Гей літа орел” (од. обл. 4435), “Приїхали три козаки” (од. обл. 8083), “Вечір надво-

М. С. Гришко (1901–1973) –
соліст Київського театру опери
та балету ім. Т. Г. Шевченка,
народний артист СРСР, лауреат
Державної премії СРСР.
м. Київ, 1955 р.
*ЦДКФФА України ім. Г. С.
Пшеничного, од. обл. 2-61823*

М. С. Гришко серед учасників художньої самодіяльності м. Маріуполя.
1918 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-90449

М. С. Гришко у ролі Євгенія
Онєгіна в однойменній опері
П. І. Чайковського.
[1935 р.]
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 2-27233

Артисти Київського театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка І. С. Паторжинський
(в центрі) у ролі Тараса, М. С. Гришко (ліворуч) у ролі Остапа та І. М. Шведов
(праворуч) у ролі Андрія в опері М. В. Лисенка «Тарас Бульба». м. Київ, 1937 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-27605

Соліст Київського театру
опери та балету
ім. Т. Г. Шевченка
М. С. Гришко у ролі Мазепи в
однойменній опері
П. І. Чайковського.
м. Київ, 1938 р.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 2-27310

Артист М. С. Гришко (сидить 2-й праворуч) у складі фронтвої концертної бригади
Київського театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка. 1945 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-150046

Солісти Київського театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, народні артисти УРСР М. С. Гришко (сидить) та М. А. Частій під час роботи над новою оперою К. Ф. Данькевича «Богдан Хмельницький». м. Київ, 24 липня 1950 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиєничного, од. обл. 0-55048

Народні артисти (зліва направо) М. І. Литвиненко-Вольгемут, З. М. Гайдай, М. С. Гришко, І. С. Паторжинський, Г. П. Юра, Н. М. Ужвій, К. П. Хохлов та А. М. Бучма. м. Київ, лютий 1951 р.,
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиєничного, од. обл. 2-111602

Соліст Київського театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, народний артист СРСР М. С. Гришко в ролі Богдана Хмельницького в однойменній опері К. Ф. Данькевича. м. Київ, грудень 1953 р., фото І. Кропивницького ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-128649

Народний артист СРСР М. С. Гришко під час перегляду каталогу фонотеки у Центральному державному архіві кінофотофонодокументів УРСР. Праворуч – директор архіву Г. С. Пшеничний. м. Київ, 18 червня 1958 р., фото Г. І. Мінченка ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-59843

Артисти Київського театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, народний артист СРСР М. С. Гришко, народна артистка УРСР Л. А. Руденко, народна артистка СРСР Є. І. Чавдар вітають композитора, народного артиста СРСР Л. М. Ревуцького на ювілейному вечорі-концерті з нагоди його 70-річчя.
м. Київ, 29 березня 1959 р., фото Н. Цидильковського
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-78352

Соліст Київського театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, народний артист СРСР М. С. Гришко з онукою.
м. Київ, 1950-ті рр.,
фото В. П. Юдіна
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-182274

рі” (од. обл. 2363), “Стоїть явір над водою” (од. обл. 16057), “Вниз по Волге-реке” (од. обл. 10), “То не ветер ветку клонит” (од. обл. 13758), “Есть на Волге утес” (од. обл. 10) тощо.

Дослідники матимуть унікальну можливість простежити вдосконалення виконавської майстерності співака шляхом порівняння фонозаписів одного й того ж твору за різні роки. Зокрема, “Минають дні” М. В. Лисенка можна прослухати у записах 1935 р. (од. обл. 13218) та 1962 р. (од. обл. 15958).

У зібранні архіву містяться також записи спогадів М. С. Гришка про роботу над ролями в операх Г. І. Майбороди (од. обл. 18800) та про народну артистку УРСР О. А. Петрусенко (од. обл. 10304),

Зримий образ митця закарбували кадри кінодокументів та численні світлини. Зокрема, можемо побачити М. С. Гришка у ролі Богдана Хмельницького на сцені Київського театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка (кінофільм “Навіки з російським народом”, 1954 р., од. обл. 1568); під час репетиції (кіножурнал “Радянська Україна”, 1950 р., од. обл. 754); виконання романсу Я. С. Степового “Розвійтеся з вітром” (кінофільм “Концерт майстрів українського мистецтва”, 1958 р., од. обл. 5938); виступу на відкритті нотного магазину у Києві (кіножурнал “Радянська Україна”, 1960 р., од. обл. 2086); інтерв’ю з нагоди 100-літнього ювілею Київського театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка (збірник телесюжетів, 1968 р., од. обл. 6096).

Переважна більшість світлин присвячена творчості М. С. Гришка і дає можливість скласти уявлення про втілені ним образи: Богдана Хмельницького (од. обл. 0-128648, 0-128649, 2-157497), Мазепи (од. обл. 2-27310-2-27312, 2-27314, 2-27317), князя Ігоря (од. обл. 0-51105, 0-150041, 2-27363, 2-27389), Євгенія Онегіна (од. обл. 2-27229, 2-27233), Томського (од. обл. 2-27534, 2-27542), Грязнова (од. обл. 0-150375, 2-12256, 2-12336), Мизгиря (од. обл. 2-27473, 2-27474), Демона (од. обл. 0-150331, 2-27004-2-27013, 2-51087, 2-51088), Ескамільо (од. обл. 2-27115-2-27117), Ріголетто (од. обл. 2-27057), Скарпія (од. обл. 2-58961), Яго (од. обл. 2-27085) тощо.

У запропонованій добірці представлено окремі фотографії з фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, які висвітлюють життєвий та творчий шлях одного з корифеїв української опери М. С. Гришка, а також можуть стати у пригоді дослідникам і поціновувачам його таланту.

Публикується подборка фотодокументов из фондов Центрального государственного кинофотофоноархива им. Г. С. Пшеничного, которая освещает деятельность народного артиста СССР Михаила Гришко.

Ключевые слова: Михаил Гришко; театр; сцена; опера.

There is published collection of photo documents of the Central State Cine-PhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychnyi, which covers the activities of People's Artist of USSR Mikhailo Gryshko.

Keywords: Mikhailo Gryshko, theater, stage, opera.

І. В. АГАПТОВА*

**НОВІ НАДХОДЖЕННЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ
ЖУРНАЛІСТКИ, ПРАВОЗАХИСНИЦІ
НАДІЇ СВІТЛИЧНОЇ ТА ХУДОЖНИКА
ЮХИМА МИХАЙЛІВА**

Збереження і поповнення Національного архівного фонду України – важливе завдання для усіх архівних установ нашої держави. Державний комітет архівів України та Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України мають значний досвід співпраці з повернення духовної та культурної спадщини на терени України. Завдяки їхній спільній діяльності 14 березня 2011 р. відбулася урочиста подія – підписання акту приймання-передавання архівних документів (понад 4 тис.) відомої журналістки-шістдесятниці, громадської діячки, правозахисника та активного борця за незалежність України Надії Олексіївни Світличної (1936–2006), повернутих зі Сполучених Штатів Америки її чоловіком Павлом Стокотельним та близько 50 архівних документів, пов'язаних з творчістю репресованого українського художника, мистецтвознавця, поета Юхима Михайліва (1885–1935), подарованих пані Тамарою Скрипкою.

У заході взяли участь заступник Міністра культури і туризму України Т. Г. Кохан, перший заступник Голови Державного комітету архівів України І. Б. Матяш, директор Департаменту зв'язків із закордонним українством та культурно-гуманітарного співробітництва Міністерства закордонних справ України В. В. Яценківський, Голова Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України Ю. К. Савчук, директор Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України Л. В. Скрипка, відомий український публіцист і літературознавець, активний учасник національно-демократичного руху, соратник Івана та Надії Світличних Є. О. Сверстюк, громадські діячі Андрій Кочур та Марія Кочур, сестра Павла Стокотельного Ольга Стокотельна, представники центральних державних архівів України, культурно-наукових установ і організацій та ЗМІ.

* *Агапітова Ірина Валеріївна* – кандидат історичних наук, завідувач сектору просвітньої та виставкової роботи Центрального державного архіву літератури і мистецтва України.

Виступ першого заступника Голови Державного комітету архівів України І. Б. Матяш. Зліва направо: Л. В. Скрипка, Ю. К. Савчук, І. Б. Матяш, Т. Г. Кохан, В. В. Яценківський, Є. О. Сверстюк.

Директор ЦДАМЛМ України Л. В. Скрипка відкрив урочисте засідання, подякувавши усім, хто долучився до цієї важливої справи – поповнення Національного архівного фонду новими, цікавими, з точки зору історико-мистецьких цінностей, надходженнями. Заступник Міністра культури і туризму України Т. Г. Кохан у своєму виступі зазначив, що творчий спадок Надії Світличної надзвичайно цінний в осягненні неспотвореної духовної історії нашої держави ХХ ст. Архівні документи, пов'язані з творчістю художника Юхима Михайліва, це – перші кроки на шляху повернення імені та творчості митця українській культурі. Т. Г. Кохан подякував надзвичайно результативній співпраці між багатьма державними установами і підкреслив, що повернення культурних цінностей із-за кордону зараз стає тенденцією.

Перший заступник Голови Держкомархіву І. Б. Матяш зазначила, що ця подія є одним із багатьох вагомих результатів у роботі з повернення культурних цінностей. Вона наголосила на державній цінності документів, отриманих Україною. І. Б. Матяш також вказала на важливість створення віртуальної бази даних, оскільки архіви Надії Світличної зберігаються не лише в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, але і в Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г. С. Пшеничного. І ці документи могли б бути об'єднані, хоча б віртуально, в один архів, і це величезна робота для архівістів.

Підписання акту приймання-передавання архівних документів журналістки-шістидесятиці Надії Світличної та художника Юхима Михайліва. Ліворуч – директор ЦДАМЛМ України Л.В. Скрипка, праворуч – Голова Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України Ю. К. Савчук.

Є. О. Сверстюк у інтелектуально наснаженій і емоційній промові назвав Надію Світличну великим будителем, людиною, яка світила, будила і бачила свою місію. Він наголосив, що Надія Світлична заповіла передати її архіви в Україну, щоб і на Батьківщині вони продовжили свою роботу.

Голова Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України Ю. К. Савчук у своєму виступі зазначив, що архів Надії Світличної надійшов до України двома частинами. До складу першої частини, яка була повернута до України у 2007 р., увійшов фотофоноархів Надії Світличної, сформований нею під час роботи у закордонному представництві Української Гельсінської Спілки та Українській редакції радіо “Свобода”, у кількості 1400 аудіокасет та 10 світлин. Передача цих документів на постійне зберігання до Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного відбулася 10 листопада 2010 р. у Синій залі Будинку кіно під час засідання міжвідомчої розширеної наради з питань дотримання чинного законодавства щодо поповнення Національного архівного фонду аудіовізуальними документами та забезпечення їх збереженості.

Друга частина архіву надійшла до України наприкінці квітня 2010 р. Враховуючи специфіку документів архіву Н. Світличної, його науково-технічне опрацювання було проведено у червні – липні 2010 р. співробітниками Центрального державного архіву зарубіжної україніки, який є головним координаційним центром з питань роботи із документами архівної/зарубіжної україніки. Лише після опрацювання спеціалістами ЦДАЗУ документи, згідно із заповітом, офіційно передано на постійне зберігання до Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України.

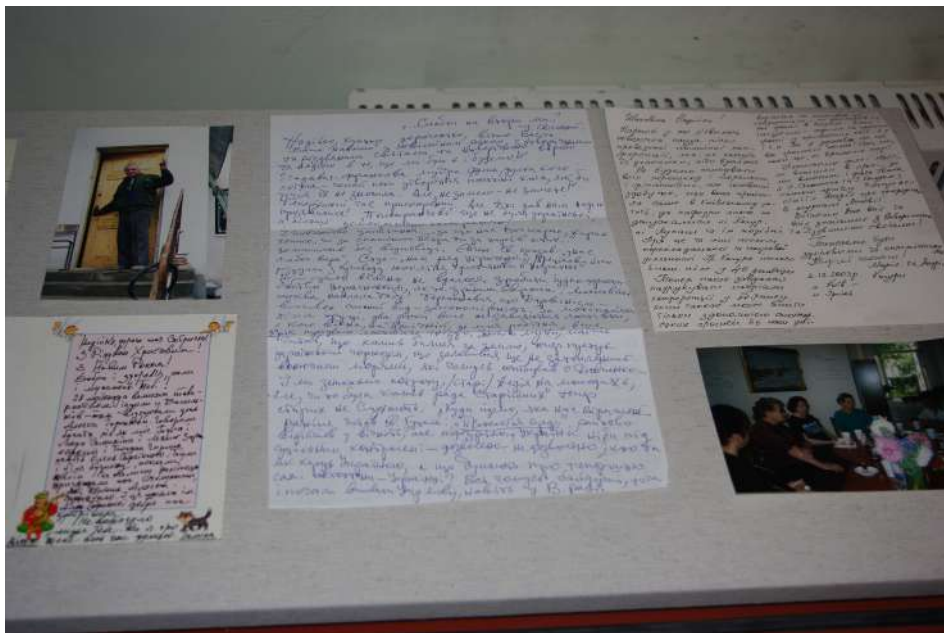
Ю. К. Савчук подякував усім, хто був дотичний до передачі архівних документів і відзначив, що шлях додому архівних документів вимірюється долями тих, хто їх зберіг, не дав загубитися, сприяв повер-

Представники ЗМІ та гості урочистої церемонії.

ненню. Він висловив щирю вдячність чоловіку Надії Світличної пану Павлу Стокотельному, який у своєму невеличкому помешканні зберігав і зберігає скарби, які відтворюють найскладніші та найгероїчніші сторінки нашої історії, пані Тамарі Скрипці, українським дипломатам, насамперед, Генеральному консулу України в Нью-Йорку Сергію Погорельцеву та консулу Богданові Мовчану, презентував широкому загалу “Публічний звіт Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України за 2010 рік” – друковане видання “Врятовані. Збережені. Повернені”. Це вже другий випуск, який висвітлює заходи щодо повернення в Україну втраченої історико-культурної спадщини, запобігання правопорушень у сфері незаконного обігу культурних цінностей, введення до наукового й культурного обігу духовних надбань українців зарубіжжя, активізації міжнародної співпраці та реалізації першого етапу створення і впровадження комплексної інтегрованої міжвідомчої «Класифікаційної довідкової системи “Культурні цінності України”».

У рамках урочистостей Голова Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України Ю. К. Савчук та директор ЦДАМЛМ України Л. В. Скрипка підписали акти приймання-передавання на постійне державне зберігання повернутих документів Надії Світличної та Юхима Михайліва. Частину презентованих ЦДАМЛМ України документів було представлено широкій громадськості під час організованої архівом-музеєм виставки “Повернута спадщина: Надія Світлична, Юхим Михайлів”.

Виставка документів Надії Світличної та Юхима Михайліва, переданих до ЦДАМЛІМ України Державною службою контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України.

Надія Світлична заповіла свій творчий спадок зберігати на Батьківщині разом із архівом її брата літературознавця, перекладача, публіциста Івана Світличного, який надійшов до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України ще у травні 2003 р. До складу цього фонду (ф. 1217) увійшли переклади з французької мови віршів Поля Ронсара, книга “Французские стихи в переводе русских поэтов” з помітками І. О. Світличного; статті “На калині світ клином зійшовся” та “Питання теорії художнього перекладу”, “Словник Шевченкової мови”, “Шевченко і український романтизм”, “Духовна драма Шевченка”; фотографії – індивідуальні та в групі з поетами, однокурсниками, зокрема фотографії похорону І. О. Світличного в жовтні 1992 р., фотографії Андрія Сахарова, Бориса Антоненка-Давидовича та Надії Суровцової (всього 10 од. зб.). Крім того до складу фонду було включено документи передані до архіву раніше, у 1990 та 1995 рр. Зокрема, документи вдови І. О. Світличного – Леоніди Павлівни, його знайомих Н. І. Міняйлової, С. Д. Попель (фотографом, який знімав похорон І. О. Світличного) та В. Ю. Осадціна.

Документи Надії та Івана Світличних відклалися також в особових фондах діячів літератури та мистецтва: літературознавця, перекладачки Віри Вовк (ф. 1212), літературознавця Михайлини Коцюбинської (ф. 940), художника Опанаса Заливахи (ф. 1151), літературознавця, критика Євгена Сверстюка (ф. 1153), художниці Алли Горської (ф. 1165) та ін. Це здебільшого листи, світлини, статті тощо.

Підсумовуючи, слід зазначити, що творчий доробок Надії Світличної є відкритим для дослідження науковцям, письменникам, журналістам, політикам та широкому загалу небайдужих до власної історії осіб. Набуття Україною епістолярного архіву Надії Світличної є ще одним кроком у вивченні історії дисидентського руху шістдесятників.

І. К. КОЛОМІЄЦЬ, Н. С. ФІЛАТОВА*

ПОПОВНЕННЯ РЕЛІКВІЙНИХ ЕКСПОЗИЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

У концепції наукової роботи Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років” значне місце відведено опрацюванню теми участі наших земляків у локальних війнах та збройних конфліктах ХХ ст. за межами СРСР, висвітленню подій в Іспанії та Монголії, у Китаї та Кореї, у В’єтнамі та на Кубі, в Єгипті та Сирії, в Ефіопії та Анголі тощо. Мужність і самовідданість, вірність військовій присязі наших співвітчизників, відтворення історичних подій того часу, застереження від повторення фатальних політичних рішень – все це знайшло відображення у всіх формах наукової роботи музею.

Особливе місце у цій музейній “географії” посідають трагічні події афганської війни. Війни, яка тривала удвічі довше, ніж Велика Вітчизняна – з грудня 1979 р. по лютий 1989 р. 150 тисяч наших земляків пройшли її дорогами, як безжалісний млин, перемолола вона людські долі.

Упродовж трьох з половиною десятиріч існування музею проводиться активна робота з наукового комплектування фондів. Тему афганської війни науковці розпочали досліджувати на початку 80-х років.

Відкриттю тематичної реліквійної експозиції передувала копітка праця. Науковці Меморіалу виїздили в усі куточки колишнього Радянського Союзу, в усі області України, зустрічалися з десятками тисяч людей, збираючи документи і речі “афганців”, побували у Кабулі, коли там ще точилися бої. Перший “афганський” експонат надійшов до музею в 1983 році. Нині зібрано майже 35 тисяч експонатів. Усі вони вимагали ретельного наукового дослідження, музейної ідентифікації, що було особливо складно в умовах тогочасної секретності. Адже не було жодних незаангажованих публікацій, жодного об’єктивного аналітичного видання.

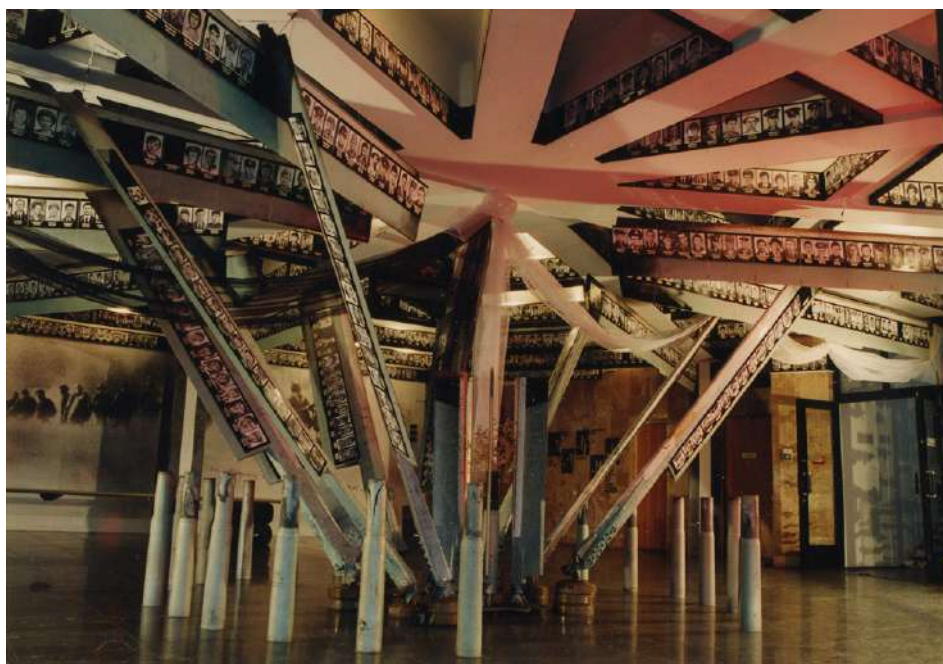
Результатом цілеспрямованого комплектування, багаторічної науково-дослідницької роботи стало створення і відкриття 7 травня 1992 року реліквійної експозиції “Твої, Батьківщино, сини. Обов’язок. По-

* *Коломієць Ірина Костянтинівна* – завідувач відділу Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”.

Філатова Наталя Станіславівна – завідувач відділу Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”, заслужений працівник культури України.

У реліквійній експозиції
“Трагедія і доблесть Афгану”.

У реліквійній експозиції
“Трагедія і доблесть Афгану”.

двиг. Трагедія” у єдиному на той час у СНД музеї такого профілю. Експозиція діяла впродовж п’яти років, і нікого не залишила байдужим.

Увесь час не припинялася науково-дослідницька робота, тривало вивчення нової літератури, як радянської, так і зарубіжної, нових публікацій у періодичній пресі, відбувалися зустрічі з учасниками локальних воєн та збройних конфліктів, продовжувалося комплектування фондів. У зв’язку зі значними політичними змінами у світі, з’явилися нові підходи та оцінки “афганської війни”, були зібрані нові матеріали. Усе це чекало на висвітлення в експозиції.

У 1999–2000 рр. було докорінно оновлено та відкрито тематичні реліквійні експозиції “Трагедія і доблесть Афгану” та “На чужих війнах”. Близько п’яти тисяч реліквій, розміщених у трьох залах, допомагають зрозуміти політичну ситуацію, що передувала введенню радянських спеціалістів або військових контингентів у ту чи іншу країну, висвітлюють героїзм рядових учасників неоголошених воєн, розповідають про їхні подальші долі.

В експозиції поіменно названо та увічнено понад 3 тисячі наших співвітчизників, які полягли в Афганістані.

За 19 років існування тематичних реліквійних експозицій їх оглянуло понад 1 млн. осіб. Відгуки відвідувачів є оцінкою праці співробітників музею. Ось запис, який залишив у Книзі відгуків колишній учасник афганської війни Микола Огородник: “Ми приходимо до залів музею, як на сповідь. Тут ми знаходимо притулок від мирської суєти, тут ми по-новому переживаємо біль і трагедію страхітливої війни, тут ми черпаємо снагу жити”.

Кожного року 15 лютого до експозиції “Трагедія і доблесть Афгану” приходять на зустріч із бойовими побратимами колишні воїни-“афганці”, приходять, щоб згадати про тих, хто не повернувся з цієї війни, вклонитися їхній пам’яті.

Упродовж багатьох років колектив Меморіального комплексу підтримує тісні наукові та творчі контакти з Державним комітетом архівів України. У рамках співробітництва разом з провідними архівами Києва

У реліквійній експозиції
“Трагедія і доблесть Афгану”.

У реліквійній експозиції
“Трагедія і доблесть Афгану”.

та України створюються документальні виставки, проводяться наукові конференції, семінари тощо.

І цього року, в 22-у річницю виведення радянських військ з Афганістану, в День вшанування учасників бойових дій на території інших держав, у музеї зустрілися майже тисяча учасників афганської війни. Колишні воїни та їхні родичі згадували події минулого, що немов оживали в кадрах хронікально-документальних фільмів, які демонструвалися в музеї, у тому числі й відеофільму “Афганістан – біль і пам’ять”, наданому Центральним державним кінофотофоноархівом ім. Г. С. Пшеничного. Фільм створений на основі унікальної архівної кінохроніки часів афганської війни і покликаний зберегти пам’ять про полеглих та вшанувати тих, хто пройшов вогненними шляхами Афганістану. Стрічка викликала жвавий інтерес у відвідувачів. Науковці музею щиро вдячні колегам-архівістам і впевнені в подальшій плідній співпраці наших колективів.

С. Л. ЗВОРСЬКИЙ*

У СПЕЦІАЛІЗОВАНІЙ ВЧЕНІЙ РАДІ УНДІАСД:
ХРОНІКА ДІЯЛЬНОСТІ
(друге півріччя 2009 – перший квартал 2011 рр.)

Спеціалізована вчена рада К 26.864.01 з правом прийняття до розгляду та проведення захистів дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за двома спеціальностями: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни та 27.00.02 (до 2008 р. – 07.00.10) – документознавство, архівознавство діє в Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства з 21 травня 2003 р. Очолює спецраду д. і. н., проф. І. Б. Матяш, її заступником є д. і. н., проф. С. Г. Кулешов, а вченим секретарем – к. і. н., с. н. с. С. Л. Зворський).

За майже 8 років діяльності спецради в ній успішно захистили свої дисертації 43 особи, більшість з яких працюють на керівних посадах в архівній системі України.

Діяльність спецради базується на засадах відкритості і гласності. Тому інформація про спецраду і події, що відбуваються в ній, оперативно оприлюднюються на сайті інституту (undiasd.archives.gov.ua/), а також, в середньому раз на два роки, у вигляді розгорнутих інформаційних повідомлень у періодичних і продовжуваних виданнях, зокрема у журналі “Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія”, щорічнику УНДІАСД “Студії з архівної справи та документознавства”. Пропонована публікація є продовженням цієї традиції.

Протягом другого півріччя 2009 р. – першого кварталу 2011 р. у спецradі відбулися захисти семи дисертацій. Розглянемо їх у хронологічній послідовності.

За спеціальністю 27.00.02 відбувся захист трьох дисертацій.

Викладач філії Європейського університету у м. Конотопі *Наталія Олександрівна Леміш* 16 грудня 2009 р. захистила дисертацію на тему “*Організація діловодства в органах державної влади Чернігівської губернії в першій половині XIX століття*” (науковий керівник – д. і. н., проф. С. Г. Кулешов, офіційні опоненти – д. і. н. Г. В. Папакін та к. і. н. Т. А. Клименко). Дисертація присвячена дослідженню організації діловодних процесів на теренах Чернігівської губернії. На підставі

* *Зворський Сергій Леонідович* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору довідкового апарату та обліку фондів відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

всєбічного аналізу наукової літератури, нормативної бази з питань забезпечення організації справочинства та службової документації, чинної у першій половині XIX ст., яка відклалася у фондах Державного архіву Чернігівської області, охарактеризовано зміст організації діловодства в адміністративних установах Чернігівської губернії у вказаний період. Проаналізовано видові групи управлінських документів, їх структуру, склад реквізитів, способи упорядкування. Виявлено службові документи, що використовувалися лише у регіоні з генерал-губернаторською формою керування. Визначено структуру Канцелярії чернігівського цивільного губернатора та Чернігівського губернського правління, розкрито порядок організації діловодства в них. Виявлено специфічні функції адміністративних установ Чернігівської губернії, характерні лише для цього регіону.

Заступник директора ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного *Тетяна Олександрівна Смельянова* 14 квітня 2010 р. захистила дисертацію на тему “*Аудіовізуальні документи в державних архівах України: організація доступу та використання інформації, що міститься в них (1930–2007 рр.)*” (науковий керівник – к. і. н., с. н. с. Н. М. Христова, офіційні опоненти – д. і. н., проф. М. Г. Щербак та к. і. н., доц. В. В. Бездрабко). Дисертація присвячена комплексному дослідженню аудіовізуальних документів (АВД), що зберігаються в державних архівах України, організації доступу до них та використанню аудіовізуальної документної інформації. Уперше в українському архівознавстві досліджено склад і зміст АВД, їх інформаційний потенціал, правові та науково-методичні засади організації доступу до них та використання документної інформації. Доведено необхідність та можливості застосування сучасних технологій у використанні інформації цих видів архівних документів. Сформульовано пропозиції щодо подальшого удосконалення роботи державних архівів України стосовно задоволення зростаючих потреб суспільства в ретроспективній аудіовізуальній інформації та нових прогресивних шляхів використання інформаційних ресурсів Національного архівного фонду.

Того ж дня відбувся захист дисертації провідного фахівця Центрального державного історичного архіву України, м. Львів *Ростислава Ігоровича Мельника* на тему “*Організація архівної справи у Польщі (1945–2005 рр.)*” (науковий керівник – д. і. н., проф. І. Б. Матяш, офіційні опоненти – д. і. н., доц. М. Г. Палієнко та к. і. н. І. Є. Антоненко) присвячена комплексному дослідженню організації архівної системи в Польщі у повоєнний період. Найбільша увага приділена вивченню формування моделі організації архівної справи в державі. Ця модель хронологічно розбита дисертантом на два часові відтинки – 1945–1983 і 1983–2005 рр. У дисертації розглянуто також комплектування та опрацювання польськими архівами документів державного архівного фонду

та їх використання, зокрема шляхом оприлюднення різними каналами соціальної комунікації. На основі аналізу нормативно-правової бази та інших джерел встановлено причини, передумови й наслідки реформування архівної галузі Польщі, визначено принципи організації архівної справи в цій країні, з'ясовано правовий статус державної архівної служби Польщі, висвітлено її внутрішню структуру й інституційний розвиток упродовж другої половини ХХ ст. Охарактеризовано правові, теоретичні й методичні аспекти процесу формування Державного архівного фонду та комплектування його документами фондів державних архівів. З'ясовано принципи організації архівних документів у державних архівах, проаналізовано основні етапи їх опрацювання. Розглянуто правові підстави організації доступу до архівних документів у польських архівах, форми й напрями використання архівної інформації. Проаналізовано також основні напрями наукової та видавничої діяльності державної архівної служби Польщі.

За спеціальністю 07.00.06 відбувся захист чотирьох дисертацій.

Так, 5 липня 2010 р. провідний фахівець апарату Ради національної безпеки і оборони України *Оксана Ігорівна Ємчук* захистила дисертацію на тему "*Сергій Іванович Маслов (1880–1957) як учений, організатор архівної та бібліотечної справи*" (науковий керівник – д. і. н., проф. І. Б. Матяш, офіційні опоненти – д. і. н., проф. Г. І. Ковальчук та к. і. н., с. н. с. І. М. Мага). Дисертація присвячена вивченню наукової спадщини відомого ученого-гуманітарія С. І. Маслова в царині архівної та бібліотечної справи, яка досі не була предметом комплексного історико-джерелознавчого дослідження. Уперше розглянуто процес формування особистості талановитого вченого, широкого кола його наукових інтересів під впливом родинного оточення та наукової школи В. М. Перетца. На підставі аналізу архівних джерел фонду особового походження С. І. Маслова уточнено і конкретизовано основні напрями його наукової творчості, з'ясовано цінність його праць та їх актуальність. Висвітлено внесок вченого у розвиток архівної освіти в Україні, описано науковий доробок зі спеціальних історичних дисциплін. Розглянуто книгознавчі та бібліографічні праці С. І. Маслова, етапи формування його особистої цінної за складом фондів бібліотеки.

Того ж дня відбувся захист дисертації співробітниці Волинського національного університету імені Лесі Українки *Валентини Василівни Кихтюк* на тему "*Історична топоніміка Волині: формування, джерела, зв'язок із розвитком суспільства*" (науковий керівник – к. і. н., доц. Г. В. Бондаренко, офіційні опоненти – д. і. н., проф. І. Н. Войцехівська та к. і. н., доц. В. Б. Атаманенко). Дисертація присвячена дослідженню впливу суспільно-історичних процесів протягом ХІ–ХХ ст. на виникнення та, в окремих випадках, зміну і зникнення назв населених пунктів Волині (у межах сучасної Волинської обл.). Актуальність теми

зумовлена зростанням суспільного інтересу до вивчення історії окремих регіонів України, потребою в патріотичному вихованні молоді на фактах з історії рідного краю, конкретних населених пунктів, у тому числі через призму історичної топоніміки. Вивчення генези топоніміки у тісному зв'язку з історичним досвідом соціуму дозволяє більш ґрунтовно з'ясувати історію конкретного краю чи місцевості. Уперше у вітчизняному джерелознавстві комплексно досліджено історичну топоніміку Волині. Зміни ойконімії краю вивчено як соціально-культурне явище в історичному аспекті і в прив'язці до природного середовища. На основі вивчення назв географічних об'єктів Волині уперше розглянуто важливі в історії краю події, пов'язані з етапами формування території регіону, виникнення і розвитку населених пунктів, а також історичні процеси розселення і переселення (міграції) людності. Досліджено топоніми, пов'язані з історичними постатями, які саме завдяки топонімам збереглися в історичній пам'яті народу. Уперше проаналізовано історичні процеси та чинники, що призвели до зникнення великої кількості населених пунктів з адміністративної карти Волині. Виконано такі завдання: з'ясування особливостей ойконімів у історії Волині як в цілому, так і окремих її періодів; вивчення впливів розвитку суспільства на місцеві топоніми; аналіз ойконімів як джерел відображення історико-географічного середовища лінгвістичними засобами; аналіз назв населених пунктів Волині з позицій історичної географії та порівняльно-історичного мовознавства. Результати дослідження дозволяють суттєво поглибити знання з історичного минулого краю, збагачують здобутки з історичного краєзнавства.

26 січня 2011 р. відбувся захист дисертації завідувача відділу Білоцерківської міської централізованої бібліотечної системи *Євгенія Анатолійовича Чернецького* на тему "*Формування і соціальне структурування шляхти Радомишльського повіту Київської губернії в кінці XVIII – першій третині XIX ст.: генеалогічний та історико-демографічний аналіз*" (науковий керівник – к. і. н., с. н. с. С. Л. Зворський, офіційні опоненти – д. і. н., проф. Войцехівська І. Н. та к. і. н., с. н. с. В. В. Томозов). У дисертаційній роботі на підставі родоводів проаналізовано формування різних груп, з яких складалася шляхта Радомишльського повіту – аристократії, середньої та дрібної шляхти. З'ясовано, що в цьому середовищі були представлені як місцеві, так і заходжі роди. Останніх найбільше були з Волинського воєводства та Великого князівства Литовського. Досліджено соціальну структуру, чисельність та територіальне розміщення різних груп шляхти. Обґрунтовано кордони між різними групами шляхти в залежності від їх багатства, престижу і роду занять. Розглянуто зміни, що відбулися в традиційній структурі шляхти, особливо після Листопадового повстання 1830 р. і дали старт процесам її декласації. З'ясовано сенс розселення шляхти в межах од-

ного маєтку, на що впливала його управлінська, виробнича, комунікаційна структура, а також план власника маєтку щодо забезпечення безпеки останнього.

23 лютого 2011 р. відбувся захист дисертації старшого наукового співробітника відділу архівознавства УНДІАСД *Марини Вікторівни Ковтун* на тему “*Українська архівна періодика як джерело вивчення історії архівної справи (1947–2007 рр.)*” (науковий керівник – д. і. н., проф. І. Б. Матяш, офіційні опоненти – д. і. н., проф., чл.-кор. НАН України Л. А. Дубровіна та к. і. н. Ю. А. Прилепішева). Дисертаційна робота присвячена комплексному дослідженню української архівної періодики (1947–2007 рр.) як джерела вивчення історії архівної справи. Охарактеризовано основні етапи існування УАП зазначеного періоду, проаналізовано її структуру та зміст, редакційний склад і автуру. Здійснено джерелознавчий аналіз змісту публікацій на сторінках УАП задля з’ясування основних тенденцій і напрямів розвитку історії архівної справи в Україні. Встановлено, що досліджувані видання мають великий інформативний потенціал, історичну цінність та є важливим джерелом при вивченні історії архівної справи в Україні. Суттєво доповнюють виклад матеріалів дисертації додатки: відомості про головних редакторів журналу “Архіви України” (1947–2010 рр.); списки редколегій “Архівів України” за цей час; перелік фахових видань (наукові видання УНДІАСД; фахові видання державних архівних установ; фахові видання місцевих державних архівних установ) та ін.

Крім того, 14 вересня 2010 р. на доручення ВАК України і відповідно до вимог п. 35 “Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника”, а також вимог п. 7 “Положення про спеціалізовані вчені ради” у спецраді К 26.864.01 було проведено переатестацію викладача ВНЗ у Кіровограді *Олександра Анатолійовича Лукашевича*, який захистився у Росії у 1995 р. За підсумками розгляду дисертації, виступу дисертанта і його відповідей на запитання членів спецради та результатами таємного голосування спецрада ухвалила переатестувати О. А. Лукашевича і присудити йому ступінь кандидата історичних наук за спеціальністю 27.00.10 – документознавство, архівознавство.

Загалом за весь час діяльності спецради в ній захищено 43 дисертації, з них 28 – за спеціальністю 07.00.06 і 15 – за спеціальністю 27.00.10 та проведено одну переатестацію. За місцем роботи дисертантів представлено всі основні регіони України (крім Закарпаття і Криму), майже половина фахівців (21 особа) працюють в установах і ВНЗ Києва. Звітний період прикметний і тим, що у спецраді успішно захистилися перші випускники аспірантури УНДІАСД (Т. О. Ємельянова, Р. І. Мельник, М. В. Ковтун). На черзі – наступні захисти.

У зв'язку з тим, що 7 липня 2010 р. закінчився термін повноважень спецради, до ВАК України було подано пакет документів для продовження її діяльності. Постановою президії ВАК України від 1 липня 2010 р. № 16–06/5 спеціалізованій вченій раді К 26.864.01 було надано право приймати до розгляду та проводити захисти дисертацій терміном на два роки (з 15 липня 2010 р. по 15 липня 2012 р.). Водночас відбулися і часткові зміни у складі спецради, в якій налічується 16 осіб. Втім, ядро спецради залишається стабільним, а її члени незмінно демонструють наукову вимогливість, принциповість, об'єктивний підхід при розгляді дисертаційних робіт.

І. Я. ЛОСІЄВСЬКИЙ*

**НОВЕ ВИДАННЯ АРХІВНИХ
ДОКУМЕНТІВ
З ГЕНЕАЛОГІЇ ТА ІСТОРІЇ
ДВОРЯНСЬКИХ РОДІВ
СЛОБОЖАНЩИНИ**

Родословная книга потомственных дворян Харьковской губернии : сб. док. / Гос. архив Харьков. обл., Харьков. частный музей городской усадьбы. – Х. : ХЧМГУ, 2010. – 613 с.

Протягом останніх двох десятиліть не згасає інтерес до генеалогічних розвідок. Сьогодні копітка евристична робота у царині досліджень історії родини і роду набирає ще потужніших обертів.

У цьому контексті надзвичайно актуальною стає публікація джерел з генеалогічної тематики, особливо, якщо це стосується джерел маловивчених і досі не представлених у друкованому вигляді. Такою першопублікацією є спільний проект видання “Родословной книги потомственных дворян Харьковской губернии”, здійснений співробітниками Державного архіву Харківської області та Харківського приватного музею міської садиби.

Родовідна книга спадкових дворян Харківської губернії зберігається у Держархіві Харківської області і є цінним джерелом з поки мало дослідженої генеалогії дворянських родів Слобідської України. Можна стверджувати, що оприлюднення цих документів набуває особливої значущості, оскільки дворянські родовідні книги збереглися не у всіх областях України і за архівною класифікацією є особливо цінними, доступ до них обмежено, з іншого боку – їх публікація дає змогу полегшити доступ до рукописних джерел, прочитання яких викликає певні труднощі.

Рецензоване видання складається з передмови, вступної статті, основної частини, яка містить публікацію документів, додатка–списка

* Лосієвський Ігор Якович – доктор філологічних наук, професор кафедри бібліотекознавства і соціальних комунікацій Харківської державної академії культури, завідувач науково-дослідного відділу книгознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, заслужений працівник культури України.

дворян, внесених у дворянську родовідну книгу Слобідсько-Української губернії 1786 р. та змісту, складеного у вигляді алфавітного списку родів, занесених в родовідну книгу, що публікується.

У передмові визначено актуальність, ступінь розробленості теми генеалогії та історії спадкового дворянства Слобідської України, обґрунтовано спрямованість видання на привернення уваги до всебічного дослідження проблеми.

У вступній статті “Від упорядників” розкрито особливості археографічного опрацювання документів під час підготовки збірника. Колектив упорядників (О. С. Гнезділо, О. С. Коптева, Л. М. Момот, Л. А. Панасенко, А. Ф. Парамонов, О. В. Сафонова) зважено і водночас креативно, враховуючи складності, що можуть виникнути при сприйнятті документів, підійшов до вибору прийомів та засобів публікації. При підготовці до видання Родовідної книги застосовано науково-критичний засіб передачі тексту документів ХІХ –поч. ХХ ст., при цьому збережено орфографічні особливості тексту, що значно розширює коло потенційних читачів і дослідників.

Враховуючи особливості подачі інформації в оригіналі у табличній формі, з метою полегшення користування, упорядники опублікували дані документи у вигляді відповідей на певні запитання. Причому, дані про дворянські роди систематизовано у виданні за абеткою, а не за місцем розташування у Родовідній книзі. Отже, це робить збірник документів певним чином ще й довідником.

Не можна не відзначити загальний обсяг опрацьованого і поданого у друкованому вигляді матеріалу – 613 сторінок.

На жаль, видання здійснено вкрай недостатнім накладом – усього 200 примірників.

Інформаційну цінність збірника, на нашу думку, збільшив би географічний показник, який би міг наочно представити географію дворянських родів Слобожанщини.

Доцільним було б також розмістити у виданні схеми генеалогічних дерев дворянських родів – так званих “поколінних розписів”, які є в оригіналі документів, або проілюструвати його зображеннями гербів хоча б деяких родів, до яких належали такі видатні особистості, як, наприклад, мікробіолог, лауреат Нобелівської премії Ілля Мечников або письменник Григорій Квітка-Основ'яненко.

Задум упорядників реалізовано успішно: видання стало вагомим внеском у базу дослідження генеалогії дворянських родів і може бути корисним не тільки для фахівців – істориків, архівістів, працівників музеїв, бібліотек, але й краєзнавців, всіх, хто самостійно досліджує історію своєї родини, розшукує своє родове коріння.

Т. В. ВРОНСЬКА*

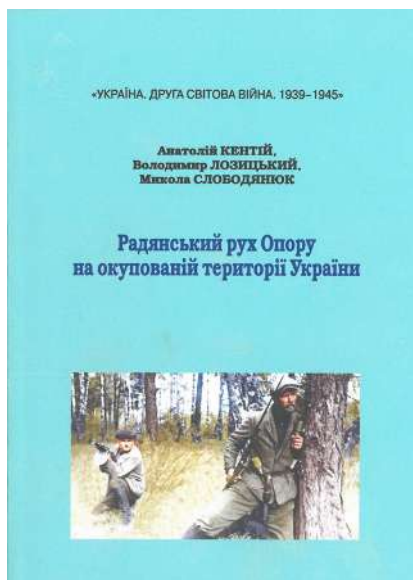
НАУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Кентій А. В. Радянський рух Опору на окупованій території України / А. В. Кентій, В. С. Лозицький, М. А. Слободянюк. – К., 2010. – 98 с. – (Серія “Україна. Друга світова війна. 1939–1945”).

На зміну ХХ сторіччю, яке явило світу рукотворні провали в історичній пам'яті декількох поколінь людей, прийшло ХХІ, коли вже не бракує дослідників, котрі своїми науковими доробками сприяють переходу від незнання цілих пластів минулого до знання глибокого і почасти навіть неупередженого. Здавалося, що вже добігає кінця і “мітинговий” період в історії України і на зміну йому нарешті прийшов час зважених досліджень, які поряд із пошуком цікавих і нових перспектив відкривають можливість кращого розуміння минулого.

Втім, нині такі оптимістичні очікування, на жаль, наштовхнулися на нові реалії як у вітчизняній, так і зарубіжній історіографії. З одного боку – помітною стала тенденція до висвітлення раніше замовчуваних сторінок вітчизняної історії, що призвело до зворотного процесу – штучного створення нових проблемних лакун, які заважають об'єктивному історіописанню, створенню цілісної картини нашої минушини, зокрема й історії Другої світової війни. З іншого – активізувалися реваншистські спроби певних політичних сил, а іноді й науковців, реанімувати у суспільній свідомості міфологізовані образи Сталіна, а отже й виправдати систему терору і репресій, застосовану ним у Радянському Союзі.

Серед тем, які стали до певної міри “неперспективними” у контексті дослідження історії Другої світової війни, опинилися й ті, що стосуються організації радянського руху Опору, народного ополчення, винищувальних загонів тощо. Лише завдяки окремим дослідникам вивчення

* Вронська Тамара Васиївна – доктор історичних наук, головний науковий співробітник Інституту дослідження проблем державної безпеки СБУ.

різноманітних форм партизанського руху в Україні упродовж останніх двох десятиріч залишалося дійовим. Серед них пальму першості надійно утримували знані історики-архівісти В. Лозицький та А. Кентій.

Рецензоване наукове видання “Радянський рух Опору на окупованій території України”, що складається з двох історичних нарисів, є дослідженням, у якому на основі критичного аналізу вже опублікованих матеріалів і нових документів подається сучасне бачення організаційних заходів, функціонування партизанських загонів та підпільних організацій на окупованій ворогом території.

На відміну від багатьох праць, що вийшли друком за радянських часів та в останні два десятиліття, обидва історичних нариси, вміщені у рецензованому виданні, базуються не на глорифікації діяльності радянських партизан і підпільників, чи, навпаки – на повному їх неприйнятті, а позначені об’єктивним аналізом всіх аспектів радянського руху опору.

У кожному з нарисів подається чітка періодизація розгортання партизанського руху та підпільної боротьби, аналізуються особливості кожного етапу.

Наукова розвідка “Боротьба в тилу нацистських окупантів на території України: радянські партизани у 1941–1944 рр.” в авторстві А. Кентія та В. Лозицького відповідає всім головним критеріям канонічної науково-популярної праці. Вона добре структурована, характеризується зваженою та збалансованою подачею відомих та нових фактів і охоплює всі ключові проблеми з досліджуваної тематики.

Передусім аналізуються головні чинники виникнення та розвитку європейського та радянського руху Опору на окупованій території, наводяться їх суттєві відмінності.

У невеликому за обсягом нарисі дослідникам вдалося створити об’єктивну картину розгортання партизанської війни на окупованій нацистами території України, розкрити особливості кожного її етапу, складові практичної діяльності.

На сторінках рецензованої праці А. Кентія та В. Лозицького, як і в інших їх наукових доробках, зважений та поміркований аналіз становлення і розгортання підпільно-партизанського руху. Не оминули автори й проблемні питання цього процесу. Ними уважно й неупереджено розглядаються труднощі як об’єктивного, так і суб’єктивного характеру, прорахунки та недоліки, які зрештою призвели до прикрих невдач. Вони цілком слушно підкреслюють, що партійні директиви та заклики не сприяли розгалуженню мережі партизанського руху й антифашистського підпілля, бо найкращим чином розтлумачені на папері тактика та методи партизанської боротьби ще мали бути втіленими у життя, а зробити це у той час було дуже важко. До того ж партійні, радянські, військові структури та органи держбезпеки діяли не скоординовано, що також негативно впливало на розвиток партизанського руху.

Тим часом, драматичне становище на фронтах, відсутність матеріальної бази, засобів зв'язку, брак відповідного досвіду й належно підготовлених осіб, котрі мали б очолити партизанські загони, та інші не менш важливі обставини гальмували процес налагодження руху народних месників у тилу ворога.

Насиченість тексту статистичними матеріалами не лише не заважає сприйняттю цілісного подієвого полотна, а навпаки – дозволяє читачеві дійти неупереджених висновків щодо реального стану речей у розвитку партизанського руху на окупованій території.

Коректне та виважене оперування цифрами і фактами дозволило авторам довести суттєві розбіжності між офіційною, сфальсифікованою статистикою та реальним станом речей у здобутках радянського руху Опору на окупованій території України.

Визначивши основні причини невдач радянського партизанського руху та підпілля у 1941–1942 рр., автори дають змогу читачеві розібратися й глибше зрозуміти ті зміни, які відбулися в період найбільших успіхів, зокрема зазначаючи: “Партизанський рух 1941–1944 рр. в Україні пройшов складний і драматичний шлях розвитку, перетворившись на важливий фактор вигнання з української землі гітлерівських окупантів”.

М. Слободянюк у нарисі “Радянське антифашистське підпілля” висвітлює особливості організації цієї складової радянського руху Опору. Від партизанського руху його відрізняли організаційно-структурні особливості та деякі специфічні риси боротьби в умовах окупації. Спільним було те, що як і партизанський рух, партійно-комсомольське підпілля формувалося “зверху”, хоча певна його частина дійсно виникла стихійно, внаслідок щирого бажання людей, які опинилися на окупованій території, у можливий за тих нелегких умов спосіб боротися з агресором.

Висвітлюючи перші місяці нерівного протистояння радянських підпільників з досвідченим противником, автор аналізує катастрофічні провали, причини численних людських втрат й інші фатальні наслідки, зумовлені низкою прорахунків організаційного характеру, а також – ефективною роботою німецьких спецслужб, а іноді й слабкодухістю та зрадою тих, хто був залишений для роботи у підпіллі на окупованій території України.

Разом з тим, наводячи приклади практичної діяльності представників радянського підпілля, він доходить аргументованого висновку, що у найважчі місяці окупації все ж вдалося завдати відчутної шкоди противнику, створити атмосферу невпевненості та нервозності для окупаційної влади.

У цілому факти, вміщені у рецензованому виданні, дозволяють зробити висновок, що, незважаючи на труднощі та недоліки, радянський

рух Опору на окупованій території виявився однією з найбільш яскравих і трагічних сторінок війни. Він свідчив про нездоланність сили духу українського народу, небажання коритися окупаційній політиці, готовність до пожертв в ім'я свободи своєї Батьківщини.

Зважаючи на актуальність дослідження, його науково-теоретичний рівень та великий інтерес до праць подібної тематики, рецензоване видання варто було б перевидати більшим тиражем, попередньо усунувши деякі тематичні та текстуальні повтори, які мають місце у другому нарисі М. Слободянюка, який перегукується з працею А. Кентія та В. Лозицького.

Видається також доцільним рекомендувати Міністерству науки і освіти України, яке стурбоване підготовкою нових підручників для вищих і середніх навчальних закладів, використати рецензовані праці, а також залучити цей науковий доробок до методичних матеріалів. Це, на наше глибоке переконання, сприятиме створенню реальної, чесною картини війни, яку не доведеться переписувати під впливом політичної кон'юнктури.

О. В. КОЗАРЕНКО*

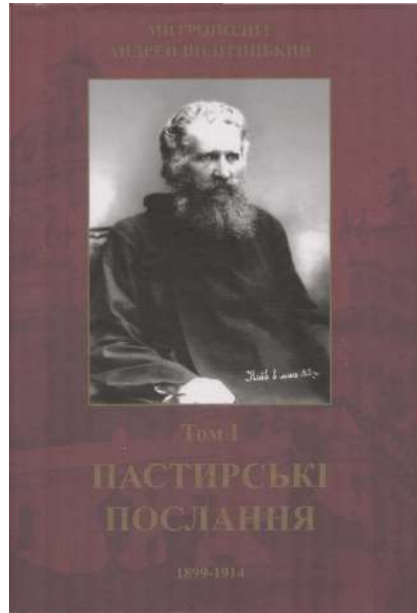
**ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО
ДЛЯ ВИВЧЕННЯ
ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ
АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО**

Шептицький Андрей. Пастирські послання / упоряд.: Оксана Гайова, Роман Тереховський ; редкол.: Михайл Гринчишин, Богдан Дзюрах, Гліб Лончина, Рафаїл Турконяк, Михайло Перун [та ін.]. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1 : 1899–1914 рр. – L, 1014 с.; Т. 2 : 1918–1939 рр. – 2007. – XII, 1248 с.; Т. 3 : 1939–1944 рр. – 2010. – XXXII, 828 с.

Видання “Пастирських послань” митрополита Андрея Шептицького в Україні є значною віхою у вивченні історії релігійної думки в Україні ХХ ст. і продовжує публікацію джерел, присвячених життю і діяльності глави УГКЦ, яке було започатковане у середині 90-х років ЦДІАЛ спільно з Постуляційним Центром беатифікації митрополита Андрея Шептицького.

У радянський період упродовж кількох десятиліть праці митрополита були забуті на Україні, а його вчення і діяльність подавалися у перевернутому вигляді. Сьогодні неупереджений читач зможе зробити свої висновки.

Кілька бібліографічних нотаток. Перша спроба видання “Пастирських послань” митрополита Андрея була здійснена 1935 року, ще за його життя. До публікації увійшли пастирські послання за 1899–1901 роки. Спроба перевидати “Пастирські послання” була здійснена у 1965 р. у Торонто. Фактично до видання увійшли пастирські послання від 1899 по 1902 рік. У передмові до книги Голова постуляційної Комісії у справах Святих, єпископ Михайл Гринчишин писав: “...припускаємо, що є ще й такі не оприлюднені твори Митрополита й документи, які ще не надійшли до нашого відома. Про інші хоч і знаємо, то їх не

* Козаренко Олександр Володимирович – доктор мистецтвознавства, професор Львівської національної музичної академії ім. Миколи Лисенка, декан факультету культури і мистецтв Львівського національного університету ім. Івана Франка, заслужений діяч мистецтв України.

маємо” . Лише зі здобуттям незалежності Україною та розсекреченням архівів, науковці та дослідники історії Церкви отримали змогу ознайомитися з творами Андрея Шептицького у повному обсязі. Наукова праця над виданням збірників документів та матеріалів розпочалася у 1990 році, коли архівом було заплановано видання серії збірників документальних матеріалів про життя і діяльність митрополита Андрея Шептицького та історію УГКЦ першої половини ХХ століття. Упорядники поставили перед собою важливе та відповідальне завдання: віднайти, ідентифікувати, класифікувати та археографічно опрацювати повні тексти пастирських послань та праць митрополита, які зберігаються у архівах та бібліотеках не тільки України, але й за кордоном. Труднощі у виявленні і опрацюванні пастирських послань та творів Андрея Шептицького полягали також у відсутності повної бібліографії творів митрополита. У 1926 р. єпископ Йосиф Боцян склав першу анотовану бібліографію пастирських послань митрополита, яка охоплювала твори митрополита з 1899 по 1919 рр. До бібліографії увійшли 59 оригінальних і спільних пастирських послань. Доповнення бібліографії творів митрополита Шептицького здійснювалося і пізніше. Рецензоване видання є першою спробою видання повного зібрання морально-пасторальної спадщини митрополита Андрея Шептицького за весь період його архиєпископської діяльності з 1899 по 1944 рік. Особливістю видання є те, що упорядники уникнули осучаснення тогочасної мови і стилю митрополита Андрея Шептицького, що було характерно для попередніх видань. Тексти документів подано за їх першою прижиттєвою публікацією чи неопублікованим оригіналом. Для полегшення розуміння змісту послань наприкінці кожного тому вміщено словник застарілих слів і словосполучень. До кожного тому складено науководовідковий апарат: іменний і географічний покажчики, список умовних скорочень, перелік документів тощо. Вдалим є також застосування хронологічного принципу публікації документів, що дозволяє яскраво показати еволюцію морально-богословської думки митрополита упродовж багатьох років архиєпископського служіння.

До першого тому увійшли 52 пастирські послання, написані митрополитом до початку Першої світової війни. Умовно послання можна розділити на три категорії: 1) послання до духовенства, 2) послання до народу, 3) послання до духовенства і вірних. Більше половини послань цього періоду адресовані віруючим. Слід зазначити, що вже перші послання митрополита привернули увагу західноукраїнської інтелігенції та широкої громадськості. У листі до митрополита від 30 березня 1901 року письменник Андрій Чайковський писав: “...признаюсь, що ті листи пояснили мені багато річей, котрі я розумів зовсім інакше...” І далі: “Листами сими з’єднали собі, *Високопреосвященний, руський народ*, котрий Вашу номінацію, як і кожний факт загального значен-

ня, прийняв недовірливо”. Високо оцінював твори митрополита Шептицького Іван Франко. Він зазначав, що листи Андрея Шептицького написані живою мовою, подекуди на народному діалекті (наприклад, гуцульському) і водночас на високому інтелектуальному рівні.

Увагу дослідників, які вивчають взаємини митрополита з національними меншинами Галичини початку ХХ ст., приверне послання 1902 року – *“О канонічній візитації”*. Під час канонічної візитації єпархій представники єврейських громад Галичини виходили митрополиту назустріч із сувоями Тор і таким чином вітали його. Митрополит у відповідь звертався до них з коротким словом на івриті. Ці факти стали причиною того, що віденська антисемітська преса звинуватила Шептицького у філосемітизмі. У розділі *“Мої єврейські мови”* цього ж послання митрополит пояснював свою поведінку: *“Коли виджу перед собою зібраних жидів, готових мене послухати, не можу не видіти в них ближніх, наражених на вічну погибель. Тому уважаю за свій обов’язок скористати з тої нагоди, щоби їм передати хоч одно слово Божого об’явлення, роблю се, промовляючи до них. Промовляю же їх бесідою і їх виговором, бо такою є практика Церкви Христової від двадцяти віків; проповідники Євангелія застосовуються все до людей, котрим проповідують”*. (Т. 1, с. 418).

У додатках до тому вміщено документи та статті, які необхідні для кращого розуміння історичного контексту подій того часу: згаданий лист письменника Андрія Чайковського до митрополита Шептицького (1901), стаття Івана Франка *“Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над Пастирським посланієм А. Шептицького “О kwestії соціальній” (1904) та стаття єпископа Йосифа Боцяна “Пастирські листи Митрополита Андрея (літературний огляд)” (1925), яка є своєрідним вступом до творів митрополита.*

У другому томі вміщено твори митрополита, написані у період між двома світовими війнами, тобто після повернення із заслання у 1917 р. і до початку Другої світової війни. Це складний період для розбудови Української греко-католицької Церкви, з огляду на складне міжнародне становище у Європі та внутрішню політичну ситуацію у Західній Україні. Том поділений на три частини: *“Пастирські послання”* (до розділу ввійшли 72 послання), *“Праці на тему церковної єдності”* та *“Морально-пасторальні праці”*. Вперше широкий загал може ознайомитися із працями митрополита на тему церковної єдності, опубліковані англійською та французькою мовами, які були доступні лише фахівцям з церковної історії. Серед них – стаття *“Місія чернецтва у справі єднання церков”* (1923), доповідь митрополита Андрея Шептицького про католицьку місіонерську роботу в країнах, які утворювали Російську імперію (1922), праці *“Психологія унії”* (1925) і *“Дві ментальності”* (1926) та інші.

До третього тому увійшли твори митрополита написані під час Другої світової війни. Це особливий період у діяльності митрополита Андрея Шептицького. Як влучно зауважив у передмові до третього тому Мирослав Маринович, “... вони мали непроханого співавтора – Другу світову війну” (т. III, с. X). Третій том містить 56 (sic!) пастирських послань, звернення, декрети митрополита Андрея, правила до декретів за 1940–1944 роки та інші документи, написані в цей період. Після початку Другої світової війни і входженням радянських військ на територію Західної України митрополит, передбачаючи репресії проти греко-католицької Церкви, розпочинає підготовку щорічних Львівських архиєпархіальних соборів. Такі єпархіальні собори проводилися щороку, загалом відбулося 5 єпархіальних соборів. Цілісна збірка декретів і постанов Львівських архиєпархіальних соборів 1940–1944 років публікується вперше. Упорядники не обмежилися опублікованими працями митрополита цього періоду. З огляду на репресії і цензуру з боку окупаційного режиму, чорнові редакції пастирських послань набувають важливого значення, оскільки багато документів цього часу збереглися лише в рукописах.

Надзвичайно цікавим джерелом для дослідників історії архівної справи в Україні є спогади митрополита Андрея про створення митрополичого архіву до історії Української церкви та роздуми про важливість архіву для справи церковної єдності, записані у липні–серпні 1944 р. (оригінал документа зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України). Слова митрополита Андрея Шептицького не втратили актуальності й нині: “...*Апология унії* все буде тільки потрібною зовнішньою формою. Найліпшу оборону, дає **об’єктивна правда**, тому так конечні архіви й історична правда та об’єктивність істориків” (Т. III, с. 676).

Рецензоване видання є важливим джерелом для вивчення життя і діяльності митрополита Андрея Шептицького. Воно детально ілюструє розвиток його богословської думки, ставлення до тих чи інших історичних подій, громадянську позицію. Широка громадськість з нетерпінням чекає появи четвертого і останнього тому видання, куди увійдуть спільні пастирські послання, звернення єпископату УГКЦ за 1904–1944 роки, що висвітлюють роль греко-католицької Церкви у суспільно-політичному та економічному житті краю, діяльність єпископів Григорія Хомишина, Йосафата Коциловського, Григорія Лакоти та єпископів, що опікувалися українськими громадами в США, Канаді, Бразилії, Аргентині, та низка інших маловідомих документів богословської спадщини митрополита Андрея Шептицького.

Н. М. ХРИСТОВА*

**ГЕНЕАЛОГІЧНА ЕВРИСТИКА:
АЛГОРИТМ ТА ДЖЕРЕЛА**

Актуалізація генеалогічних досліджень у ХХІ ст. зумовлена тими соціальними завданнями, що вирішує суспільство за допомогою генеалогічної інформації.

Генеалогія наукова має власну історію, методологію, методики досліджень, до її завдань відносять вивчення генеалогічних джерел, перевірку їх достовірності, створення довідників з генеалогії тощо.

Генеалогія генетична (ДНК-генеалогія) – новий напрям генеалогічних досліджень, розвиток якого дозволить визначити спадкові хвороби, спрогнозувати (за умови правильного укладання родоводу) стан здоров'я членів родини.

Генеалогія практична спрямована на підтвердження родинних зв'язків певного кола осіб, визначення їх місця в структурі суспільства і посідає не останнє місце в системі факторів формування духовних цінностей особистості.

І якщо генеалогія наукова та генетична послуговуються генеалогічною інформацією, як правило, для проведення подальших досліджень, то для генеалогії практичної її пошук є самоціллю.

З цієї точки зору заслуговує на увагу **генеалогічна евристика**, яка в широкому розумінні являє собою мистецтво пошуку генеалогічної інформації та встановлює його загальні правила.

Спробуємо умовно розділити процес пошуку на етапи, визначивши послідовність пошукових процедур початківця-генеолога. На першому етапі, «доархівному», доцільно зафіксувати вже відому інформацію, джерелом якої можуть бути документи сімейного архіву: фото, щоденники, листування, які хоча і не завжди претендують на достовірність, але можуть стати відправною точкою для подальших розвідок.

Важливим прийомом цього етапу є опитування предків, вивчення усних історій та легенд роду, а також звернення до опублікованих дже-

* *Христова Наталія Миколаївна* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри соціальних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

рел: біографічних, географічних та енциклопедичних словників, архівних довідників, некрополів, адрес-календарів, пам'ятних книг, адресних довідників, які можуть містити потрібну інформацію.

Пошуку в архівах може також передувати вивчення інформації у Інтернет-мережі, яка наразі є найпопулярнішим та найпотужнішим генеалогічним ресурсом і дуже активно використовується. Генеалогічні портали пропонують величезну кількість профільної літератури, баз даних, іменних списків тощо.

Водночас Інтернет виступає потужним каналом комунікації, через який ви можете вільно спілкуватися з генеологами усього світу, об'єднувати свої зусилля, обмінюватися досвідом, публікувати результати своїх досліджень.

До позитивних моментів Інтернет у цьому контексті слід віднести:

– можливість ведення діалогу з пошуковою системою та гнучкість тактики пошуку залежно від отриманих результатів;

– формування навичок наукового пошуку, вміння орієнтуватися в мережевому просторі, здійснювати первинну селекцію інформації.

Але суттєвою вадою будь-якої пошукової системи є відсутність наукового контролю якості (процес включення інформації до БД не контролюється), що може призвести до отримання недостовірної інформації.

На доархівному етапі варто поновити (або набути) знання щодо мережі архівів та їх профілю, історії державних установ, правових основ доступу до генеалогічної інформації, організації архівних документів та комплектування архівів.

Однак на результативність пошуку вплине не лише підготовка дослідника, але й хронологічний період дослідження, географічний фактор, станова належність особи щодо якої здійснюється пошук, наявність генеалогічних джерел у конкретному архіві. Саме останній чинник має суттєве значення для результатів пошуку, оскільки лише впродовж минулого століття Україна пройшла через громадянську, дві світові війни, голодомор, масові репресії населення, що призвело до втрати архівних документів.

Для отримання релевантної інформації в архіві доцільно застосовувати універсальні евристичні методи: суцільний, вибірковий, інтуїтивний, типологічний, індуктивний, дедуктивний та ін.

У загальному вигляді процес пошуку слід здійснювати в такому порядку:

– встановити хронологічні та географічні межі генеалогічного пошуку за адміністративно-територіальним поділом до 1917 р., а також визначити конкретні культові установи, де мали здійснюватися метричні записи (реєстрація). Зіставлення сучасного адміністративно-територіального поділу з усіма попередніми здійснюють за відповідни-

ми довідниками адміністративно-територіального поділу та списками населених пунктів конкретної губернії. У разі наявності населених пунктів з однаковою назвою у різних місцевостях, зміною належності конкретних населених пунктів до церковних приходів (у зв'язку з відкриттям нових і закриттям старих храмів, перенесенням меж приходів тощо), невизначеністю віросповідання, слід розширити географічні межі пошуку;

– виявити за обліковими та довідковими даними архіву фонди, документи яких можуть бути джерелами генеалогічної інформації, переглянути описи цих фондів (саме вони мають найбільше евристичне навантаження), визначити справи для поаркушного перегляду.

Доцільно розпочинати роботу з фондами, які містять безпосередньо генеалогічну інформацію, а далі здійснювати пошук за фондами, які опосередковано містять генеалогічні відомості. Проте у будь-якому варіанті перевагу слід надавати джерелам офіційного походження, які характеризуються об'єктивністю і докладністю інформації, створюють переконливу достовірність і документальну обґрунтованість родоводу.

Список генеалогічних ресурсів архівів доволі значний. За змістом генеалогічного матеріалу їх поділяють на дві групи:

1) власне генеалогічні, до яких відносять родоводи у будь-якому вигляді (родовідне древо, родовідна таблиця, родовідний (поколінний) розпис). Такі джерела зберігаються переважно серед документів дворянської генеалогії – у родовідних книгах і протоколах визначальних комісій, складених дворянами (шляхтою) під час визнання їх у дворянстві Російської імперії;

2) джерела для укладання родоводу, до яких відносять всі інші джерела, що містять інформацію про людину, її життя та оточення (документи державних і громадських установ, які мають масовий характер і визначають родинні зв'язки між людьми, метричні книги культових установ, документи переписів населення тощо).

Найінформативнішими джерелами для дослідження родоводів є метричні книги та сповідальні відомості.

Метричні книги велися в культових установах та засвідчували події хрещення (народження), вінчання (шлюбу), поховання (смерті) конкретних осіб, у вигляді хронологічних записів у книжковій формі. Розрізняють метричні книги церковні, так звані культово-обрядові (у православних церквах почали укладатися не раніше 1722 р.), і громадянські, із статистично-контрольною реєстрацією актів громадянського стану.

Після встановлення радянської влади в Україні реєстрацію (запис) актів цивільного стану здійснювали відділи ЗАГС (нині відділи реєстрації актів цивільного стану) при виконавчих органах місцевої влади.

Метричні книги про народження (хрещення) дозволяють підтвердити дату народження, дату проведення культового обряду (хрещення, обрізання, наречення), звання (належність до певного стану і місця приписки); прізвища, імена та по батькові батьків, їх віросповідання, звання; прізвища, імена і по батькові хрещених батьків, законність і незаконність народження. Лише з одного метричного запису дослідник може дізнатися імена трьох поколінь: сина, батька та діда.

У метричних книгах православних церков можна зустріти записи про хрещення євреїв з поміткою “вихрест”, а також осіб греко-католицького та лютеранського віросповідання.

Метричні книги **про шлюб** подають відомості про дату взяття шлюбу, звання, прізвище, ім'я та по батькові нареченого, віросповідання, який шлюб (перший – молодий, другий – удівець чи розлучений), вік; відповідну інформацію про наречену; прізвища, імена та по батькові (іноді – посаду, чин) свідків (поручителів) шлюбу.

Метричні книги **про померлих** дозволять встановити дату смерті, звання, прізвище, ім'я та по батькові померлого, його вік, від якої хвороби помер, дату і місце поховання.

Метричні книги (метричні виписи) слід шукати у фондах культових установ, відповідних духовних консисторій чи установ, що виконували такі функції.

Окрім метричних книг культовими установами православної, католицької, греко-католицької конфесій укладалися **сповідальні відомості** (списки), де містилися дані про прізвище, ім'я та по батькові парафіянина із зазначенням усіх членів його сім'ї та їх родинних зв'язків, вік на час складання списків, відмітку про присутність чи відсутність на сповіді. Важливість церковного обліку полягала в тому, що він містив точні відомості щодо чисельності міського та сільського православного населення.

Цінним джерелом для генеалогічних досліджень є документи загальнодержавних переписів населення Російської імперії, перший з яких був проведений за указом Петра I 1718–1719 рр., і одержав назву “**ревізія**”, а його основним документом була “ревізька казка”, де фіксувалися результати перепису. З 1781 року систему загальнодержавних ревізій було поширено на українські землі у складі імперії.

До ревізських реєстрів вносили платників подушного податку, незалежно від віку та працездатності, осіб чоловічої статі, за кількістю яких встановлювали подушний податок.

Документи ревізських казок зберігаються у фондах відповідних **казених палат**. Копії окремих казок, зроблених для службового користування, зберігаються у фондах дум та управ, а додаткові ревізські казки з 1860-х рр. – у фондах повітових казначейств.

Переписні книги склалися царським урядом для оподаткування селян і міщан, за рахунок податків з яких утримувалися царські війська і в Малоросії. До книг вписували жителів міст і приписаних до них сіл, (окрім козаків, які служили Російській державі), із зазначенням прізвища, ім'я господаря двору, складу сім'ї та майнового стану.

Важливість **переписного листа** (основного документа Всеросійського перепису населення 1897 р.) як генеалогічного джерела важко переоцінити, оскільки він містить комплексну інформацію стосовно усіх членів сім'ї із зазначенням (за наявності) фізичних вад та хвороб (сліпий, німий, глухий, психічно хворий тощо).

Документи переписів зберігаються у фондах відповідних губернських і повітових переписних комісій.

Посімейні списки після прийняття в Росії 1874 р. "Статуту про військову повинність" були підставою для складання призовних списків для осіб податного стану. Посімейні списки для міського населення склалися міськими управами, на селян – волосними правліннями по кожній сільській громаді. Зі списками можна ознайомитися у фондах відповідних міських управ і волосних правлінь. Копії окремих списків (для службового користування) відклалися: на міщан – у фондах міщанських управ, на селян – у повітових з військової повинності присутствіях.

Призовні списки фіксували осіб, які підлягали призову на військову службу та склалися на підставі посімейних списків і метричних виписок, доданих до них. На осіб податного стану списки склалися в установах місцевого самоврядування: на селян – у волосних правліннях по всіх сільських громадах, що входили до складу волості, на міщан – у міських управах, на решту осіб – безпосередньо повітовими установами. Як генеалогічне джерело призовні списки містять інформацію про склад сім'ї (із зазначенням родинних зв'язків і віку усіх членів сім'ї), віросповідання, сімейний стан, освіту призовника.

Призовні списки сільського населення зберігаються у фондах відповідних повітових з військової повинності присутствіях, міського населення – там само, а також у фондах міських управ, до яких загальні призовні списки надходили у копіях для користування.

Формулярні (послужні) списки склалися на чиновників, державних службовців, учителів, лікарів, офіцерів і містили окрім відомостей службового характеру (призначення, переведення, звільнення від служби, надання відпусток, заохочення), дані про їхні родини. Такі списки зберігалися у фондах губернських правлінь, в окремих архівах – як колекції формулярних списків чиновників.

Аналогічні за характером інформації послужні списки представників духовенства зберігаються у фондах духовних консисторій, а також (як частина клірових відомостей) – у фондах церков.

Дослідження козацько-старшинської генеалогії проводять переважно за документами Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, але пошук такої інформації ускладнюється через обмежену кількість тогочасних джерел. Також слід пам'ятати, що після знищення Запорозької Січі козацько-старшинська еліта розчинилася в російському дворянстві, тому подальшу їх долю доцільно прослідкувати за джерелами дворянської генеалогії.

Для дворянської генеалогії найінформативнішими є фонди установ дворянського самоврядування – канцелярій губернських і повітових предводителів дворянства та губернських дворянських депутатських зібрань, при яких працювали **визначальні комісії**. **Протоколи** цих комісій та **родовідні** книги, які уклалися одночасно з протоколами, є потужним генеалогічним ресурсом, де наявне родовідне древо та розпис поколінь.

Джерелом для дослідження генеалогії дворянства є **справа про дворянство роду**, що містить докази приналежності до цього стану (оригінали чи копії виписок з метричних книг, посімейні списки, ревізькі сказки та інші документи), а також листування щодо подання родоводів, перевірки доказів визнання, зарахування до роду окремих осіб.

Мемуари, щоденники, листи, що зберігаються переважно у фондах особового походження, колекціях, а також самі фонди (родові, фамільні), приватні колекції документів, приватні архівні зібрання можуть містити цінну генеалогічну інформацію.

Перед початком пошуку будьте готові до того, що в тумані середньовіччя ви знайдете не аристократичних пращурів (статистично їх незначний відсоток у кожній країні), а селян, які були предками більшості з нас. Отже актуальною може стати **селянська генеалогія**, представлена інвентарями маєтків, документами сільськогосподарського і військово-кінного перепису, про скасування кріпосного права та іншими.

Інвентар є статистично-економічним описанням певного маєтку, укладеним за ініціативою землевласника із зазначенням відомостей про господаря, кількість працівників чоловічого роду в сім'ї, характеристики земельного наділу тощо. У XIX ст. були запроваджені **офіційні інвентарі** панських маєтків всіх населених пунктів губернії, складання яких було покладено на відповідні губернські інвентарні комітети.

Важливим джерелом з генеалогії селян є документи, пов'язані з реформою 1861 р., зокрема, **установчі грамоти** і **викупні акти на землю**.

Документи 1-го Всеросійського сільськогосподарського перепису 1916 р. зберігаються у фондах відповідних губернських земських управ та містять інформацію про власників домогосподарств.

Генеалогічні відомості стосовно **міського населення** наявні в **журналах генеральної перевірки** ремісничих і промислових підприємств та особливих промислів, метою укладання яких було стягнення відповідних податків. Журнали велися спочатку казенними палатами, зго-

дом – податковими інспекторами по містах і волостях на всі населені пункти волості.

У фондах **губернських земських управ** зберігалися документи 1-ого перепису міського населення (1917 р.), який проводився за встановленими формами, що містять генеалогічну інформацію стосовно власників двору чи домовласників, квартирантів у кожному дворі чи будинку.

Стягування квартирного податку фіксувалося у **списках платників квартирного податку** (введений 1893 р.) населення міста чи його частини і було пов'язане з діяльністю **казенних палат**, а пізніше **губернських і повітових з квартирних податків присутствій**, у фондах яких відклалися ці списки.

Для проведення генеалогічних досліджень інших верств населення можна скористатися документами про сплату державних податків, у т.ч. з нерухомого майна, поземельного, подорожного, промислового, воєнного податків тощо.

Цінні для генеолога відомості містять документи по виборах до Державної думи (до 1-ої Думи – 1905–1906 рр., до 2-ої – 1906–1907 рр., до 3-ої – 1911 р., до 4-ої – 1914 р.) наявні у фондах **губернських і повітових комісій** по виборах до Державної думи, а також міських і губернських дум.

Для проведення генеалогічних досліджень, пов'язаних з еміграцією, важливим джерелом можуть стати **справи про видавання закордонних паспортів, що відклалися у фонді канцелярії цивільних губернаторів**.

Характеризуючи джерельну базу генеалогічних досліджень ХХ–ХХІ ст.ст., слід зазначити, що вона набагато більша за обсягом, видовим складом, збереженістю. Найінформативнішими є документи з особового складу, які зберігаються в архівних підрозділах підприємств, установ та організацій. Генеалогічну інформацію можна знайти у фондах виконавчих комітетів рад різних рівнів (подвірні списки, погосподарські книги, списки платників податку, розкуркулених, військовозобов'язаних), військкоматів (списки призовників з відомостями про склад сім'ї, виписки з метричних книг), прокуратури і судових органів (обліково-слідчі, кримінальні справи), органів партійного (радянського) контролю і робітничо-селянської інспекції (списки репресованих, позбавлених виборчих прав, про перевірку і чистку кандидатів і членів партії), фондах періоду тимчасової нацистської окупації (списки громадян, що перебували на окупованій території, вивезених до Німеччини, фільтраційні справи осіб, примусово вивезених до Німеччини, листи і листівки остарбайтерів).

Цінними джерелами для проведення генеалогічних досліджень можуть слугувати підготовлені за документами архіву довідкові видан-

ня, довідники, бази даних, а також наукові публікації та дисертації, що містять генеалогічну інформацію.

Залежно від результатів пошуку дослідник має визначити напрями своєї подальшої роботи. У разі недостатньої кількості первинної архівної інформації для досягнення дослідницької мети, провести додатковий пошук інформаційних ресурсів. Якщо виявлена інформація задовольняє інформаційну потребу дослідника, слід переходити до оформлення результатів пошуку.

В уяві пересічного громадянина генеалогія завжди пов'язана з генеалогічним деревом, хоча існує значна кількість варіантів оформлення родоводу, але ця тема заслуговує окремої розмови.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що пошук генеалогічної інформації є процесом індивідуальним, який потребує від дослідника-початківця високої інформаційної культури, енергії та бажання отримати позитивний результат.

На перспективу генеалогію слід розглядати в контексті методологічної інтеграції з іншими науками та галузями знань, пов'язаними з дослідженням джерел, розробленням дослідницьких методик тощо.

**ПАМ'ЯТІ
ВІДОМОГО РОСІЙСЬКОГО
ІСТОРИКА-АРХІВІСТА,
ТАЛАНОВИТОГО ПЕДАГОГА
ЄВГЕНІЯ ВАСИЛЬОВИЧА
СТАРОСТІНА**

23 березня світова архівна спільнота зазнала непоправної втрати: на 76-му році життя відійшов у вічність видатний російський вчений, історик-архівіст, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та організації архівної справи Історико-архівного інституту Російського державного гуманітарного університету Євгеній Васильович Старостін.

Він народився 4 листопада 1935 року в м. Соль-Ілецьку Оренбурзької області у сім'ї лікаря. У ранньому віці залишився без батька, який загинув під Ржевом у вересні 1942-го року. Євген Старостін навчався в суворовському училищі, служив командиром взводу на Далекому Сході. І, здається, звідти – на все життя не лише стрункість постави, а й залізна дисципліна, чіткість і принциповість у поглядах і справах.

З 1958 року й до останніх днів життя Є. В. Старостіна було пов'язане із Московським державним історико-архівним інститутом (нині – Історико-архівний інститут у складі Російського державного гуманітарного університету). У цьому всесвітньо відомому архівному виші він гідно пройшов нелегкий шлях від студента до директора. До речі, Євгеній Васильович був першим, кого не призначили, а обрали на цю посаду.

Діапазон наукових інтересів Є. В. Старостіна був надзвичайно широкий. Він по праву вважається одним із провідних дослідників у галузі суспільної думки Росії, незаперечним авторитетом у сферах джерелознавства, архівознавства, історії вітчизняних і зарубіжних архівів. Науковий спадок вченого складає понад 200 наукових праць, серед них монографії, підручники, навчальні посібники, путівники, збірники документів.

Важко переоцінити його різновекторну роботу за кордоном, активну адміністративну і громадську діяльність. Експерт ЮНЕСКО, член секцій “Професійна освіта” і “Церковні архіви” Міжнародної ради архівів, член Вченої ради Музею історії Москви, член Географічного товариства Росії – це неповний перелік громадських посад, які Є. В. Старостін успішно поєднував із викладацькою і дослідницькою роботою.

Окрім великих здобутків у науковій діяльності Євгеній Васильович був прекрасним і талановитим педагогом. Його любили і поважали студенти усіх без винятку 47 випусків інституту. Приваблювала його манера викладання: не безапеляційна, а спонукаюча до роздумів, дискусій. Його інтелект, енергійність, вірність науці, висока порядність і чуйність служили прикладом для кількох поколінь майбутніх істориків-архівістів. Під керівництвом вченого десятки його вихованців стали кандидатами і докторами наук.

Євгеній Васильович дуже прихильно ставився до України, до українських архівів і архівістів, мав серед них чимало партнерів по спільних проектах, одностумців і просто друзів. Завжди легкий на підйом, він з великим задоволенням відвідував Київ: чи то, щоб виступити з лекціями перед студентами, чи взяти участь у наукових конференціях, у з’їзді Спільки архівістів України. Завдяки саме його ініціативі та зусиллям українські архіви успішно брали участь у великих міжнародних проектах з підготовки міжархівних довідників про документи з історії православної церкви, історії та культури євреїв. Євгеній Васильович тривалий час був членом редакційної колегії видання Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства “Пам’ятки: археографічний щорічник”, автором ґрунтовних публікацій в українських архівознавчих виданнях, брав активну участь у роботі з підготовки “Української архівної енциклопедії”. Незадовго до смерті Євгеній Васильович запропонував редакції науково-практичного журналу “Архіви України” цікаву статтю “Біблія і архіви”, яка вміщена на шпальтах цього числа друкованого видання. Мабуть, як ніхто на пострадянських теренах обізнаний зі світовою архівною думкою, він активно прагнув до зміцнення професійного братерства, вважаючи його однією з найнеобхідніших умов розвитку архівістики, важливою самостійною загальнолюською і архівною цінністю.

Нам важко змиритися з думкою про те, що цієї доброзичливої людини вже немає серед нас. У ці скорботні дні ми висловлюємо глибокі співчуття рідним і близьким Євгенія Васильовича. У нашій пам’яті він з нами залишиться назавжди.

Державна архівна служба України